Stefanos Yerasimos

İSTANBUL

1914 - 1923

Kitapfikri

ARGE NİZ

BÜRTOSI

SERİLERİ

1

İLETİŞİM

STEFANOS YERASİMOS, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye üzerine çok sayıda araştırma yapmış ve yayımlanmış bir yazar. Onu özellikle üç ciltlik *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye* (Gözlem Yayınları 1974-77) adlı geniş araştırmasıyla tanıyoruz. Bir de *Ekim Devrimi'nden "Millî Mücadele"ye Türk-Sovyet İlişkileri* (Gözlem Yayınları, 1979) ile. Yerasimos 1980-85 arasında Paris'de François Maspero / La Découverte Yayınevi için, Doğu'yu ve özellikle Türkiye'yi gezmiş seyyahların metinlerini yayıma hazırladı. Marco Polo, İbn Battuta, J.-B. Tavernier, J Thévenot, J. P. de Tournefort ve J. Nicolas de Nicolay'ın yazılarından oluşan 12 ciltlik bir eser ortaya çıktı. 1989'de CNRS Yayınlarından Nicolas de Nicolay'ın seyahatnamesini yayımladı. 14, 15 ve 16. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda gezen seyyahları kapsayan bir çalışması da 1991'de Fransızca olarak Türk Tarih Kurumu'nca yayımlandı (*Les voyageurs dans l'Empire Ottoman). Kostantiniye ve Ayasofya Efsaneleri (La fondation de Constantinople et de Sainte Sophie dans les tradition turques)* adlı kitabı Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü yayını olarak, 1990 'da Paris'de, Librairie d'Amérique et d'Orient'da basıldı ve Türkiye'de İletişim Yayınları tarafından Ocak 1993'te yayımlandı. 1992'de de *Demeures Ottomanes de Turquie*, Albin Michel Yayınevi tarafından yayımlandı. 1994'e kadar Paris VIII Üniversitesi'nde profesör olan, Ekim 1994'te İstanbul'daki Enstitut Français d'Etudes Anatoliennes'e (Fransız-Anadolu Araştırmalar Enstitüsü) başkan olarak atanan Yerasimos'un ayrıca, jeopolitik ve şehirler tarihi başta olmak üzere çeşitli konularda yayımlanmış yüz kadar makalesi var.

Akdeniz Medeniyetleri Enstitüsü'nün arşivinde bulunan, hiçbir yerde yayımlanmamış fotoğrafların kullanılması için gerekli izni sağlayan Suna ve İnan Kıraç çifti ile Ahmet Abud'a teşekkür ederiz.

İstanbul, 1914-1923

© 1992 Éditions Autrement

İletişim Yayınları 347 • Akdeniz Dünyası Şehirleri 1
ISBN 975-470-526-7
© 1996 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 1996, İstanbul

KAPAK Ümit Kıvanç
KAPAK FOTOĞRAFI Fransız işgal kuvvetlerinden bir asker tarafından yapılmış elişi örtü (Étienne Copeaux Koleksiyonu)
DİZGİ Remzi Abbas
UYGULAMA Hüsnü Abbas - Çiğdem Dilbaz
DÜZELTİ Sait Kızılırmak
KAPAK BASKISI Sena Ofset
İÇ BASKI ve CİLT Şefik Matbaası

İletişim Yayınları
Klodfarer Cad. İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34400 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Fax: 212.516 12 58

Hazırlayan STEFANOS YERASİMOS

İstanbul
1914-1923

Kaybolup Giden Bir Dünyanın Başkenti ya da Yaşlı İmparatorlukların Can Çekişmesi

ÇEVİREN *Cüneyt Akalın*

iletişim

İçindekiler

1. Giriş 9

Kozmopolit Bir Yapıdan Milliyetçiliğe
Stefanos Yerasimos *11*

Savaşın Arifesinde Gezginler
François Georgeon *25*

Orient-Ekspres, I. Dünya Savaşı Avrupa'yı sarmadan önce de vardı ve İstanbul gözde bir turistik yerdi. Birçok gezi rehberi İstanbul'a ayrılmıştı. Bunların içeriği Loti'nin ve oryantalistlerin etkisiyle giderek anıtsaldan pitoresk olana kayıyordu.

2. Göz Dikilen Kent (1914-1918) 39

Akdeniz'de On Gün
Stefanos Yerasimos *41*

Savaş, Türkler'e Akdeniz'den çıkagelir; İngiliz filosundan kaçarken Boğaz'ın sularına sığınan iki Alman zırhlısı görünümündedir. Alman gemileri Berlin'den açıkça Osmanlı İmparatorluğu'nu Almanların safında savaşa sokmak için İstanbul'a gitme emrini almışlardı. Acaba İngiliz Donanma Komutanlığı, Osmanlı donanmasını Karadeniz'de güçlendirmek ve İstanbul'a karşı bir Rus saldırısına engel olmak için Almanların kaçışına bilerek mi göz yummuştu?

Çanakkale'nin İstanbul'dan Görünüşü
Aleksandr Jevakof *61*

Başkent savaşın uzağında ve dedikoduların göbeğinde yaşar. Bununla birlikte, o güne kadar girişilen en büyük kara-deniz müşterek harekâtı

olan Çanakkale harekâtının tek hedefi, Osmanlı'nın başkentidir. Sekiz ay ondört gün süren çatışmalar, dört yüzyılın yanılsamasını dağıtır: milliyetçilik kozmopolitizmi paramparça eder; kuşkular Ermeni cemaati üzerinde yoğunlaşır ve ilk sürgünlere neden olur.

Gülüşün ve Gözyaşlarının Kıyısında
François Georgeon 78

Mizah, tıpkı bir sismograf gibi, toplumu sarsan sarsıntıları kaydeder. Ve 1914 ile 1923 arasında İstanbul'da kaydedilen sarsıntıların sayısını bir tek Allah bilir! Siyasal konularda Osmanlı hükümeti ile Müttefik Yüksek Komutanlığı tarafından engellenen basın, kendisini gönüllü olarak İstanbul toplumunun bayağılıklarının hicvine adar.

3. İmparatorlukların Yıkılışı 99

Bir Kurtarıcının Doğuşu
Stefanos Yerasimos 101

Müttefik donanmasının başkente vardığı gün, askerî başarıları ile dikkati çeken, merkeze alınmış bir genç general de kente ulaşır. Bu general, izleyen kış boyunca, kaderini Türkiye'nin kaderi ile kaynaştıracak yeni bir siyasal yönelişi her imkâna başvurarak araştıracaktır.

Osmanlıların Sonuncusu
Sina Akşin 114

Halife Sultan VI. Mehmet, İstanbul ve kenar semtleri ile sınırlı bir ülke parçası üzerinde duyarsızca hükmetmeye devam eder. Mustafa Kemal'in Ankara'daki milliyetçi hareketi ile yıllar süren mücadeleden sonra, Osmanlıların sonuncusu, 1922'nin sisli bir kasım sabahı bir İngiliz gemisine binerek kaybolmayı seçer.

Yitik Bir Kentin Düşleri ve Karabasanları
Helene ve Stefanos Yerasimos tarafından seçilen metinler 126

Yunan ordusunun Anadolu'daki her ilerleyişinde içi titreyen Rum cemaatinin çılgın umutları; bu rüyadan uyanış elbette çok acı olacaktır.

Yaşanan Kargaşada Genç ve Yaşlı Türkler
Stefanos Yerasimos tarafından seçilen metinler 145

Romancının *Sodom ve Gomore* diye adlandırdığı işgal altındaki şehir müttefiklerin şenliklerine ve çeşitli cemaatler arasında gerginliklere sahne olur; Türkler umutsuzluk ile direniş, kadere boyun eğme ile isyan duyguları arasında bölünür.

Çayınıza Kaç Tane Kuru Üzüm İstersiniz?
Nora Şeni 162

Milliyetçiliğin girdabına sürüklenmeyen ve fırtınanın geçmesini beklerken kabuğuna çekilen tek cemaat olan Yahudi cemaatinin, farklı eğitim kurumları arasındaki güç ilişkileri çerçevesinde günlük yaşayışı.

Beyaz Yıllar
Paul Dumont 176

Ekim Devrimi'nden kaçan Beyaz Rus ordularının kalıntıları ve sivil halkın bir bölümü onbinler halinde Karadeniz üzerinden İstanbul'a boşalmaktadır. Başkenti alacalı bulacalı renklere boyayan canlı bir kalabalık; İstanbul, kente getirdikleri sürekli şenlik havası nedeniyle onları anımsarken heyecanlanır.

Bir Rus Fütüristinin Dört Vizyonu
İliazd 196

1894'de Tiflis'te doğan, İliazd adı verilen İlya Zdaneviç, fütürizmi 1912'den itibaren Saint-Petersburg'da başlatır, naif Gürcü ressam Pirosmani'yi keşfeder ve Rus orduları tarafından fethedilen Osmanlı topraklarındaki Gürcü kiliselerinin rölövelerini çıkarmak üzere 1917'de yola çıkar. Paris'e giderken yolda İstanbul'a uğrar (1920-21). Bu kentteki maceralarını, savaş sırasında Kafkasya'da tanımış olduğu İngiliz gazeteci Philips Price'a 1929'da yazdığı mektuplarda anlatır.

4. Ekler 207

Kronoloji: Dokuz Yıl Süren Savaş ve İşgal 209

Bibliyografya 213

Yazarların Biyografileri 215

1. Giriş

KOZMOPOLİT BİR YAPIDAN MİLLİYETÇİLİĞE

Stefanos Yerasimos

Ortalıkta palmiyeler ve develer görünmese de, nemli sıcak bir havayla karşılaşacağını sanan gezgin, doğrudan Rus steplerinden kopup gelen bir kar fırtınasına yakalanma tehlikesiyle yüzyüze gelse de, hattâ egzotizminin ufku Akdeniz'in güney kıyısı ile sınırlı bir acemi için, minarelerin ince uzun biçimi şaşırtıcı olsa da, İstanbul, 1914 savaşının arifesinde, Şark'ın özü olmaya devam eder. Burada, bir halife-sultan, Yeni Roma'nın arşöveki Konstantinopl ökümenik patriği, Ermeni patriği ve Papalık elçisi ile birarada yaşar; bunlara Katolik Ermenilerin arşövekini, hahambaşını, ya da kendisine Haliç'in kıyısında, ökümenik patrikliğin iki adım ötesinde, parçaları Tuna ve Karadeniz üzerinden Viyana'dan getirilen, tümüyle takılıp sökülebilir, dökümden bir kilise inşa ettiren Bulgarların ekzarhlığının temsilcisini de ekleyebiliriz. Rumların patriğini tedirgin etmekten başka bir anlamı yoktur bunun.

Yaklaşık bir milyon insanın yaşadığı bu kentte -kentin nüfusu daha 17. yüzyılda yediyüz bine ulaşmıştı- nüfusun sadece yarısı Müslümandır. Osmanlılar, daha doğrusu tek ve biricik Osmanlı, İmparatorluğa dönüşen beyliği 1299'da kuran Türkmen şefinin (Osman) soyundan gelen sultanın kendisi hâlâ buradadır. Çevresi eşleriyle, Çerkes kölelerle, Sudan'dan gelen haremağalarıyla, imparatorluğun Hıristiyan çocuklarının(yeniçeri yapılmak üzere devşirilmiş) ya da döneklerin so-

yundan gelen üst düzeydeki kişilerle (Macar soylular, Polonya'lı bağımsızlıkçılar, Rus devrimciler ya da sıradan kürek mahkûmları) çevrilmiştir. Ve sonra ötekiler: Ciğer, işkembe satan Arnavutlar, Boşnaklar, Kürt hamallar, Laz gemiciler, Kırım Tatarları ve de Ruslar tarafından Kafkasya'dan kovulan ve sultan tarafından gönülyüceliği içinde kabul edilen Çerkesler, Kapçuklar, Ubihler, Kumikler, Osetler, Çeçenler, Kabartay'lar; Ve nihayet Türkler; Anadolu bozkırından, Karadeniz ormanlarından ve Doğu'dan gelen, halk tiyatrolarında alay konusu olan Türkler... Bu kentte Türk, Osmanlı zerafetinin öteki ucunda yeralan kaba saba, yontulmamış Anadolu köylüsünü temsil eder.

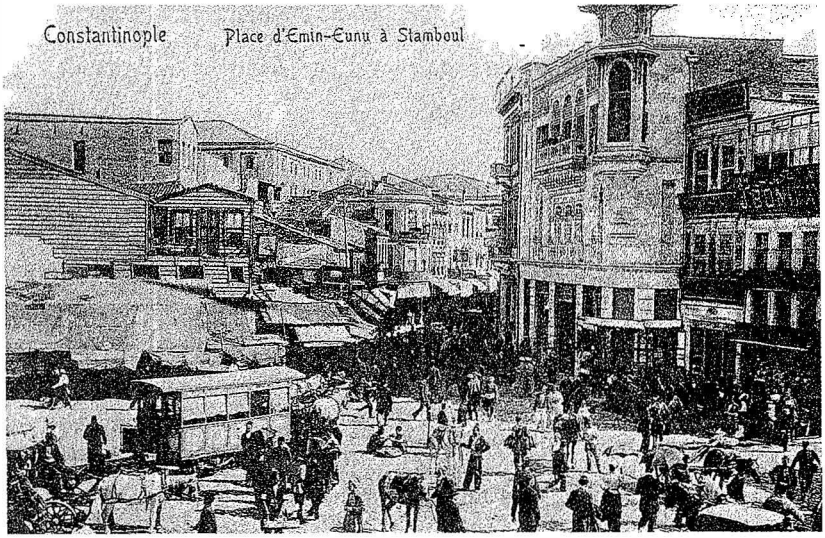

Yüzyılın başında İstanbul'da bir sokak

Gayri-müslimlerden Rumlar: Bunlar Boğaz'daki köylerde ve Adalar'da balıkçılık, Belgrat ormanında odunculuk yaparlar ama esas olarak kentli insanlardır. Ege Denizi'nin ve İyonya Denizi'nin adalarından gelenler, otelciler, ya da tüccarlar, Makedonya'lı duvarcılar ve zanaatkarlar, yunanca karakterlerde ama Türkçe basılmış İncil'i okuyan Orta Anadolu'nun Türkçe konuşan Rumları, Ege bölgesinin, Pontus'un (Karadeniz) hattâ Kafkasya'nın yaman tüccarları, kendi tarzlarında servet peşinde koşarken eski ailelere, yani geçmişte Bâbıâli tarafından Eflâk ve Boğdan voyvodalıklarına ya da Saray'ın baş tercümanlıklarına atanan ve o zamandan beri finans işlerine yönelen Fenerli eski ailelere karışan yeni kentliler. Ermeniler: Kürtler tarafından kentle-

rinden kovulan ve babadan oğula imparatorluğun mimarlığını yapan Balyan'ların ya da imparatorluğun parasını basma tekelini ellerinde tutan Dadyan'ların çevresinde dolaşan yoksul garibanlar. Yahudiler: Eskicilerden, Boğaz'da bankerlik ve Paris'te mesenlik yapan Kamondo'lara kadar, Haliç'in iki kıyısına katmanlar halinde yerleştirilmiş İspanya'nın sefaratları, Macaristan'ın eşkenazları, Rusya'nın karayitleri.

Sonra tüm diğerleri; 1872'den beri sapkın, sütçülükle uğraşan Bulgarlar, Balkanlardan gelen Sırplar, Romenler, Doğu'daki illerin en uzak yörelerinden gelen Asuryenler, Nasturiler, Jakobitler ve bütün bunları taçlandıran Levantenler: yerel Hıristiyan kümenin üst kesimi ile evlilik ve finans bağları kuran, Latince dua eden, Akdeniz'in tüm dillerinde küfreden Fransız, İngiliz, Venedik ve Ceneviz kökenli birkaç aile; Maltalı ufak tefek pezevenkler, Kalabriyalı meyhaneciler, Katalan borsa oyuncuları, Marsilya'lı fahişeler; "kapitülasyonlar"adı verilen anlaşmalar sayesinde kendi elçilikleri tarafından korunan bu kişiler, söylendiğine göre başları Türk güvenlik güçleri ile derde girdiğinde, bu ülkeye mensup olmadıklarını göstermek için pasaportlarını yere atar ve üzerine basarlarmış.

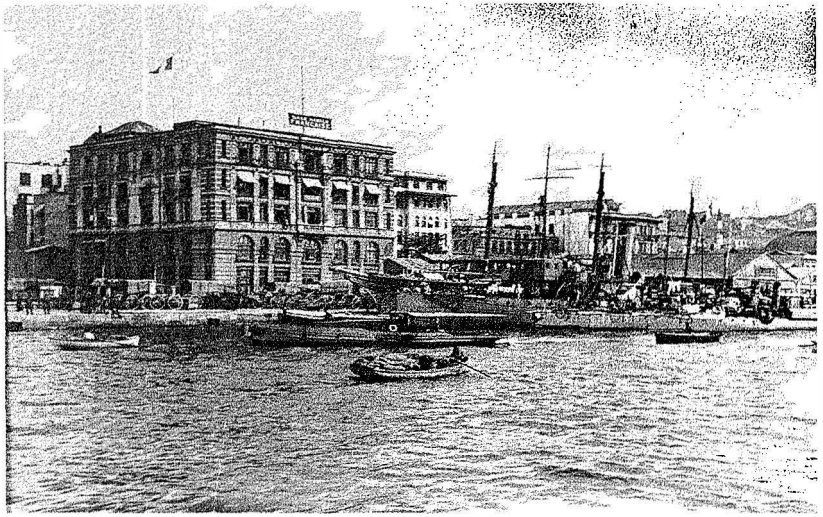

1910'lu yıllarda Eminönü meydanı

Yolcular, Avusturya Lloyd'unun ya da Paquet şirketinin gemilerinden, bir Fransız şirketi tarafından inşa edilen Galata rıhtımında inerler ve kentin Avrupa'lı mahallesi Pera'ya ulaşmak için Belçika tramvaylarına binerler. Cadde-i Kebir'in iki yanında elçilikler, mağazalar, birahaneler ve oteller sıralanır; çeşitli inançlara bağlı -sayıları yirmiyi aşan- kilise ve okul biraz içerlektir. Aynı şekilde, en saygın apartmanlar büyük caddenin bulunduğu tepenin üzerinde yeralır, ancak yokuş aşağı indikçe toplumsal düzey düşer. Galata Kulesi'nin çevresinde Yahudi mahalleleri, Kasımpaşa adı verilen tersane vadisine doğru Rum mahalleleri bulunur; Galatasaray'ın altında bulunan Tophane'deki top dökümhanelerine doğru levantenler oturur. Türkler Boğaziçi'nde, Sultan'ın Dolmabahçe'deki yeni sarayının yakınlarında ve tabii öteki yakada surlarla çevrili kentin eski kesimlerinin derinliklerinde çoğunlukta olmakla birlikte, kentin bu kesimlerinde Marmara'nın ve Haliç'in kıyıları boyunca Rum, Ermeni ve Yahudi mahalleleri varlıklarını sürdürür.

İstanbul Balkan Savaşı ile I. Dünya Savaşı'nın arasına giren kısa süreli güneşli havada, Pierre Loti'nin ya da sadece Joanne Rehberi'nin izinden giden pek çok kişi tarafından ziyaret edildi. Gelecek kuşaklar değerli dinsel açıklamalara kavuştular. Gide'in, ahlak dersi 1 Mayıs 1914 tarihini taşır: "Konstantinopl bütün önyargılarımı doğrular ve kalbimin cehenneminde Venedik'le birleşir (...) Venedik'e olduğu gibi, hattâ daha fazlasıyla buraya da her şey kaba güçle, parayla getirildi. Bütün ırkların, tarihlerin, inançların ve uygarlıkların birbirine sürtünmesinin ve çarpışmasının yarattığı kalın tabakanın altından, topraktan hiçbir şey fışkırmadı, yerli olan hiçbir şey yoktur" *(Günlük)*. Girodoux, bir yıl önce, 10 Mayıs 1913'te, kendini akıntıya bırakır: "Benim ayı oynatıcım var, ayısıyla ve öteki üç ayıcıkla birlikte bana geldi; gerçekten danseden ayılarla birlikte; onlardan birini size getirmek istiyorum (...)" (*Lilita'ya Mektuplar*). Nihayet, savaştan birkaç ay önce kente varan ve "Doğu'nun bütün zarif kızlarının yetiştirildiği" tek Fransız Rahibeler Okulu Notre-Dame-de-Sion'a, Paul Déroulède'in büyük bir portresinin altında, Batının uygarlaştırıcı misyonunun habercisi olarak kabul edilen Maurice Barres.

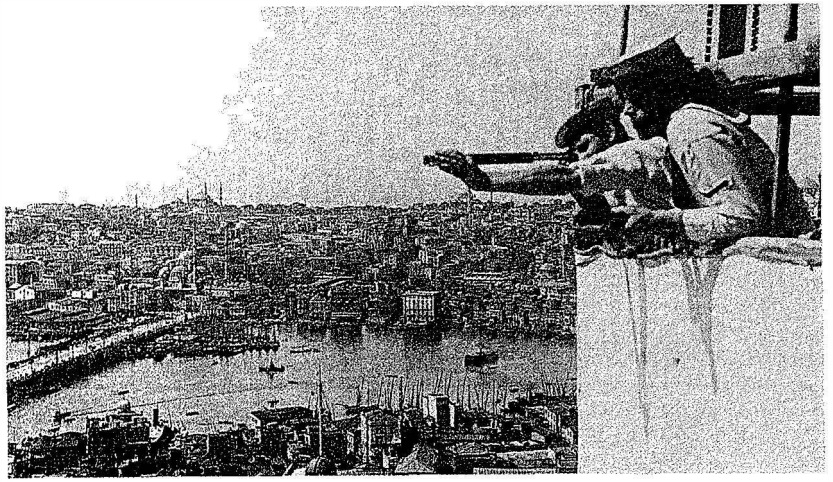
Turist kalabalıklarını bir yana bırakırsak, herkesin ya da nerdeyse

İstanbul'un İşgalinde Fransız deniz kuvvetlerinin karargâhı olarak kullanılan Karaköy'de şimdi deniz yollarına ait bina. (Akdeniz Medeniyetleri Enstitüsü Arşivi)

herkesin bir parseline sahip olduğu bu kente, kim göz dikebilirdi? Bununla birlikte, Alman *Drang nach Osten*'inin ve Rusların sıcak denizlere açılma emelinin kesiştiği yerde bulunan İstanbul -Boğazlardan geçen denizyolu, Berlin-Bağdat Demiryolu'nun karayolu bağlantısını tam bu noktada keser- Büyük Savaş'ın başlıca ganimetidir. Fakat kimileri için sömürgeci bir yayılmacılığın basit bir ara istasyonu olan kent, başkaları için bir Çarkenti, bir imparatorluk kenti olmayı sürdürür. Kent, o sıralarda jeopolitik bir kumara yolaçmanın da ötesinde, bir imparatorluk ütopyasının konusunu oluşturur. Yeni Roma imparatoru olarak Ayasofya'da taç giyme hayalini kuran Rusya'nın II Nikola'sı, Bulgaristan'ın Ferdinand'ı ve Yunanistan'ın Konstantin'i ile rekabet halindedir. Bu yüzden, ezeli ve ebedi Konstantinopl, yeni bir imparatorluk ham hayalini kendi üzerinde yoğunlaştırarak, yaşlı imparatorlukların çöküşüne eşlik eder.

Böylesi bir tıkanıklık, her türlü dalavereye elverişli bir ortam yaratır. Pragmatizmi, Boğaziçi'nin kıyılarında bir imparatorluk vizyonuna prim tanımayan Büyük Britanya, bununla birlikte germanik güçlere karşı savaşı sürdürme kararlılığını pekiştirmek için, bu ham hayali

İstanbul'un işgali sırasında Galata Kulesinde İngiliz denizcileri

Ruslar'ın gözüne sokmakta çıkarı olduğunu kavrar. Ne var ki, Boğazların Rusya'nın eline geçmesinin Akdeniz'deki İngiliz çıkarlarını tehlikeye atacağını da görür. Oyunun birinci perdesi şöyledir; fethetmelerinin mümkün olmaması hususunu güvence altına alarak, İstanbul'u Ruslar'a vaadetmek... Türk-Alman ittifakının 1914 baharında daha açık hale geldiği sırada, İngiliz donanmasına bağlı bir gurup savaş gemisi, Osmanlı donanmasını bu amaçla korumaya devam eder; o sıralarda ingiliz tersanelerinde yapımı süren iki yeni zırhlı da Osmanlılara teslim edilecektir. Hedef, Boğaziçi'nin kuzey kıyılarına bir çıkarmayı mümkün kılabilecek Karadeniz'deki Rus deniz üstünlüğünü engellemektir. Ve Saint-Petersburg, temmuzun son günlerinde bu gemileri Türklere teslim etmemeleri için İngilizlere ricada bulunduğunda, garip Goeben-Breslau olayı patlak verecektir; Çanakkale Boğazı'nın iç kesimlerine sığınan bu iki savaş gemisi, Türkler'i Karadeniz'de yenilmez kılacaktır. Korumaya destek olduklarını sürekli reddeden İngilizler, bu olay üzerine Ruslar'ı Majestelerinin ağzından çıkan şu sözlerle yatıştırabileceklerdir: *Constantinople must be yours!* (Konstantinopl sizin olmalı; ç.n.)

İkinci perde: Bu vaadin gerçekleşmesini engellemek için, İstan-

bul'u savaş sona ermeden fethetmek. Bu nedenle, Türk saldırısından korkan Kafkasya kral naibi o sıralarda Donanma Bakanlığı görevinde bulunan Churchill'den ikinci bir cephenin açılmasını talep edince, o da Çanakkale harekâtını başlatır. Boğazlara el konulması ve İstanbul'un işgali, Osmanlı İmparatorluğu'nun sonu ve müttefiklerin dünyanın bu bölümünde zafer kazanmaları demek olacaktır. Rusya bu hazırlıkları öğrenince öfkelenir. Konstantinopl hayali gören Yunanistan'ın -bu acaba İngiltere'nin makyavelist bir başka hesabı mıydı?- projeye dahil olduğunu öğrenince, öfkesi daha da artar. Rusya, Goeben ve Breslau'nun toplarının menzili ile bir kenara itildiğini tespit etmektedir. Bu, Çanakkale tabyalarını döven top seslerine karışan bir büyük diplomatik kargaşaya yolaçar. Rusya Yunanistan'ın bir yana itilmesinin yanısıra, savaşın sonunda Konstantinopl'u ve Boğazlar'ı ele geçirme vaadini de elde eder. Büyük Britanya kağıt üzerinde her şeyi vaadetmeye hazırdır.

Üstelik, buna karşılık İran'a el koyma tavizini de koparır; ayrıca bu, ölü doğmuş bir hüküm olarak kalmayacaktır. Paylaşımda, zarara uğramaktan kaygı duyan Fransa ise, Suriye'yi işgal vaadini elde eder. İmparatorluk, İstanbul'daki ilmik çekildiğinde sökülen eski bir kumaş parçasını andırır.

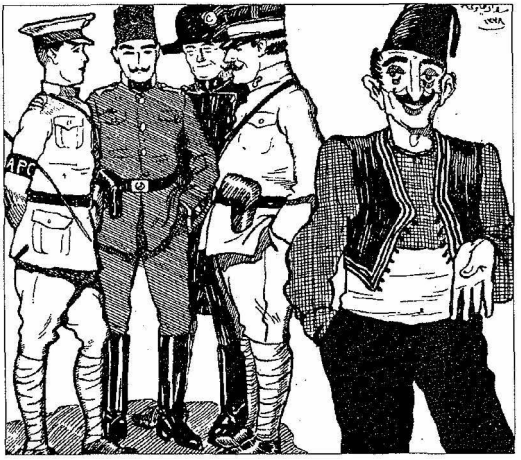
Bütün bunlar olurken, kentte durum nasıldır? Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Enver Paşa, ağustos ayının fırtınalı bir pazar günü Türk-Alman gizli anlaşmasını imzaladıktan sonra, genel seferberlik ilân eder. Enver Paşa bunu, öteki çatışan taraflara göre daha az kayıpla başarmış olduğu için övünecektir; Kışla yerine kullanılan mağaralara üst üste yığılmış, üstleri yırtık pırtık askerlerin resimlerini gören biri, paşaya inanabilir. İşte, tifüsun, dizanterinin, soğuğun, açlığın ve yorgunluğun, subaylar arasında bile, düşman mermilerinden çok ölüme yolaçtığı bu savaş, anılarda, "seferberlik" adıyla anılacaktır.

Bunun dışında, cihad çağrısı ve Türk milliyetçiliğinin ilk dışa yansımaları, soğuğa açık bir Babil Kulesi olan kentin, biraz daha büzülmesinden başka bir sonuç doğurmaz. Frerler ve sörler Fransız okullarından atılır, Fransızca ve İngilizce tabelalar indirilir ve hatta ayrılıkçılık propagandası yapmakla suçlanan, bir mesenin bir Rum edebiyatçıya armağan ettiği İngres'in *Homer'in Göklere Yükselişi*'nin büyük boy bir

kopyası kendini semt karakolunda bulur.

Çanakkale seferi bir panik havası estirir, sonra kent bir kez daha uyuşukluğa bürünür. Gelibolu yarımadasına müttefik çıkarmasının arifesinde, Dahiliye Nazırı Talat Paşa, Ermeni sürgünü kararnamesini imzalar fakat başkentteki Ermenilere, birkaç lider istisna edilirse, dokunulmayacaktır. Hıristiyan nüfus, her yerden gelen korkunç sürgün ve katliam haberleri ile hergün biraz daha içine kapanırken, Müslüman halk hergün yaralıları karşılar ve ölenlerin haberlerini alır. Böylece müttefiklerin zaferini yeni bir özgürlük döneminin şafağı olarak bekleyenlerle, yeni doğan milliyetçilikler tarafından mahvolmaya sürüklenmekten kaygılananlar arasındaki uçurum derinleşir.

Bu arada, savaş yoksulların sayısını artırır, onları daha da yoksullaştırır, kendi zenginlerini "bulgurjuva"larını (savaş yıllarında gıda maddelerini stoklayıp, satan "harp zenginleri"ne yazarın yakıştırdığı bir deyim. ç.n.) yaratır. Savaşın sonunda Fransızca yayın yapan basının alaya aldığı bu kesim, aslında her tür kaçakçılıkla palazlanır. 1914-1918 arasında ekmeğin fiyatı 38 kat, şekerinki 65 kat artar. Savaşın son yılında ortalama bir memurun aylığı, günde bir kilo ekmek almaya yeter. Kent merkezinin her zamanki kâbusu taşıt araçlarındaki düzensizlik, asker kafilelerinin aşırı yükü ile doruğa ulaşır; iktidar tarafından tam o sırada karara bağlanan tek bir vagonu kullanma hakkı, kısa sürede bir milyoner yaratmaya yeter. Aslında her türlü taşıma olanağı, kâr kaynağıdır; o kadar ki, 1918'de bir hamalın geliri bir tümgeneralin aylığına eşittir! Ve ni-

-Birader bunların da sürüsüne bereket. Sağa baksam bir türlüsü, sola baksam öbür türlüsü. Bu gidişle bu sanata veda etmeli! (İşgal döneminde Güleryüz'de yayımlanan bir karikatür. 26.6.1922)

hayet büyük bir yangın bütün bunların üzerine tüy diker. Sırrı hâlâ çözülememiş olan yangın 1918 baharında eski kentin Haliç ile Marmara Denizi arasında kalan yaklaşık dörtte birini tahrib eder ve geride, evsiz barksızlar tarafından vakit geçirmeden işgal edilen ucu bucağı belirsiz koskoca bir alan bırakır.

Müttefik donanmalar, bir 1918 Kasım günü, yeni bir düzenin, ulusların özgürlüğünün savunucuları sıfatıyla, muzaffer bir edayla işte bu kente girerler. Peki ama hangi ulusları savunacaklardır; öyle ya Osmanlılar her zaman için bir imparatorluk olarak örgütlenmişlerdi; Türk ulusu ise keşfedilmeyi beklemektedir. İngiliz, Fransız, İtalyan, Amerikan, Yunan ...hattâ Japon yüksek komiserleri, çöken imparatorlukların çatırtıları arasında, çok uzun bir süreden beri gözdikilen bu yere yerleşirler. Tiflis üzerinde bir Alman protektorasının kurulması için bir anlaşma imzalamak üzere Berlin'e giderken ekim sonunda İstanbul'u terkeden Gürcü delegeler, hareketlerinden önce mevcut olmayan ülkelerin, Macaristan'ın, Çekoslovakya'nın, Polonya'nın adı duyulmamış gümrükçüleri tarafından sık sık durdurulmuşlardı; Öte yandan İstanbul'daki yüksek-komiserlikler hergün kimsenin adını duymadığı devletlerin heyetlerinin ziyaretlerini kabul ederler: Davalarını savunmak için, Paris'teki Barış Konferansı'na gitmek üzere vize talep eden Dağlılar Cumhuriyeti, Güney-Batı Kafkasya Sovyet'i, Pontus Cumhuriyeti ya da Yeşilordu.

Halkların bu büyük yıkımının ortasına efendiler olarak yerleşen pek pragmatik İngilizler bile ipin ucunu kaçırırlar. Ejderhanın başını ellerine geçirdiklerini sanırken, kendilerini binlerce böceğin içinde kaynaştığı ölü bir yılanın derisinin orta yerinde bulurlar. İstanbul sayesinde, Şark'ın anahtarını ellerinde tuttuklarına, buradan Beyaz orduları Bolşeviklere karşı saldırıya geçirebileceklerine, Yakındoğu'daki ayaklanmaları bastırabileceklerine, Balkanları yönlendirebileceklerine inanırlar. Oysa İstanbul tayfunun merkezidir, hiçbir şeyin olup bitmediği yerin merkezidir çünkü bundan böyle her şey, yeni ulusların kalplerinin attığı yerlerde yani kanatlarda cereyan eder. Bir adam, başkentin sisli günlerinde, sancılı bir arayış içinde geçirdiği kışın sonunda bunu anlayacaktır. Mustafa Kemal, geleceğin Atatürk'ü, ilkbahar gelince, Türk ulusunun yeniden keşfedilen vatanı Anadolu'ya doğru yola çıkar.

Ve İstanbul gırtlağına kadar kozmopolit sarhoşluğuna gömülür. Pera Caddesi'ne bitişik bir apartmanın dördüncü katında bir avuç subay, Türkiye'yi kurtarmak için planlar yapar. İkinci kat -üçüncü kat bir genelevdir- bir Kafkas halkının kurtuluş komitesinin merkezidir; birinci katta federalist bir Osmanlı partisi bulunur, zemin kattaki Rum terzinin dükkanında dev bir Venizelos portresi asılı durur. Sokakta, İngiliz ordusundan bir Sih asker, bir İtalyan jandarma ve bir Yunan Efsun askeri devriye gezer. Bunlar, son seferini yapan tramvayın koltuklarının altında Bolşevik Devrimi çağrısı yapan bildiriler bulurlar. Bolşevik İvan adı ile tanınan, Rus ordusundan kaçmış bir demirci ustasının 1918 sonbaharında ilk devrimci çekirdeği kurduğu ve kısa bir süre sonra Almanya'dan Spartakist utkularla dönen genç Türk öğrencilerinin rekabeti ile karşılaştığı da bilinen bir gerçektir.

Fakat İstanbul sosyalizminin tartışmasız kahramanı, kendisine haklı olarak Sosyalist lâkabı takılan Türkiye Sosyalist Partisi'nin (daha önce Osmanlı Sosyalist Fırkası-ç.n.) kurucusu ve ömür boyu başkanı olan Hilmi'dir. Hilmi her zaman kırmızı bir yelek giyer, 1 Mayıs günleri buna aynı renkte bir fular eklenir. Hilmi'nin ünü, 1920 Mayısı'ndaki tramvay grevi sırasında doruğa ulaşır. Bu grev sırasında Hilmi, tıpkı yeni bir Mesih gibi, grevcileri, yüzde 25'lik bir ücret artışı sağlayıncaya kadar, iki hafta boyunca partisinin yetersiz kaynaklarıyla besleme başarısını gösterir. O tarihten sonra partisine katılımlar artar. Hilmi, araç-gerecine, tabii kırmızı renkte, bir otomobil ekleyebilir. Fakat İstanbul akreplerin kaynaştığı bir çukurdur; kem diller hiç eksik olmaz. Tramvay şirketinin Fransız-Belçika ortaklığı olduğu, İngilizler tramvay

tekelini bu şirketin elinden almak istedikleri ve Majesteleri adına düzeni ve güvenliği sağlamayı üstlenen albay Maxwell'in, Hilmi'nin yakın dostu olduğu akıllardadır. Her neyse, Fransızlar, şirketleri için sendikalar kurarak, kendilerini savunma olanaklarını yaratırlar. Terkedilen Hilmi, giderek sefalete sürüklenir ve ahlakî bir sorunu öne süren genç bir adam tarafından öldürülür. İngiliz askeri komutanı, anılarında, cinayetin gerisinde bir Fransız intikam hareketi olasılığına işaret etmek istercesine, bu olaydan sözedecektir.

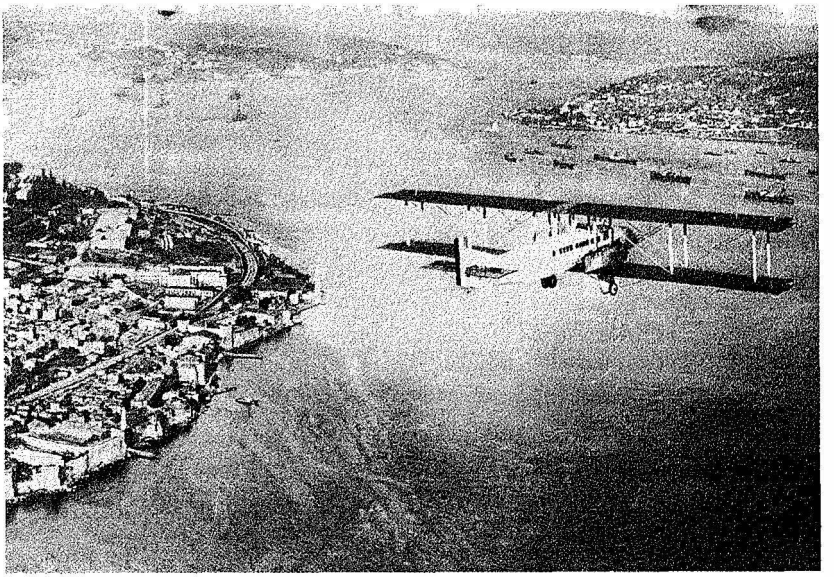
1920 sonbaharında Kırım'dan boşaltılan general Vrangel birliklerinin kalıntılarının ardından gelen Rus dalgası kente ulaştığında, işler bu durumdaydı. Dalga her yeri o kadar kaplamıştı ki, gezgin, çevreyi dolaşırken, acelesi olmasa da, İstanbul'da, ne Anadolu'ya silah kaçıran Türk milliyetçilerini, ne Atina'da kral Konstantin'in iktidara dönüşüne karşı komplolar kuran Venizeloscu Yunan subaylarını, ne devrimci Kürt ve Ermeni kulüplerini görecekti; görünen yalnızca kutsal Rusya'nın ayak basmaya geldiği terkedilmiş ada olacaktı: 1877'de Çar ordularının karargâh kurdukları, şimdi ise kendilerine su servisi yapılmasını ve giysiler verilmesini talep eden ve ısınmak için barakalarının yer döşemelerini yakan aristokratlarını toplandığı San Stefano (Yeşilköy) kampı, askerlerin her türlü hastalıktan ama aslında hava değişikliğinden öldükleri Adalar'daki karantina merkezleri; daha sonra da Pera'nın dar sokaklarında taksi şöförlüğü yapan prens ve gece kulüplerinde dansözlük yapan düşes söylencelerinin ortaya çıkışı.

"Mütareke" adı verilen dönemin İstanbul'u, yazarları ve geleceğin yazarlarını çekmeye devam eder. Paul Morand, bir 1920 gecesi bir dışişleri görevlisi olarak kente gelir: "Otel rezaletti, Pera'nın çirkin suratlarıyla, gevşek ağızlarıyla, pis burunlarıyla, sarkık çeneleriyle, çok boyalı kırışık gözkapaklarıyla doluydu. Orkestra bomba gibi patlıyor,

taklit Buhara halılarıyla kaplı salonun divanlarına, su sişesinden yapılmış lambalara, her yanı kıllarla ve altın takılarla kaplı İngiliz yanlısı palikaryaya, Yunan kurmay subaylarına valsler çalıyordu. Tabanca kılıfları Yahudi izciler tarafından taşınıyordu." Yazar geceyi, kaçınılmaz olarak, hizmetçi-kontesle karşılaşacağı bir Rus lokantasında tamamlayacak ve kontes ona şunları söyleyecektir. "Gittiğimiz her yerde, her şey aşırılaşıyor. Şu Konstantinople'a bakın.(...)", (*'Ouvert la nuit'de* "Türk gecesi")

Kimileri çok daha sıradan görevler üstlenmiştir; 1921'in güzel bir gününde rıhtımda buluşan iki asker bunlardandır; Prevert (*Ölü Yapraklar*'ın yazarı) ve Duhamel (*Siyah Dizi*'nin yazarı), bir Fransız garnizonunun bulunduğu herhangi bir kentte olduğu gibi, burada kaygısız onsekiz ay geçireceklerdir. Kimileri ise gazeteciliğe ilk adımlarını atarlar; John Dos Passos 1921'de, yirmibeş yaşındayken, Ernest Hemingvay de bir yıl sonra yirmiüç yaşındayken kente gelirler. İzlenimleri bir lise öğrencisinin izlenimlerini andırır: "Sabah uyandığınızda, Haliç'in üzerindeki sisi gökyüzüne uzanan ince, uzun minarelerle birlikte gördüğünüzde, müezzin müminleri, tıpkı bir Rus operasındaki gibi, alçalan-yükselen bir sesle namaza çağırdığında, Şark'ın büyüsü ile karşılaşırsınız. Yüzünüzü pencereden aynaya doğru çevirdiğinizde, yüzünüzün, bir gece önce sizi hedef alan son sivrisineğin meydana getirdiği küçük kırmızı lekelerle kaplı olduğunu farkettiğinizde, Şarkla karşılaşırsınız."(*The Toronto Daily Star*, 28 Ekim 1922).

İliazd adı verilen İlya Zdaneviç de burdadır; Saint-Petersburg'daki fütürist dönemi ile Paris'teki dadaist dönemi arasında, Ayasofya'ya bitişik kokuşmuş bir dükkanın tavan arasında yaşayıp gider ve vize beklerken, bize kent hakkında olağanüstü bir öykü bırakır. Bir de, Entelijans Servis ajanı ve Amerikan imtiyazlarının peşindekilere karşı "sultan Abdülhamit'in mirasçılarının" petrol çıkarlarının savunucusu John Godolphin Bennett'le dostluk bağları kurmak üzere Rus akınının doruğunda kente ulaşan Mösyö Gürciyef vardır. Ve nihayet, *Humanité*'nin İstanbul ve Ankara'ya yolladığı özel muhabiri, Karl Marx'ın torunu Magdaleine Marx da buradadır. Magdaleine *La Perfide* adlı romanla birlikte ülkesine döner. Magdaleine romanlarında hayat pahalılığını, polisin komünistlere yönelttiği baskıları ve büyük sermayeyi kınar: "Büyük şirketlerin hep-

İşgal altındaki İstanbul'da havadan keşif yapan bir Fransız uçağı

si, içiçe geçen kapitalizm tarafından gaspedilmiştir, yeni şirketler kurulmakta, bunlar hızla çoğalmaktadır. Bunların büyük çoğunluğunun İngiliz olduğunu eklemek gerekir (...)". (*Humanité*, 4 Kasım 1921)

Bu yeni Sodom ve Gomore'yi çelik ve ateşle temizlemeyi hayal edenler, birkaç yıl önce burada yeni imparatorluklar kurmayı hayal etmiş olanlar gibi, yelkenleri indirmek zorunda kalacaklardır. Hayallerin çöküşü, 1922 Ağustos'unun son günlerinde, Mustafa Kemal Yunan ordusunu bozguna uğrattığında, buradan üçyüz kilometre uzakta meydana gelecektir. En uzlaşmacı bilinen Rumlar ve Ermeniler bile, vakit geçirmeden kenti terkedeceklerdir. Onları, *HMS Malaya*'ya binerek Malta'ya doğru yola çıkan sultan izleyecektir. 1923 Ocak'ında, Lozan'da Barış Konferansı'na ek olarak imzalanan Türkiye'deki Rum nüfusun ve Yunanistan'daki Türklerin zorunlu değişimi anlaşması, Belediye sınırları dışında kalan Rum köylerini ve bunların yanısıra "yerleşik sayılmayan" Rum kentlilileri boşaltır ve bunlar sınırdışı edilir. Rus mülteciler Batı'ya göçlerini ağır ağır sürdürürler.

Geriye müttefik işgal kuvvetleri kalır. Bunlar da yeni Türkiye'yi ku-

ran Lozan Antlaşması'nın 2 Ekim 1923 günü Ankara tarafından onaylanmasından üç ay sonra, bayraklarını indirerek geri döneceklerdir. 6 Ekim'de milliyetçi güçler kentin denetimini resmen devraldıklarında, statüleri anlaşmalarca katı biçimde sınırlandırılmış birkaç azınlık cemaatinin varlığını sürdürdüğü İstanbul, hiç bu kadar Türk olmamıştı. İşin sonunu getirmek için Osmanlı hanedanı 2 Şubat 1924'te tümüyle yurtdışına yollanacaktır.

Resmen İstanbul adı verilen Konstantinopl (Osmanlılarda iki isim de kullanılıyordu) iki savaş arasındaki dönemi, geçmiş ve güncel anılarına sarmalanmış halde geçirir. -George Simenon'un 1934'te *Le Jour* için hazırladığı röportajın adı "Pera'da Slav Nostaljisi"dir.- 1945'den sonra meydana gelen nüfus patlaması ve köyden kente göç -1945'te bir milyon olan nüfus 1990'da 7 milyona çıkar- kenti, gökdelenleriyle ve gecekondularıyla, çamuruyla ve kanalizasyon pompalarıyla bir üçüncü dünya kentine dönüştürür.

Bütün bunları anlatmamızın nedeni belki de, ağustos 1991'in sonunda, Ossetiye yolcu gemisi Galata rıhtımına yanaştığında, takkeli erkeklerin ve zevksiz giyinmiş kadınların, hava kararırken, karşıdaki kaldırımda ya da biraz daha ilerdeki Galata Kulesi'nin altında bavullarını açarak, matriyaşkaları, votka şişelerini, havyar kutularını ve tenekeden yapılma oyuncakları yere sermeleri ve çevrelerinde oluşan küçük guruplaşmaların ortasında sessizce durmalarıdır. Ruslar geri dönerler.

SAVAŞIN ARİFESİNDE GEZGİNLER

François Georgeon

Orient-Expres, I. Dünya Savaşı Avrupa'yı sarmadan önce de vardı ve İstanbul gözde bir turistik yerdi. Birçok gezi rehberi İstanbul'a ayrılmıştı. Bunların içeriği Loti'nin ve oryantalistlerin etkisiyle giderek anıtsaldan pitoresk olana kayıyordu.

Temmuz 1914; Balkanlarda patlak veren fırtınaya kayıtsız kalan bir Fransız gezgininin kenti ziyaret amacıyla İstanbul'a geldiğini düşünelim. Bu kişinin, dönemin en yaygın turistik gezi rehberi "Guide Joanne" dizisinin, Türkiye ve İstanbul'a ayrılmış olanını yanında getirmiş olması büyük olasılıktır.

Aslında, İstanbul hakkındaki gezi rehberleri uzun süreden beri vardı. Fransızca ilk rehber, galiba, Frederix Lacroix'ya borçlu olduğumuz ve 1839'da piyasaya çıkan *Guide du voyageur à Constantinople et dans ses environs*'dur. Daha sonra, sayıları giderek artan bir gezginler ve turistler kitlesine yönelik açıklamalar ve pratik bilgiler içeren yapıtlar çoğaldı. 1860'da, daha o zamanlarda üne kavuşmuş olan Guides Bleus'nun atası Guides Joanne dizisinde, *Itinéraire descriptif historique et archeolojique de l'Orient* (Doğu'nun Tarihsel ve Arkeolojik Gezi Yolları) adlı bir Ortadoğu rehberi yayınlanmıştı ve bu kitap Osmanlı başkenti hakkında önemli bir bölüm içeriyordu. Bu eserin kazandığı başarı, ona gözden geçirilen, yeniden düzenlenen birçok yeni baskı yapma imkânı sağladı. Bizim gezginimizin cebinde olması gereken baskı 1912 tarihini ve *Paris'ten Konstantinopl'a* başlığını taşıyordu.

Gezgin hareket etmeden önce, yolunu seçmek için, güzergâh açıklamalarına ayrılmış sayfaları okumaya özen göstermiş olmalıdır. Yolda "Türkiye Hakkında Genel Sözler" bölümüne dalacaktır. Ve sonunda

Osmanlı başkentine ayak basar. Şimdi sıra, rehberin "Konstantinopl ve çevresi" bölümünü okumaya gelir. Gezip dolaşırken ona eşlik etmeye ne dersiniz!

Kentin turistik kesimi

Öncelikle adımlanarak keşfedilen İstanbul -bu hiç şaşırtıcı değil- kentin turistik kesimidir; yani, düzenli vapur seferlerinin konuşu ve L'Orient-Express'in kente ulaşması ile birlikte her yıl daha fazla gezginin gezip tozduğu kesimi. Savaşın arefesinde, iyi ya da kötü geçen her yıl buraya 40.000 ile 60.000 arasında ziyaretçi geliyor olmalıdır. Bu, kuşkusuz, her yıl Boğaziçi'nin kıyılarına akan yazlıkçı kalabalığına kıyasla, oldukça mütevazi bir sayıdır. Yine de artış hissedilir düzeydedir. Pierre Loti, Orient-Express'in yüzyılın sonundan beri, "artık kalabalık guruplar halinde oraya (İstanbul) boşalttığı işsiz kitleler"den şikayet ediyordu. Ayrıca o zamanki ziyaretçiler, günümüzdeki benzerlerine oranla çok daha fazla döviz harcıyorlardı. Yüzyılın başındaki yıllık turizm geliri, yaklaşık 2.800.000 sterlin olarak tahmin ediliyor. İmparatorluğun ihracatının onda birine ulaşan bu rakam, ihmal edilebilecek gibi değildi.

Dolayısıyla, ortada turizmden geçinen bir kent vardır; özellikle Haliç'ın kuzeyindeki mahalleler. Gezgine yarayışlı bütün kurumlar buradadır: Gezi-rehberinde yirmi isimlik bir liste halinde yeralan, hepsi İstanbul'un kuzey tarafından bulunan, başlarında ünlü Pera Palas'ın yeraldığı "asansörlü, banyolu, duşlu, kaloriferli ve elektrik aydınlatmalı yani her türlü modern konfora sahip oteller". Avrupa mutfağı ile olduğu kadar Şark mutfağı ile de seçkinleşen lokantalar, bu arada ünlü Tokatlıyan...

Bunlara, gezginin ola ki ihtiyaç duyacağı bir dizi kurum ekleniyor: Credit Lyonnais, Deutsche Bank ya da Banco di Roma gibi Avrupa'nın büyük kredi kuruluşlarının şubelerini de kapsayan bankalar, bunların yasınıra Osmanlı Bankası ve Selânik Bankası gibi yerel bankalar. Telgraf ve Posta büroları. Gezi rehberi turistlere hararetle Osmanlı Postası'ndan çok kendi "ulusal postaları"na başvurmayı öğütlüyor; çünkü büyük güçler kapitülasyonlar sayesinde Osmanlı başkentin-

İstanbul'a yüzyılın başında gelen gezginlerin her zaman ilgisini çeken Galata Köprüsü

de kendi posta kurumlarına sahipler. Elçilikleri ve konsoloslukları unutmamak gerek. Safkan Fransız gezi-rehberi, Ayazpaşa sırtlarındaki Alman elçiliğini "bir kışla gibi hantal ve masif" diye nitelendirerek iki arada bir derede Alman militarizmine saldırma fırsatını kaçırmıyor.

"Joanne" İstanbul'da varolan ve gezginin ziyareti sırasında yararlanmak durumunda kalacağı taşıt araçları hakkında da birçok bilgi sağlıyor; İstanbul gibi çok yaygın, Haliç ve Boğaziçi ile birbirinden ayrılmış mahallelerin bulunduğu bir kent için çok önemli bir bölüm bu. Gezi rehberi tramvaylarda bütün vagonların enlemesine bir perde ile iki bölüme bölündüğünü, bu bölmelerden birinin salt kadınların kullanımına ayrıldığını belirtiyor; tarifeleri oldukça karışık olan at arabaları için bir düzine indirme bindirme noktaları kurulmuş. Kiralık atlar özellikle Taksim Meydanı'nda ya da İstanbul'da Beyazıt Meydanı'nda bulunabiliyor. Trenler Marmara Denizi'nin kıyısındaki kenar semtlere insan taşıyorlar. Tünel'deki Metro ya da "şerit", Karaköy'den Pera'ya kolayca çıkışı sağlıyor. İşletmeciliği Şirket-i Hayriye ile Osmanlı Seyr-i Sefain Şirketi arasında paylaşılmış olan Boğaz vapurları; Haliç'teki kayıklar vb... Bu bölüme, Haliç'i birbirine bağlayan iki köprüden geçen her yayanın 10 para ödemesi gerektiğini eklemek de uygun olur.

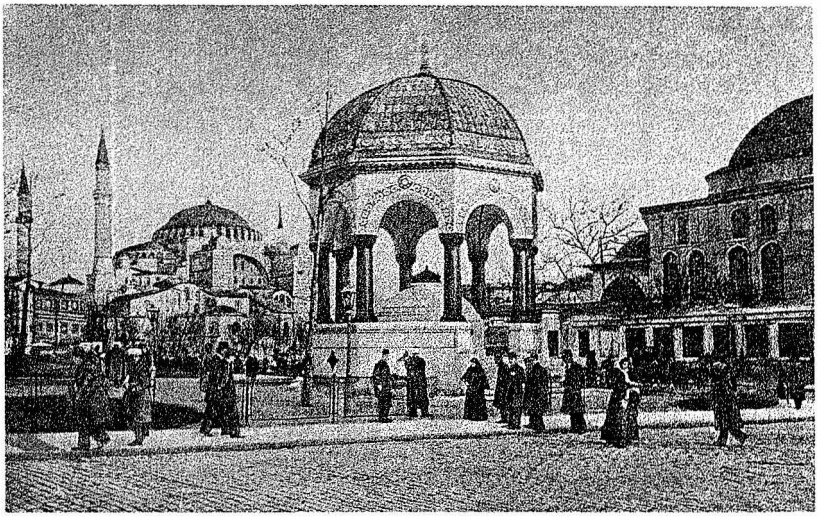
Turistik faaliyetlerin çevresinde, hayatını bir ölçüde gezginin sömürülmesi yoluyla kazanan bir "uzmanlar" kalabalığı dolaşıp durur: Gez-

gini Sirkeci Garı'na ya da Galata Rıhtımı'na ayak bastığı andan itibaren kuşatan hamallar, drogmanlar (çevirmen rehberler) ve özellikle Belediye'nin tespit etmiş olduğu tarifeye rağmen "turistler için gerçek bir felaket olan" arabacılar."Joanne" birçok yerde "bunların yalvarıp yakarmalarına kulak asmamalarını" okurlarına salık verir. Bunun dışında, "harika işler" teklif etmek için oteline kadar gezginin peşine takılan Ermeni simsarlar da vardır. Bunları "hemen kovmak gerekir". Gezgin, hakiki İstanbul'lu iki kurum, yani *bahşiş* ve *pazarlık* hakkında ciddi biçimde uyarılır.

Turist sadece her an istismar edilme tehlikesi ile karşı karşıya değildir; basit karışıklıklarla da karşılaşacaktır: örneğin, "alafranga" saatlerle güneşin batışından hareket edilerek hesaplanan "alaturka" saatlerin dökümü, rehberin sağladığı "denklik tablosu"na rağmen birçok karışıklık riski taşır. Fakat en kaygı verici olanı, "dünyada varolan en karmaşık, en kullanışsız para sistemi" olan Osmanlı para sistemidir. Bu sistem Osmanlı lirasına bir nominal değer bir de kendisi de değişikliğe uğrayan bir ticari değer sağlar. Bu yüzden Türk lirası bankalarda 100 kuruşa, kamu kuruluşlarında 102 kuruş 60'a, piyasada 108 kuruşa bozulur! Bu yüzden turistin, bu karmaşıklıktan geçinen değişimcilere (sarraf) işi düşecektir. Sık sık sarrafların eline düşmemesi için turiste "yanında her zaman için bir miktar bozuk para bulundurması" öğütlenir.

Gezgin, öncelikle, kentin panoramasının keyfini çıkarmak ve kentin içindeki üç kenti keşfetmek üzere Galata Kulesi'ne çıkmaya çağrılır. Elçilerin, Avrupalı bankacıların ve tüccarların oturduğu, "Batı'nın, onun fikirlerinin, etkinliklerinin, uygarlığının ileri karakolu" Pera ve Galata. Batılı fikirlerin ve yeniliklerin bitmez tükenmez yayılmacılığına, istemeyerek de olsa teslim olan İstanbul ve "görmüş geçirmiş tüm Müslümanların oturduğu, tam anlamıyla Türk kenti olan" Üsküdar.

Bunları, kentin güzergâhlarının ve başlıca anıtlarının anlatımı izler; bu anlatımdan aslan payını, güçlü noktalarını Ayasofya, Hipodrom ve tarihsel surların ziyaretinin oluşturduğu Bizans kenti alır. Gezirehberi Sultanahmet Meydanı'ndan (At Meydanı) geçerken, II. Wilhelm'in Abdülhamid'e armağan ettiği "Alman kaskı biçimindeki modern çirkin çeşme" hakkında Almanya'ya bir kez daha lâf atmaktan kendini alamaz. İnsan yolculukta olduğu için Almanya ile Fransa ara-

Almanya'da yaptırılarak 1901'de Sultanahmet meydanına yerleştirilen Alman Çeşmesi II. Wilhelm'in Osmanlı Devletine bir dostluk armağanıydı.

sındaki sorunları unutacak değil ya!..

Ve Osmanlı kenti, klasik dönemin kenti, camilerle ve saraylarla temsil edilir. Aslında "Joanne"ın seçimlerinde özgün bir şey yoktur. Bu seçimler, üç aşağı beş yukarı, günümüz rehberlerinde de aynıdır.

Pitoreskin doğuşu

Paris'ten Constantinople'a anıt ve müze ziyaretlerinin dışında, "İstanbul'un Türk mahallelerine dört-beş saatlik bir gezinti" öneriyor. Sözkonusu olan, tramvayların ve arabaların geçtiği ana caddelerin uzağındaki çıkmaz sokaklara, kıyıda köşede kalmış mahallelere dalarak, Rüstem Paşa Camisi'nin kenarından geçerek ve sonra Harbiye Nezareti'nin arkasından yukarı tırmanarak, Eminönü'nden Fatih Camisi'ne kadar içiçe geçmiş dar sokaklarda gezip dolaşmaktır. Bu gezinti, "farklılıkları içine sindirmek" isteyenlere, "pitoreske", "gizli saklı kalana" ve "yerel renklere" özlem duyanlara yöneliktir. Büyük ölçüde gelenekselliğini koruyan Eyüp semtinin sokaklarında dolaşırken de karşılaşılabilecek şeyler... Bu semt hakkında rehberimiz şunlar yazar:

"Sağdaki mezarlıkla soldaki pitoresk Türk evleri arasında dümdüz ilerlenir. Türk renkleri çok açık-seçik hale gelir." Gezgin bu semtlerde "her şeyin üzerini örten dinginliğin, sesizliğin, gizemin tadını" duyumsamazlık etmeyecektir.

Mevsimlerden yaz olduğuna göre, bizim turist Fenerbahçe'ye gitmek için Boğaz'ın karşı kıyısına geçmeye davet edildiğini de görecektir. Çimenlerle kaplı, harikulade selvilerin gölgelerinin düştüğü bu burun, Kızıltoprak, Erenköy, Göztepe gibi çevredeki yerlerde yazlıkla bulunan Türk toplumunun çok sık geldiği bir yazlık mesire yeridir. Buraya önemli şahsiyetlerin "gösterişli arabalarını, talikalarını ve rengarenk öteki at arabalarını" hayranlıkla seyretmek için gitmek gerekir. Bu gezi, az örtünmüş ya da çoğu kez hiç örtünmemiş çok sayıda Türk kadınını görmek için de iyi bir fırsattır. Fakat bu alanda" çok temkinli olmak gerekir". Akşam olunca, toplululuk, Moda'daki Kuşdili çayırı adı verilen yere geçer: "gezginin Türk halkıyla yakın ilişki içine girmek için eline pek az fırsat geçecektir; bu fırsatları değerlendirmesi iyi olur".

Çok şükür ki bu tür fırsatlar başka zamanlarda da çıkabilir; özellikle 1914 yılının Temmuz ve Ağustos'a rastlayan Ramazan ayında. Bu gezginimiz için, Oruç dönemine özgü etkinliklerin içine dalabileceği, büyük bir şanstır bu. Ramazan sırasında, önünde çeşitli yerel zanaatlere ayrılan büyük bir pazara kucak açan Beyazıt Camii'ni ziyaret fırsatını da kaçırmayacaktır. "O sırada çok renkli bir canlılık sürüp gider, oraya gitmemezlik olmaz." Bizim gezgin Ramazan ayının 15. ve 27. günleri, Ayasofya'daki "olağanüstü ilginç" görünümlü akşam namazlarını izlemeye de gidecektir. Ve böylece, bu akşamlardan keyifli bir biçimde yararlanma -akşamlar İstanbul'da "en zor değerlendirilen zaman dilimidir"- olanağına kavuşacaktır. Gezgine, günün sonunda, İstanbul'un en ticari sokaklarından biri olan Direklerarası'na uğraması hararetle önerilir. "Maalesef çok Avrupalılaşmış" olsa da, gezginimiz burada çok "pitoresk bir gezinti" yapacak, kukla tiyatrosundaki Çin gölge oyununu (*Karagöz*) izleme, güreş seyretme, müzik dinleme imkanına kavuşacaktır. "Dikkati çekmeden çevreyi daha iyi inceleyebilmesi için" başına bir fes giymesi öğütlenmektedir. Buna karşılık turistimiz, Muharrem ayındaki törenleri kaçıracaktır -Muharrem 1914

Pierre Loti'nin Türkçeye Bezgin Kadınlar *adıyla çevrilen* Les Désenchantées *romanının kahramanları.*

Kasım'ına denk düşüyordu- (Muharrem ayı boyunca Hasan ve Hüseyin'in şehadetleri Valide Han'da anılır.) Fakat bu, bizim turisti, rehberin yabancı turistlere öğütlediği şekilde, "üzgün bir yüz ifadesi takınma" zorunluğundan kurtaracaktır. Bizim gezgin birkaç yıl önce gelmiş olsaydı, kuşkusuz, İstanbul ken tinin bu yönlerini görmeden geçip gidecekti. Oysa ahşap evler, cumbaları ve kepenkleriyle yerli yerinde duruyor, Direklerarası'ndaki Ramazan geceleri uzun süredir büyük rağbet görüyor ve Fenerbahçe'deki gezintiler zaten sevilen bir eğlence oluşturuyordu. Ama, o zaman gezi- rehberi bunları hiç dikkate almıyordu. "Joanne" ın 1890 baskısı, İstanbul tarafındaki hanlardan ve kaçınılmaz olarak Kapalıçarşı'dan sözediyor ama "Türk mahallelerinde herhangi bir gezinti" önermiyordu. Gezginin, gerçekten görülmeye değer sit alanlarına, surların yakınlarındaki Bizans kalıntılarına, Vlaherna Sarayı ya da Tekfur Sarayı'na ulaşmak için en kısa sürede geçip gitmesi istenen mahallelerde... Bunun ötesinde, gezginin ilgisi "dar, dolambaçlı, iki yanında Türk evleri bulunur, ilginç bir yanı yoktur" diye nitelendirilen bir sokağın görünümüne yöneltilmiyordu. "Joanne"ın büyük ölçüde elden geçirilmiş ve güncelleştirilmiş 1902 baskısı bile, büyük anıtsal dekorun gerisinde yaşayan halı gibi dokunmuş kente aynı derecede kayıtsız kalıyordu.

Peki öyleyse, Osmanlı başkentinin üç yıllık bir süre içinde pitoresk bir kent olması için birdenbire neler olmuştu? Bu Türk kenti hakkında uyanan ilgiyi, acaba 1908 Jön Türk Devrimi'nin Fransız kamuoyunda yarattığı sempati duygusuna mı bağlamak gerekir? Bunda büyük bir olasılıkla Loti'nin etkisini görmek doğru olur. Loti'nin 1906'da yayımlanan *Les Désenchantées* (Mutsuz Kadınlar) adlı kitabı kamuoyunun

büyük ilgisiyle karşılaşmıştı. Yazar, yapıtın romantik dokusunun altında, dolambaçlı sokakları ve küçük kahveleriyle, gürültüleri ve kokularıyla, kiliselerin, camilerin, sarnıçların ve sarayların bir ölçüde donmuş kentinden çok farklı, uğuldayan, canlı bir başka kent sunuyordu. Hoşumuza gitse de gitmese de, Loti'den sonra İstanbul'a aynı gözle bakılamaz.

İstanbul'un Pera kesimindeki Yüksekkaldırım o dönemde gezginlerin rağbet ettiği bir yokuştu.

Değişen İstanbul

Arasıra Loti'ye gönderme yapmakla birlikte -örneğin Fatih'teki küçük kahvelerin havasını yansıtma sözkonusu olduğu zaman- "Joanne" hamamları, karagöz seyirlerini ve dervişlerin ayinlerini çağrıştırmak için Teophile Gautier'nin yarım yüzyıl önce çıkan *Constantinople*'unun ünlü tasvirlerine başvurduğu da olur. Anlattığı bu kente, bazen zamanla pek kayıtlı olmayan bir karakter verir. Ama, rehberlerin ondan aldıkları sahneler uzun süredir yokolmuş olsa da, Gautier'nin kitabının, bu rehberleri bir yüzyıla yakın bir süre beslediği bir gerçektir.

Bununla birlikte, *Paris'ten İstanbul'a*, değişiklikleri de hesaba katmak için çaba gösterir. Zaten, İstanbul'un modernleşmesi karşısında ikili tavır alır. Kimi zaman, kentin şu semtinin fazla "Avrupalılaşması"ndan yakınır; örneğin 1860 ve 1883'de yanan Kadıköy'ün "küçük bir Avrupa kenti karakterine büründüğünü, bunun ise Kadıköy'ü gez-

gin açısından çekilmez hale getirdiğini" söyler. Kimi zaman da modern bir çöplüğün kuruluşuna sevinir. Bu açıdan, Askeri Okul'dan (Harbiye) Nişantaşı'na doğru giden sokağın iki yanının "iyi durumdaki kaldırımlarla kaplı" olduğunu belirtir ve bunun "Konstantinopl'de kelimenin Avrupa'lı anlamında dolaşılabilecek kamuya ait tek yol" olduğunu ekler.

Rehber adetlerdeki evrime de değinir ve Batılı alışkanlıkların -örneğin çatal kaşık kullanımının ya da eviçi mobilyanın- sadece Türk yüksek sosyetesinin değil, küçük burjuvazinin de yaşantısına giderek daha çok girdiğine dikkat çeker. Gizemli, haremlerle dolu kent hakkındaki romantik bakış açısını düzeltmek için de çaba gösterir. Oryantalizm meraklılarını hayal kırıklığına uğratmak pahasına, çok-eşliliğe ender rastlandığını, Türklerin büyük çoğunluğunun tek-eşli olduğunu belirtir; en son yapılan araştırma da büyük ölçüde bunu doğrular. Türk kadınının durumuna gelince, genel olarak sanıldığından "çok daha az üzücü"dür.

> "Evlerine hiçbir erkek konuk kabul etmeme, dışarıya sadece çarşaflı çıkma ve cinsiyetlerin karışık bulunduğu toplantı ve eğlence yerlerine girip çıkmama bir yana bırakılırsa, Türk kadınlarının Batı'lı kadınlardan pek de farklı yaşamadıkları görülür. Dışarı çıkmada, gezip dolaşmada, birbirlerinin evlerine gidip gelmede ya da kendi aralarında eğlenmede tümüyle özgürdürler(...)Özgürlüğü, kurtuluşu düşleyen *Mutsuz Kadınlar*'a ancak, toplumun üst sınıflarında, roman, dergi okurları arasında, yabancı kolonilerin kadınları ile düzenli ilişki içinde olanlar arasında rastlanır. Bunlar çok küçük bir azınlık oluştururlar."

"Joanne", Türkiye'nin Tanzimat'tan beri yaşadığı evrimin yanısıra, güncelliğe "yapışmaya" da çalışır. 1912 baskısının önsözünde, dizinin yönetmeni, Konstantinopl'a ve çevresine ayrılan bölümün, "Osmanlı İmparatorluğu'nun güncel siyasal evriminin durmadan yolaçtığı son değişimleri kaydetmek üzere güncelleştirildiğini (...) ve dahası, son anda yerinde bir kez daha gözden geçirildiğini" belirtir.

1908 Devrimi'nden çıkan Jöntürk Devrimi, kesinkes hayırhah bir

yaklaşıma konu olur. Buna karşılık, düşük sultan Abdülhamit -devrimden önceki baskılarda temkinli biçimde ele alınıyordu- artık acımasızca yargılanır: O, çevresini sinsi danışmanların kuşattığı, baskıcı bir dikkatördü, hükümdarlığı "Türkiye tarihinin en hüzünlü sayfalarından birini" oluşturur, Ermeni katliamının yapılışına, "ahlaki çöküşün, anarşinin, bahşişin ve jurnalciliğin" yerleşmesine tanık olur. Buna karşın rehber eski rejimin, sultanın cuma namazı için camiye geldiği sırada düzenlenen çok renkli, görkemli selâmlık törenlerini arıyora benzer. Takipçisi, V. Mehmet Reşat bu töreni "cılız" tutar ve töreni izleyenlere "yeni sultanın sakin ve babacan yüzünü" seyretmekten başka bir imkân sunmaz.

"Joanne" Jöntürkleri "iyi niyetli" tutumlarından ve "saygıdeğer ve övgüye layık" çabalarından dolayı yüceltir. Girişilen reformlara, özellikle para sisteminin basitleştilmesi, idari kademelerde ve ulaşımda Batı saatinin kullanılması girişimi gibi İstanbul'da turistin hayatını kolaylaştırdığı düşünülen reformlara alkış tutar. Aynı şekilde, 1910 yılında 45.000 köpeğin Marmara'nın küçük bir adasına sürüldüğü -nihayet!- açıklanır. (Bu İstanbul'un merak edilen konularından biriydi). Aynı şekilde, ülkeyi adına bahşiş denen "o ulusal adetten" kurtarmak için Jöntürklerin gösterdiği çabalar, "bu kadar tatlı, kökleşmiş bir alışkanlığın bugünden yarına yokolmayacağı bilinmekle birlikte" selâmlanır ve gezgin, önüne gelene bahşiş dağıtmayı reddetme yolundaki "ahlâkçı girişimlerinde" yeni rejimi desteklemeye çağrılır.

Rehber, Osmanlı Postası'nı geliştirmek amacıyla yeni yöneticiler tarafından girişilen çabaları, -turiste yabancı postalara başvurmaya devam etmelerini tavsiye etmekle birlikte- över. Aslına bakılırsa, bütün iyiniyetlerine rağmen Jöntürkler dört gözle beklenen bu reformları sonuca ulaştırmayı başaramazlar. "İdarenin bütün kademelerinde üç yıldan beri (hüküm süren) aşırı istikrarsızlık, İmparatorluğu anarşinin ve parçalanmanın pençesinden söküp alacak elle tutulur gözle görülür sonuçlar" sunmaz. Sonuçta, "Joanne" ın bize gösterdiği haliyle Jöntürklerin İstanbul'u, Kızıl Sultan'ın kentine kardeşin ablaya benzeyişi gibi benzemeye devam eder.

Yapıtın 1912'deki başlıca güncelleştirilme çalışması... fiilen yangınlarla ilgilidir. Bunun, olayın İstanbul'da yeni bir şey oluşuyla ilgisi yok-

tur. Fakat Jöntürk Devrimi'ni izleyen yıllarda insanların hayalgüçleri bir dizi büyük yangın sonucunda yara alır; Bu yangınlar belki de kasıtlı çıkartılmıştı; zaten rehber de bunu belirtmekten geri kalmaz. Bu felaketlerden ilki 1908'de Saraçhane'yi olduğu gibi yakıp yıkan yangındır; yangının yıkıntıları üç yıl sonra hâlâ ortalıkta durmaktadır. Sonra sıra 19 Ocak 1910'da, bağrında Osmanlı Parlamentosu'nu barındıran Çırağan Sarayı'na gelir. Saraydan geriye birkaç dış duvar kalır. Nihayat, büyük yangınlardan sonuncusu 23 Temmuz 1911 tarihini taşır. Jöntürk Devrimi'ni kutlayan bu ulusal bayram gününde, yangın Vezneciler, Çukurçeşme ve Aksaray semtlerindeki 4000'den fazla evi tahrib eder ve bir gün sonra Balat ve Ayvansaray'a yayılır. "Joanne" tarafından önerilen güzergâhlardan biri felâketten geride kalan yıkıntıların ortasından geçer ve trajik görünümün yerinde değerlendirilmesine olanak sağlar: Beyazıt'la Aksaray arasında, dört bir yanı "acınacak durumdaki harabeler, çökmüş duvarlar, kavrulmuş taşlaşmış döküntüler, delinmiş kubbeler, şerefeleri yıkılmış minarelerdir...Bu kadar çok harabenin, bu kadar çok sefaletin oluşturduğu görüntü, çok duygulandırıcıdır". Kentin "pitoresk" ele alınış biçimine, yangınlar da kendi açılarından katkıda bulunurlar.

Dekorun ötesinde varolan uzatmalı bir başkent

Bir turistik rehberden başka bir şey olmadığı ve döneminin önyargılarını taşıdığı için, "Joanne" İstanbul'un birçok yönünü gölgede bırakır. Yolcumuz kent hakkında, kentin ünlü siluetinin, mimari görünümünün ötesinde bir fikir edinmekte güçlük çekecektir. Kentin tasvirlerinde, şurda-burda modern anıtların belirdiği görülür: "1905 ile 1908 arasında inşa edilen etkileyici bir anıt" olan Haydarpaşa'daki Anadolu Demiryolu Garı, yine aynı yörede Fransız mimar Vallaury'nin imzasını taşıyan Tıp Fakültesi ve Askeri Tıbbiye Okulu. Ancak bu binalar özellikle işaret noktaları olarak belirtilir çünkü manzaraya hâkimdirler. Türk evleri burada, ilgiye değer bir mimari unsur olarak değil, fakat fondaki dekor olarak görünür. "Hiç kuşku yok ki Konstantinopl'daki en güzel şey olan" Boğaz'ın iki kıyısında, "her dönemde de-

ğişen, unutulmaz bir görünüm" oluşturan saraylar ve yalılar yeralır fakat hakkında kısa bir tanıtma yazısı yazılan tek anıt, Boğazın kıyısındaki tek taş bina olan Rumelihisarı'dır.

Kentin nüfusunun anlatımı burada birarada yaşayan farklı "ırklar"la ilgili kimi genellemelere indirgenir. Rehber, kırsal alanda yaşayan ya da "alt sınıflar"a mensup Türklere övgüler yağdırır; ama başkentli Türk bir türlü onun gözüne giremez." Batı uygarlığı ile temasa gelince, kentlerdeki Türklerin ırklarının tüm erdemlerini yitirdikleri ve Avrupa'lılardan yalnızca kusurlarını aldıkları çok sık görülür." Böylece, liberalizm cilasının altında, "halktan bir Türkün açıkyürekliliği ve iyiliği ile taban tabana zıt", fanatik, Avrupalılardan nefret eden, tembel, dalavereci, entrikacı, sinsi bir Türk keşfedilir. İstanbullu Ermeniler de Doğu Anadolu'daki soydaşlarının erdemlerini yitirmişlerdir; özellikle de "en çok yabancı düşmanlığı yapan ve en çok çekinilmesi gereken kişiler" olan Bâbıâli'nin hizmetindeki (Ermeni) memurlar... Başkentteki Rumların "tavırlarında büyük canlılık" olduğu teslim edilir fakat kendilerini devamlı "uygarlığın taşıyıcıları" gibi göstermeleri, onları çekilmez ve gülünç kılar. Musevilere gelince, "yabancılara en az tepkili" gurubu onlar temsil ederler; işte bu yüzden gezginin başvurmakta çıkarı olan kişiler onlar olmalıdır.

İstanbul'a Phrygie gemisiyle gelen Pierre Loti'nin karşılanışı.

Roland Barthes'in Guide Bleu (Mavi Rehber, ç.n.) hakkında kullandığı ifadeyi tekrar etmek gerekirse, "ırkının özelliklerini taşıyan ki-

mi kişiler, koşulların, sınıfların ve mesleklerin gerçek görünümünü maskelemeye hizmet ediyor". Bizim gezgin, Müslümanların Balkanlardan ve Rusya'dan göçetmeleri gibi önemli bir olgu hakkında tümüyle bilgisiz kalacaktır. Ne İstanbul nüfusunun toplumsal çeşitliliği hakkında ne de mahallelerin farklılaşması hakkında fazla bir bilgiye sahip olacaktır. Şişli ya da Nişantaşı taraflarında "saltanata mensup kişilerin ya da hepsi vezir ya da paşa olan yüksek devlet memurlarının oturduğu "güzel binaları" ya da güzel konakları görme fırsatını elde etse bile, başkentin en yoksul mahallelerini, yani Kağıthane'deki mesire yeri yerine Haliç'in ucunu işgal eden ya da Yedikule tarafında göçmenler tarafından inşa edilen gerçek gecekonduları göremeyecektir.

İstanbul'un bir milyon sâkininin geçimini nasıl sağladığını anlamak, bizim gezgin için zor olacaktır. Yalnızca su sorunu, Bizans su sarnıçları ve Valens (Bozdoğan) su kemeri nedeniyle, birkaç ayrıntı verilerek işlenir. İstanbul, imparatorluğun birinci sanayi kenti olmakla övünebilir; yine de bu faaliyetin Avrupa'lı metropollerin yanında oldukça mütevazi kaldığı bir gerçektir; bu sanayi içinde göze çarpan, sadece dağınık birkaç parça fabrikadır. Çünkü bu fabrikalar -tıpkı kışlalar gibi- genel görünüm içinde işaret noktalarını belirlemektedirler; yeter ki "kırmızı kiremitli damlarının ve yüksek bacalarının" "sevimli küçük vadilerin" önünü kapadığı Paşabahçe Cam Fabrikası gibi fabrikalar bu genel görünümü bozmasın.

Rehber temizlik ve sağlık bölümünde -kuşkusuz gezgin adaylarını ürkütmemek için- aşırı iyimser havasıyla yanılgıya düşüyor. İklimin sağlıklı ve suyun iyi olduğu açıklanıyor. Eserin yeni baskısının güncelleştirilmesine katkıda bulunan Bakteriyolojihane-i Şâhâne'nin eski direktörü Dr. Remlinger, gezginlere, tifo riskine karşı önlem olarak istiridye yemekten kaçınmalarını hararetle sağlık veriyor; fakat 1910 yılında kentte hüküm süren ve aynı sıralara rastlayan "korkutucu" yangınlara oranla çok daha fazla kurban alan kolera salgınından tek bir kelimeyle de olsa sözetmiyor.

Kamuoyunun görüşlerine gelince, bizim yolcumuzun bundan neredeyse hiç haberi olmayacaktır. Türk milliyetçiliğinin yükselişi çok belirgin olduğu için, farkedebileceği Avrupa'ya karşı duyguları "yabancı düşmanlığı"na ya da "fanatizme" bağlayacak ama bunun İtalyan birlik-

lerinin Trablus'u işgali ile ya da kapitülasyonlar, devlet borçları, Tütün Rejisi gibi Batı emperyalizmini simgeleyen kurumlarla bir ilişkisi olabileceğini tahayyül bile edemeyecektir.

Nihayet, "Joanne"de göze çarpan son bir eksiklik, İstanbul'un Balkan Savaşları'ndan sonraki durumudur. Ama bu nokta konusunda yazı kurulunu kınamak doğru olmaz çünkü rehber Balkan Savaşları'nın patlak verişinden hemen sonra piyasaya çıkmıştı. 1912 Ekimi'nde, Bulgar orduları gelip kentin kapılarında kamp kurmuşlardı. Birkaç kilometre uzaklıktaki Çatalca ilçesinden yükselen top sesleri, büyük bir paniğin pençesinde kıvranan başkente kadar uzanıyordu. Balkan devletlerinin aralarındaki anlaşmazlıklar İstanbul'u işgalden kurtardıysa da Balkan Savaşları'nın sonucu, başkentin durumunu büyük ölçüde değiştirecektir. Osmanlıların Balkanlarda sahip oldukları yerlerin, Doğu Trakya dışında, tümüyle yitirilmesi, başkentin bir anda imparatorluğun kenarındaki bir yere itilmesi sonucunu doğurdu.

O dönemden beri, başkenti Anadolu'ya taşıma fikri dile getirilmeye başlandı. Konu öylesine gündeme girmişti ki, bu fikre karşı bir yayıncı, 1913'de İstanbul'un terkedilmesini savunanların savlarına cevap vermek için *La Question du Transfert de la Capitale* (Sermaye Transferi Sorunu) başlıklı bir kitapçık yayınlama gereğini duydu. Yazar, bu kitapçıkta, bir gazeteci tarafından ortaya atılan, Anadolu'da Kayseri yöresinde "Osmaniye" adını vermeyi önerdiği yeni bir başkent kurulması yönündeki projeyi Jules Verne'in romanlarında bile rastlanmayacak kadar saçma sapan bir fikir olarak eleştiriyordu. Bizim gezgin, bundan kuşku duymuyor olsa bile, 1914'de İstanbul uzatmalı bir başkentti.

2. Göz *Dikilen Kent*
(1914-1918)

AKDENİZ'DE ON GÜN

Stefanos Yerasimos

Savaş, Türklere Akdeniz'den çıkagelir; İngiliz filosundan kaçarken Boğaz'ın sularına sığınan iki Alman zırhlısı görünümündedir. Alman gemileri Berlin'den açıkça Osmanlı İmparatorluğu'nu Almanlar'ın safında savaşa sokmak için İstanbul'a gitme emrini almışlardı. Acaba İngiliz Donanma Komutanlığı, Osmanlı Donanması'nı Karadeniz'de güçlendirmek ve İstanbul'a karşı bir Rus saldırısına engel olmak için Almanlar'ın kaçışına bilerek mi göz yummuştu?

O ağustos ayının pazar sabahında İstanbul'da patlayan fırtına, bir otomobilin iki yanı çınarlarla kaplı yolda ilerleyişini engeller. Sadrazam tarafından Boğazın kıyısında Yeniköy'deki yalısına toplantıya çağrılan Bahriye Nazırı Cemal Paşa, geç kalacaktır. Saat 18'e doğru yalıya vardığında, Almanya ile bir ittifak anlaşmasının görüşülmüş ve bu anlaşmanın biraz önce, 2 Ağustos 1914 saat 16'da imzalanmış olduğunu öğrenecektir.

Dört kişi arasında -Sait Halim Paşa (sadrazam), Enver Paşa (Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi ve Harbiye Nazırı), Talat Paşa (Dahiliye Nazırı) ve Baron von Wangenheim (Alman Elçisi)- imzalanan bu antlaşmada donanma nazırının hazır bulunmasına, kilit bir sorun, İstanbul'a karşı bir Rus saldırısı olasılığı neden olmuştu. İngiliz hükümeti, bir gün önce, Londra'daki Rus elçisinin baskısı altında, Türkler tarafın dan İngiliz tersanelerine ısmarlanmış -ve parası ödenmiş- olan iki kruvazöre ambargo koyduğunu açıklıyordu. Bu iki geminin yokluğunda, Osmanlı donanmasının Rus donanmasının aşağıya inişini durdurması imkansızlaşacaktı. Wangenheim, Alman donanmasının iki çiçeği *Goeben* ve *Breslau*'nun Karadeniz'e yollanmasını teklif ederek, Türklerin son kararsızlıklarını aşma fırsatını anında ele geçirdi. Telgrafla Berlin'e bu yönde iletilen ilk talep, Alman donanmasının genel kurmayı tarafından reddedilecektir fakat genel kurmayın telgrafı,

Wangenheim'in ittifakın imzalanışını duyuran telgrafı ile çakışıyordu.

Aynı pazar günü, *Goeben* ve *Breslau* öğleye doğru Messina'ya varırlar. Alman filosunun komutanı amiral Souchon şunları anlatır: "Yardımcım kendi çevirdiği telgrafları, dar, boğucu odada bana getirir; "savaş tehdidi tehlikesi" sonra da "seferberlik emri"; tıpkı bir makina gibi hatasız ve mekanik bir biçimde, en ufak bir heyecan belirtisi göstermeden. "Emrim olmadan mürettebatın bilgisine sunulmayacak" dedim. Souchon, çatışmalar başlayınca, Akdeniz'in bir yanından öteki yanına nakledilen Fransa'nın Mağripli askerlerini tarayan konvoylara saldırmak için, Avusturya donanması ile buluşmak durumundadır. Fakat Avusturya-Macaristan, İngiltere ve Fransa'dan çok Rusya ile boğaz boğaza gelmekte acele eder gibidir; Almanya'nın müttefiki gibi görünen İtalya ise kendisini İngiltere'nin yanına ulaştıracak virajı dönmeye başlar. Bu yüzden, *Breslau*'nun kömür alma isteği, Brindizi'de, bir gece önce denizin çok sert olduğu gerekçe gösterilerek reddedilecek ve gemi, Messina'da Alman şirketi Hugo Stinnes'in rezervlerini tüketmek zorunda kalacaktır.

Her iki tarafın da niyeti bellidir; Akdeniz'deki İngiliz donanmasının komutanı amiral Berkeley Milne, Fransız amiral Boue de Lapeyrere ile birlikte, konvoyları korumakla ve bunun yanısıra Avusturya filosunun geçişini engellemek için Adriyatik'in girişine nezaret etmekle görevlendirilmiştir. Amiral pazar öğleden sonra Majestelerinin *Indomitable, Indefatigable, Defence, Warrior, Duke of Edinburg* ve *Gloucester* zırhlılarının 8 destroyerle birlikte tuğamiral Troubridge'in komutasında Adriyatik'i korumaya gideceklerini, buna karşılık, *Inflexible, Dublin, Weymouth, Brenheim* ve öteki sekiz destroyerin Malta Boğazını koruyacaklarını ve Batı'ya doğru müdahaleye hazır durumda olduklarını bildirir. *Chatham* da, Messina Boğazı'nı denetleyecektir.

Saat 17'de, *Chatham*'ın Malta'dan yola çıkış hazırlıkları yaptığı bir sırada, Alman amiral Souchon'a, iki kazanın arızalı olduğu bildirilir. Goeben Akdeniz'de bir başbelası olarak görülüyor idiyse, -Fransız, İngiliz elli kadar geminin görevi onu kovalamaktı- bunun nedeni Goeben'in 26-28 nö (km/ saat) olarak tahmin edilen hızı ve İngiliz toplarının 16.000 yardalık menzilini aşan menzilidir. Bu yüzden Souchon bu ünü koruma kaygısını taşır; bununla birlikte bütün gece boyunca

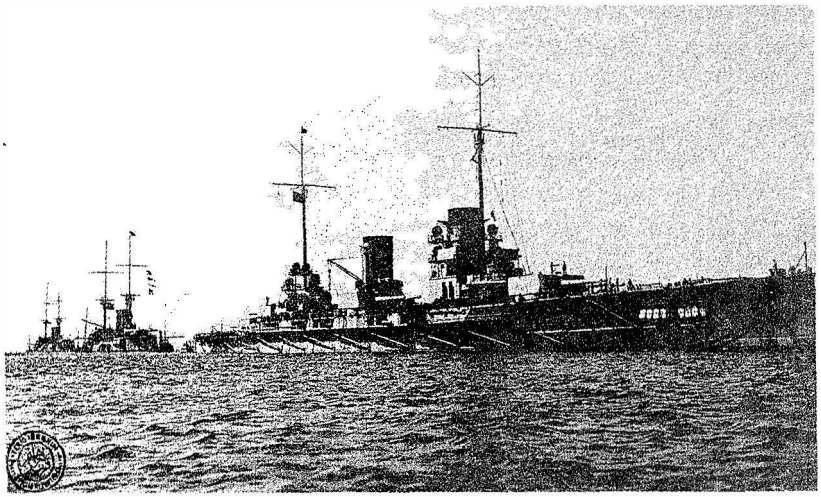
yiyecek ambarından uyarılar gelir, kömür yetersizliği buna eklenir. Kömür alma emri pazar günü saat 18'de verilir; Gece yarısı Fransa ve Almanya birbirlerine savaş ilan ettiklerinde, Goeben 2000 ton kömürü yüklemişti bile.

Souchon bunun üzerine ikmali durdurur ve iki gemi bir saat sonra Tiren Denizi'ne doğru Messina Limanı'nı terkeder. Aynı sıralarda, kısa süre önce ülkesinin tarafsızlığını açıklayan İtalyan dışişleri bakanı Marki Sangiuliano, Berlin'deki elçisinden bir telgraf alır. Telgrafta Almanya ile Türkiye arasında bir anlaşmanın eli kulağında olduğu bildirilmektedir. Ancak Marki bu haberi müttefiklere 6 Ağustos'tan önce iletmeyecektir. Bu akıl almaz danışıklı döğüş yani *Goeben* ve *Breslau*'nun İstanbul'a doğru kaçışı işte böyle başlar.

Özel görev

Goeben'i İstanbul'a yollamayı reddeden bir telgrafı o sabah yollamış olan Berlin, 3 Ağustos Pazartesi öğleye doğru Alman-Türk ittifakının haberini alır. Donanmanın kurmayları hemen birarara gelir ve başamiral von Tirpitz kararını verir. Donanma kurmay başkanı Pohl 14.30'da Souchon'a şu telgrafı çeker: "Türkiye ile ittifak. *Goeben* ve *Breslau* derhal Konstantinopl'a yönelmelidir". Fakat emirlerin ve haberlerin yağmur gibi yağdığı o günlerde hatlar dolu, istasyonlar kilitlidir ve gecikmeler uzayıp gider. Bu yüzden, bu ilk telgraf kesinlikle muhatabının eline geçmeyecektir. Buna karşılık Souchon, öğleden sonra geç saatlerde Fransa'yla çatışmaların başladığı haberlerini doğrulatır, bunun üzerine de Cezayir'deki konvoylara saldırmaya hazırlanır. Aynı anda Milne, Tunus ile Sicilya arasındaki geçişlere nezaret etmek üzere *Inflexible*'in güvertesinde Malta'dan ayrılır.

Bu sıralarda, Batı Akdeniz'deki Alman gemileri ile ilgili olarak herkesin kafası karışmışa benzemektedir. Akşam olunca, Paris, Fransız Amerikali Boue de Lapeyrere'e Palma dö Mayorka'da bir Alman kömür şilebinin bulunduğunu haber verir ve Donanma Komutanlığı Milne'den *Goeben*'in Atlantik'e doğru kaçısını engellemek için Cebelitarik'a iki kravazör yollamasını talep eder. Fakat bir başka olasılığı dikkate almamak, daha ne kadar mümkün olacaktır? Kayser aynı ak-

Goeben zırhlısı Yavuz adını aldıktan sonra açık denizde (Emre Dölen Koleksiyonu)

şam, Türkiye ile imzalanan anlaşmayı ve Alman kruvazörlerinin yollanışını muzaffer bir eda ile duyurmak için Yunan elçisini çağırır ve kayınbiraderi Yunan kralı Konstantin'in yere sağlam basmasını ve İngilizlerle flört etmeye çalışmamasını sözlerine ekler. İttifaktan İtalyan elçisi de haberdar edilmiştir ve her iki diplomat da doğal olarak haberi başkentlerine ulaştırmaya çabalarlar. Sangiuliano bu haberi 6'sına kadar sümen altında saklamış olsa da Venizelos öyle yapmayacaktır. Yunan başbakanı ülkesinin geleceğinin Büyük-Britanya ile ittifaka sıkı sıkıya bağlı olduğuna kesinlikle inanır. Dahası, Berlin'deki Yunan elçisi Theotakis İngiliz meslektaşlarına kimi sırları vermişe benzer. Çünkü İngiliz askeri ataşesi, Almanların Türkiye'yi kendi saflarına çekmeye çalıştığını telgrafla Londraya bildirir.

Zaten, İttihat ve Terakki hükümetinin Alman yanlısı eğilimleri artık kimse için bir sır oluşturmamakta ve her gün gazetelerde yer almaktadır. Buna, Türk kruvazörlerinin tesliminin reddedilişi eklendiğinde, *Goeben* ve *Breslau*'nun Çanakkale Boğazı'na doğru kaçmakta oldukları olasılığı, basit bir varsayımın ötesinde, çok güçlü görünmektedir. Fakat İngiliz Donanma Komutanlığı, Foreign Office (İngiltere dışişleri bakanlığı; ç.n.) ya da Quai d'Orsay (Fransa dışişleri bakanlığı :

ç.n.) ne düşünmüş olurlarsa olsun -bu hiçbir zaman ortaya çıkmayacaktır- iş işten geçtikten sonra Akdeniz'deki amirallerine yağdırdığı mesajlardan önce, bu konudan hiç sözetmeyecek, en ufak bir önlem almayacaktır.

Tabiî, o kadar çekinilen *Goeben* Akdeniz'den uzaklaşırsa, bu, kısa vadede biraz soluklanmalarını sağlayacaktı . Ama İstanbul'a ulaşan bir *Goeben*, orta ya da uzun vadede Türkiye'nin Almanya'nın safında savaşa girmesine ve üstelik Rusya'nın Karadeniz'deki deniz üstünlüğünün sona ermesine neden olacaktı. Ancak Türkiye'nin mihver güçlerle ittifakı kaçınılmaz hattâ arzu edilir bir şey olarak görülebilirdi çünkü bu, ganimetin galipler tarafından paylaşılmasını beraberinde getirecekti. Üstelik birkaç ay sonra V. George tarafından II. Nikola'ya cömertçe sunulan İstanbul'un Rusya tarafından ele geçirilmesinin imkânsız oluşu, İngilizleri olduğu kadar Fransızları da keyiflendiriyordu.

Centilmenlerin karşılaşması

Souchon'un, İstanbul'a dümen kırmasına ilişkin emri almamış olduğunu farkeden Alman genel kurmayı, telgrafı 4 Ağustos saat 1.35'de tekrarlar. *Goeben*, sonunda, bir saat sonra, telgrafı alır fakat telgraf İngiliz Donanması'nın dinleme servisleri tarafından da kaydedilir. Bununla birlikle, adı geçen dinleme servisleri telgrafı ancak aylarca sonra deşifre ettiklerini öne sürerler.

O sırada Alman zırhlıları Cezayir'e doğru yolalırlar. Souchon bu arada bir ilk darbe indirmeye karar verir; bu, müttefiklerin dikkatlerini bu çevreye daha da fazla dikmeleri sonucunu doğuracaktır. Goeben, sabahın saat 6'sında, Rus bayrağı taşır halde, Skikda limanının önüne gelir. "Herkes görevinin başındaydı, diye yazıyor güverte subayı Georges Kopp, deniz fenerinin terası net biçimde görülebiliyordu. Fener bekçisi ve karısı sabah kahvelerini içiyorlardı. Karaya yaklaştık. Ve işte içi muz, mandalina, ceviz dolu birçok kayık, bize doğru hızla kürek çekiyordu. Rus bayrağı indirildi! Yerine Alman savaş bayrağı çekildi ve o anda 15 cm'lik toplar ateşlendi. Saldırı tam on dakika sürdü." Cezayir valisi, Savaş bakanı M. Messiny'ye yazdığı raporda 6 obü-

sün kente düştüğünü, bir kişinin öldüğünü, 5 kişinin yaralandığını, birçok evin hasar gördüğünü, iskeledeki bir evin alev alev yandığını belirtir. Bir saat önce de, *Breslau Bone*'a altı top mermisi yollamış, aynı sonuçlara yolaçmıştır.

İki gemi, batıya yönelir gibi yaptıktan sonra, bir yarım-daire çizerler ve doğuya yönelirler. Saat 10.30'a doğru biraraya geldiklerinde, tümüyle rastlantı sonucu olarak, Cezayir limanlarının bombalanmasından henüz haberi olmayan Milne tarafından Cebelitarık'ta kendilerini aramak üzere yollanan *Indomitable* ve *Indefatigable* ile karşılaşırlar. İngiliz zırhlıları hemen geriye çarkederler; haberdar edilen Milne, durumu Donanma Komutanlığı'na bildirir. Fakat Londra'nın Berlin'e verdiği ültimatom ancak geceyarısı yürürlüğe girmektedir. Bu yüzden Donanma komutanlığı saat 11.20'de cevap verir. "Çok iyi, onları engelleyin, savaş çok yakında patlak verecek"; Ve Donanma Konutanlığı, her şeye rağmen saldırıp saldırmamak gerektiğini Foreign Office'e sorarak ve 12.10'dan itibaren Milne'e -muhtemelen Foreign Office'in "Eğer Fransız nakliye gemilerine saldırırsa derhal alakoyun" cevabını almadan önce- telgraf çekerek ilk ve son kez inisyatif kullanır.

Bu emir iki saat sonra yürürlükten kaldırılacaktır: ültimatom süresinin dolmasını beklemek gerekmektedir. Bununla birlikte Donanma Bakanı sıradan biri değil, şahsen ve bizzat Winston Churchill'dir.

Bu arada Milne, müttefikler telsizlerinin sinyallerini koordine edememiş oldukları için aralarında haberleşmeyi sağlayamadıklarından, Fransız komutana bir mesaj ulaştırmak üzere yolladığı Bizerte'den dönen çevredeki tek İngiliz gemisi *Dublin*'i takviye olarak yollar.

Souchon'a gelince, İngilizlerin *fair play* (oyunu dürüstçe oymama, ç.n.) gösterilerinden haberi olmadığı için, herkesi kazan dairesine yollar: "Tamirciler, güvertedekiler, deniz subayları, yedek subayları, herkes kömür aktarırlar, kazanları doldururlar, yanmış kömürlerin küllerini boşaltırlar". Dublin saat 15'e doğru yarışa katıldığında, *Indomitable* ve *Indefatigable* soluk soluğa kalmışlardır bile. *Goeben*'in 26-27 nö hızla kaçıp gittiğini Milne'e telgrafla bildirirler. Oysa, kazandaki sorunları devam eden Souchon 23 mile ancak ulaştığını öne sürer. *Goeben*'in olağanüstü yeteneklerine inancı doğrulayan bu değerlendirme hatası, gelecekteki girişimleri felç etmeye devam edecektir. Ne olursa olsun,

Dublin, Almanları karanlık çökünceye kadar tek başına takip eder. Alman gemileri sanki Napoli'ye ulaşmak istiyormuşçasına doğu-kuzeydoğu yönüye yönelirler. O anda, ayı gizleyen bir buluttan yararlanarak sert biçimde doğuya dönerler ve *Dublin*'i Sicilya'nın batı ucunun açıklarında atlatırlar.

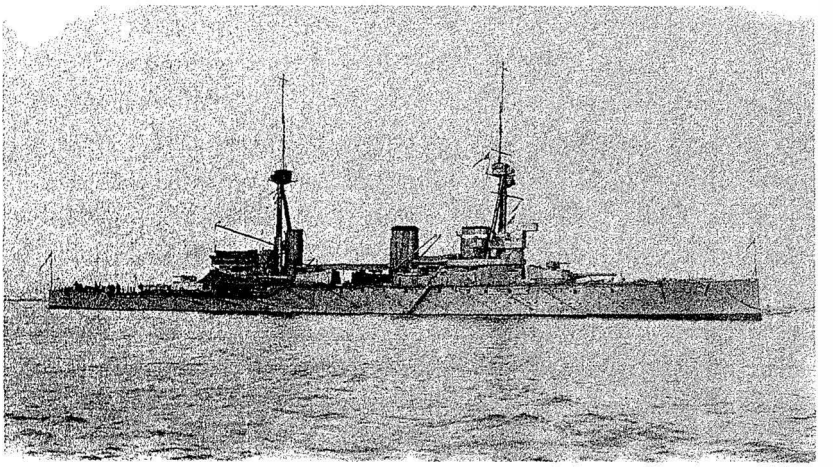
Milne, *Goeben* ve *Breslau*'nun batıya geri döneceği yolundaki inancını sürdürür ve *Indomitable*'e, *Indefatigable*'e ve *Dublin*'e, Alman kömür şilebinin bulunduğu Palma dö Mayorka'ya yönelmelerini emreder. Donanma komutanlığı, Milne'e Adriyatik'e nezarete devam etmekten başka bir talimat vermemekle birlikte, gece yarısı, Büyük Britanya'nın savaşa girdiğini duyurur.

Messina'da bir gece

Son kömürünü de tüketen *Goeben*, önde *Breslau* olduğu halde, sabah saat 8'e doğru Messina'ya varır. Souchon çevrede seyreden Alman ticaret gemilerinden burada toplanmalarını istemişti. Bir miçonun ambarda yorgunluktan düşüp ölmüş olduğunun işte o zaman farkına varılır. Bu maceranın tek askeri kurbanı bu miço olmuştur. Çıkışta boğazın kapatılmasından kaygılanan Souchon, Messina'ya varmadan çok önce, Berlin'e, Viyana'ya ve Avusturya filosunun üssü Pola'ya telgraflar yollayarak Avusturya filosunun gelip kendisini bulmasını ister.

Mihver başkentlerinde de kaygılar artmaktadır. İstanbul'da, Bulgaristan'ın tereddüdünden kaygılanan sadrazam, 4 Ağustos gecesi Wangenheim'den *Goeben* ve *Breslau*'yu şimdilik göndermemelerini talep eder. Avusturya filosunun yardıma gelebilmesi için Viyana'yı savaşa itmeye çabalayan Berlin'e gelince, Souchon'un çağrılarını alır almaz çabalarını artırır. Bu arada, Avusturya donanmasının genel kurmayı, İngiliz filosu ile çatışmaya gücünün yetmeyeceğini öne sürer. Buna karşılık, Avusturyalılar da filolarını İstanbul'a göndermeyi teklif ederler. Daha sonraları durumu rahatlatacak olan bu teklif, o sırada Messina'da sıkışıp kalan olan Souchon'a herhangi bir yarar sağlamaz.

Souchon limana varır varmaz, Roma'daki Alman deniz ataşesinden İtalya'nın tarafsızlığını kendisine duyuran bir telgraf alır. Bu tarafsızlık özellikle çetrefilli bir duruma benzemektedir çünkü Souchon kömür

Goeben ile Breslau'u kovalarken Malta Boğazını koruyacak olan İngiliz gemilerinden Inflexible. (Emre Dölen Koleksiyonu)

sağlamakta güçlük çeker. Bunun üzerine kömür almaya Messina'ya getirttiği ticaret gemilerinden başlamaya karar verir. Bunların arasında, hikâyenin geri kalan kısmında önemli bir rol oynayacak olan Deutsch Ostafrika-Linie'nin *General*'i de bulunur. Bir İngiliz yük gemisi olan *Wilster*'den de kömür istenir, bu ise Messina'daki İngiliz konsolosunun öfkesini çeker. Konsolos Roma'daki elçi Rodd'a telgraf yollar, elçi de donanma komutanlığını haberdar eder. Donanma komutanlığı tepki göstermez ; zaten, arada *Wilster*'in Alman Stinnes şirketi tarafından satınalınan kömürü *Goeben*'in ambarlarına inmiştir bile.

Nihayet, Roma'daki Alman deniz ateşesinin girişimleri sonucunda, Souchon, saat 15'de "son kez" kömür alma iznini elde eder. Akşam bir gurup İtalyan deniz subayı İtalya'nın tarafsızlığa sıkı sıkıya, uyacağını, bu yüzden Alman gemilerinin Messina'da yirmi dört saatten fazla kalamayacağını bildirmeye gelir. Souchon, buna, süreyi kömür alma iznini kendisine ulaştığı andan itibaren başlattığını ve yeterli kömürü almadan limanı terketmeyeceğini söyleyerek karşılık verir.

Bunun üzerine garip bir bale başlar. Kömürü gemiye yüklemek için herkes seferber olur. *General*'in orkestrası en canlı havaları çalar, yiyecek içecek dağıtılır. Paçavralara bürünmüş siyah hayaletler, *General*'in birinci sınıf kuşetlerinin beyaz çarşaflı yataklarında sırayla din-

lenmeye çekilirler. Fakat, sıcak Sicilya gecesinde zaman nakaratlarla ilerlerken, hareketler ağırlaşır, yokolanlar çoğalır, kömür yüklemesi nerdeyse durur.

Atina'daki dalavere

Bu gölge balesi Messina'da devam ederken, Atina gecesinin karanlıklarında başka gölgeler hareket halindedir. Başbakan Venizelos, Kayzer tarafından Berlin'deki Yunan elçisine verilen sırları aktarabilmek için, akşam Britanya işgüderi Erskine'i ziyaret eder. Theotokis haberi 3'ü 4'e bağlayan gece iletebilmek için acele etmişti ama Venizelos'un yolaçtığı gecikme, konuyu kralla ve Alman yanlısı genelkurmayla tartıştığını gösteriyor. Bu haberi Londra'ya ileten Erskine'in telgrafı, *Goeben*'in ve *Breslau*'nun gönderilişinden hiç sözetmiyor. Oysa en önemli haberi, Türkiye ile Almanya arasındaki anlaşma haberini bildiren Venizelos'un, bunun sonucundan başka bir şey olmayan olay hakkında yani Alman kruvazörlerinin aldığı emirler hakkında sessiz kalması için hiçbir nedeni yoktu. Bu haber Atina'daki Britanya Deniz ataşeliğinin başkanı amiral Kerr'e başka yerlerden ulaştırılmış olmalıdır fakat onun bu konuda Donanma Komutanlığı'na yollamış olduğu bir telgrafın izine rastlamış değiliz.

Birkaç saat sonra, Atina'daki Alman elçisi Kont von Quadt, Souchon tarafından öğleden sonranın ilk saatlerinde yollanan bir mesaj alır. Souchon, elçiden, en az 800 ton kömür taşıyan bir kömür şilebini, acele Peleponez'in güneyindeki Malea Burnuna yollamasını ister. Ancak bir gece önce Yunan hükümeti, Pire'deki Alman şirketi Ploch'a ait kömürü yed-i emine teslim etmiştir. Von Quadt 800 ton kömürün bir Alman yük gemisi için serbest bırakılmasını talep etmek üzere Venizelos'a telefon ettiğinde, saat sabahın biridir. Yunan başbakanı elçiye makamında randevu verir ve bir saaat sonra Quadt'ın şaşkın bakışları arasında bu yönde bir emri Pire komutanına yollamak üzere imzalar. Bu olay birkaç yıl sonra basın tarafından ortaya çıkarıldığında, Britanya hükümeti Venizelos'un Alman gemilerinin ikmaline izin vermeyi Britanya yetkililerine danıştıktan sonra kabul ettiğini öne sürecektir. Quadt'ın telefonu ile ziyareti arasında, Venizelos'un

Erskine'e ya da Kerr'e danışacak kadar vakti vardı fakat onların Londra'ya telgraf çekecek ve bir cevap alacak vakitleri yoktu. Atina'daki Britanya temsilcileri Yunanistan'ın tarafsızlığı adına rıza göstermiş olmalıdırlar; dahası Erskine birkaç saat önce, tuğamiral Troubridge'in filosunun ikmal yapmasını sağlamak amacıyla, bin ton kümürü bir Yunan gemisi ile Korfu'ya yolluyordu. Fakat, özellikle bir gece önce Venizelos tarafından *Goeben*'in ve *Breslau*'nun yönü hakkında bilgilendirilmiş olduktan sonra, *fair play* bu noktaya kadar götürülebilir miydi?

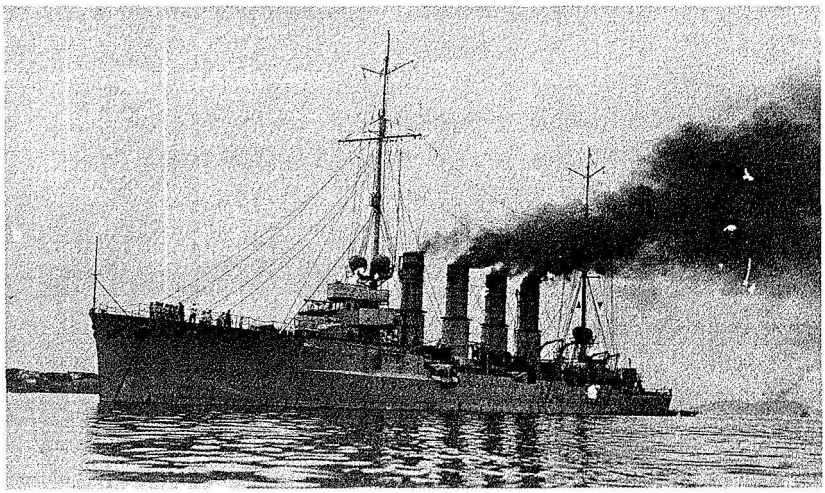
Aynı gece, Avusturya elçisi Marki Pallaviçini'nin sadrazama, hükümetinin Avusturya donanmasını Boğaz'a yollama kararını ilettiği İstanbul da hareketli saatler yaşar. Sait Halim Paşa, Boğazları Alman ve Avusturya filolarına açma konusunda kabinenin oybirliği ile aldığı kararı duyurmak üzere Wangenheim'i gece yarısı çağırır. Alman elçisi haberleri Berlin'e hemen tegrafla bildirir fakat mesaj, Alman donanmasının genelkurmayından gelen ve Souchon'a, Alman gemilerinin kabulü konusunda sadrazamın red cevabını duyuran Wangenheim'in bir önceki mesajını içeren telgrafla aynı anda ulaşır.

6 Ağustos sabahı, Messina'da güneş bitkin mürettebatın üzerine doğar. Gece yarısından kısa süre önce, herkes yakınlarına son kez yazabilmek için beşer kartpostal alır; ve ufukta görülen kaçınılmaz trajedinin anısını yaşatmak için kiminin bir düğmeyi koparmaya kiminin anlamsız bir eşyayı elde etmeye uğraştığı meraklı kalabalık, gemicileri çepeçevre kuşatır. O sırada Messina gazetelerinin başlıkları dramı duyurmaya başlamıştır bile.

Souchon'un emri filosuna 10.30'da ulaşır. Filo Çanakkale Boğazı'na ulaşmak üzere doğuya doğru bir çıkış yapmaya girişecektir. *General* de zırhlıları Santorini adasında beklemek üzere yola çıkacaktır. Amirale yarım saat sonra genel kurmayından mesaj gelir. Mesaj, Çanakkale'den geçişin siyasal nedenlerle yasaklandığını amirale bildirir ve ona seçenek olarak Atlantik'e doğru kaçısı ya da Avusturya üssü Pola'ya sığınmayı önerir. Souchon emirlerini değiştirmemeye karar verir, kömür alma öğleyin durdurulur ve gemiler saat 17'de yola çıkmak üzere hazırlanmaya koyulurlar. Bütün bu hazırlıklar herkesin gözü önünde olup biter. Büyük Britanya'nın Messina'da bir konsolosu vardır; o sırada Foreign Office'de görevli bulunan Neville Henderson anılarında şunları

yazıyor: "Bütün öğleden sonra boyunca bizim Konsolosluktan Donanma Komutanlığı'na, *Goeben*'in kömür yüklemeyi tamamladığını, geminin makinalarının çalışmasını hızlandırdığını ve nihayet gemilerin harekete hazır olduğunu bildiren" mesajlar geliyordu. Peki bu sırada müttefik donanmalar neler yapıyordu?

5 Ağustos sabahı, Alman gemileri Messina limanına girerken, amiral de Lapeyrere filosuyla birlikte, *Goeben*'i püskürtmek üzere Balear taraflarından yola çıkar. Bu sırada Paris, amirali, kimi zaman Fransa'nın güney kıyılarında kimi zaman da Fas kıyılarında Alman gemilerinin görüldüğünü duyuran telgraflarla besler. Bu haberlerin aslı olmadığı ortaya çıkacaktır ama Fransız filosunu durmadan batıya doğru yönlendirirler. Britanya Donanma Konutanlığı ise, 5'inde gün boyunca Milne'e sadece iki haber yollar. Bunlardan biri Avusturya Donanmasının Pola'da hazırlıklara başlamış olması -bu haber de yanlış çıkacaktır- ve Çanakkale'nin fenerlerinin bozulması ve söndürülmesi -o günlerde Çanakkale'nin adı bir tek burada geçmektedir- ile ilgilidir. Bunlar, kendisinin de itiraf ettiği gibi, Milne'nin olası kuşkularını Boğazlardan uzaklaştırmaya ve bunları Adriyatik üzerinde yoğunlaştırmaya daha da fazla katkıda bulunur. Ancak 6 Ağustos gecesi saat 3.20'de,

Daha sonra Midilli *adını alacak olan dört bacalı* Breslau *zırhlısı* (Emre Dölen Koleksiyonu)

yani Alman gemilerinin Messina'ya varışından yaklaşık 24 saat sonradır ki, Donanma Komutanlığı Milne'e şu telgrafı çeker: "*Goeben*'in Messina'da olmasından kuşkulanılıyor". Haber, İngiliz konsolosunun yirmi dört saatten fazla bekleyen telgrafı uyarınca sabahleyin doğrulanacaktır. Bu habere, basından derlenen bir başka fantazi yazı eşlik edecektir: buna göre Cenova'da demirli iki Alman gemisi, kruvazöre dönüşmeye hazırlanıyordu ve bilinmeyen bir yöne doğru yola çıkmaya hazırdılar. Bu nedenle Milne filosunun başına geçerek, Messina Boğazı'nın kuzey çıkışını kapatmayı kararlaştırır; *Gloucester*'i güney kıyıya nezaret etmek üzere tek başına bırakacaktır; buna karşılık Ege adalarının açıklarında gezinen Troubridge'in filosu Adriyatik'in girişini korumaya devam eder.

Dolunay'da kovalamaca

Gloucester, 6 Ağustüs günü öğleden sonra saat 18'de, Messina'yı bir saat önce terkettikten sonra İtalyan kıyısı boyunca ilerleyen *Goeben* ve *Breslau*'yu farkeder. Hemen Milne'e haber verir ve yaklaşık 16-18.000 yardalık bir mesafeden onları takip etmeye koyulur. Milne haberi Donanma Komutanlığına iletir ve İtalya'nın tarafsızlığını ihlâl etmeyi yasaklayan talimatları hatırladığı için, Messina Boğazı boyunca hızla gitmektense, Almanları Sicilya'nın etrafından dolaşarak takibe... ve aynı vesile ile kömür almak için Malta'da durmaya karar verir. Donanma Komutanlığı, *Goeben*'i karasularını ihlâl kaygısı taşımadan Messina Boğazı boyunca izlemesi gerektiğini Milne'e bildirmeyi saat 19.45'de hatırlar. Fakat mesajı saat 23'e doğru alan Milne programında hiçbir değişiklik yapmamaya karar verir. Yalnızca, üç destroyeri ile birlikte Malta'dan hareket ettikten sonra gidip Troubridge'in filosuna katılacak olan *Dublin*'e Almanların yolunu kesmesi talimatını verir.

Bu arada *Gloucester*, İtalyan çizmesinin sivri ucunu döndükten sonra kuzeydoğu istikametine yönelen Alman kruvazörlerini takip eder. Troubridge de onlarla karşılaşmak üzere yola çıkar, onlara gece ulaşmayı ummaktadır; hızının ve top menzilinin düşüklüğünü gizlemenin tek yolu budur.

Gece Akdeniz'in üzerine çöker, bu arada dolunay çıkar. O sırada

Breslau'da genç bir subay olan ünlü amiral Dönitz, Alman gemilerinin ay ışığında Messina'da yüklenen kötü kaliteli kömür yüzünden bacalarından çıkan yoğun duman nedeniyle kendilerini nasıl ele verdiklerini anımsıyor. Havanın çok durgun olduğu, çevrede tek bir bulutun görünmediği gerçek bir ağustos gecesidir. Saat 21'den kısa süre sonra *Breslau* kıyıya yanaşarak yavaşlarken, *Goeben* hızlanır. *Goeben*'i gözden kaybetmemeye çalışan *Gloucester*, Breslau'ya yanaşmak ve onunla ay arasına girmek zorundadır; böylece kusursuz bir hedef oluşturur. Yarım saat sonra Breslau aniden yön değiştirir ve *Gloucester*'in 3000 yarda önünden geçerek, güney-batıya yönelir. *Gloucester*, *Goeben*'in takibini sürdürmede ısrar eder ve *Goeben*'in 23'den kısa süre önce aynı yöne yöneldiğini görür. Hemen Milne'i, Troubridge'i ama aynı zamanda *Dublin*'i de haberdar eder; bu, bir yanıyla da özel bir ilişkidir, çünkü her iki kaptan kardeştir.

Troubridge ve filosu, *Goeben*'in rota değişikliğinin bir aldatmaca olmadığına ikna olmadan önce, gece yarısına kadar kuzey-batı yönünde ilerlemeye devam eder. Bununla birlikte o noktadan itibaren iki Alman gemisinin Peleponez'in güney burnuna doğru yöneldikleri açıklığa kavuşur. Troubridge bunun üzerine yön değiştirir fakat yeni rotasının *Goeben*'in rotasını sabah saat 6'dan önce kesmeyeceğini bilir. Buna karşılık Almanların yeni güzergâhı, onları büyük ölçüde *Dublin*'e ve destroyerlerine yaklaştırır. İngiliz kruvazörü, sabahın 1'ine doğru, artık *Goeben*'in önünde seyreden *Breslau*'nun dumanını farkeder. Onun önüne geçerek yolunu kesmeye çalışır. Fakat bunu yapmak için çok geçtir, bu yüzden kendisini ayla düşmanın arasına yerleştirerek *Breslau*'nun peşinden gitmek zorunda kalır. O zaman saat 3'e doğru *Breslau*'yu takipten vazgeçmeyi ve *Goeben*'le, aya göre daha elverişli bir pozisyonda, iskele tarafından karşılaşmak üzere kuzey-batıya doğru yönelmeyi kararlaştırır.

Bu süre içinde Milne'den çıkan tek emir, Almanların hareket ettikleri noktaya geri dönme olasılığına karşı, *Chatham*'ı Messina Boğazı'nın kuzey çıkışının önünde devriye gezmeye yollamak olur. Londra'dan bu güzel ağustos gecesini rahatsız edecek herhangi bir mesaj gelmediği için, Donanma Komutanlığı, vicdan huzuru içinde uykuya dalmış görünür; Alman filosunun yakınlarındaki en büyük İngiliz gü-

cünün komutanı Troubridge'e gelince, kuşkuların girdabında kıvranıp durur. *Goeben*'e saat 6'dan önce ulaşamayacağını bilir ve Almanların ateş ve manevra gücünden kaygı duyar. Balistik uzmanı subayları, amirali toplarının menzili kendilerininkinden büyük bir düşmana günün ortasında saldırmaktan caydırmak için çırpınır dururlar; amiral ise onlara karşı filosunun onuru tezini savunur.

Hâlâ *Goeben*'i takip eden *Gloucester*'in kaptanı kardeşinin verdiği verilere göre rotasını çizmeye çalışırken kuzey-batıya yönelen *Dublin*'in kaptanı saat 3.35'de kıç sancak tarafında bir duman gördüğünü sanır. Bundan, sözkonusu olan ister *Goeben* ister *Gloucester* olsun, Alman kruvazörünün gerisinde bulunduğu ve takibe yeniden başlarsa bu kez ayla *Goeben*'in arasında kalacağı ve kolay bir hedef haline geleceği sonucunu çıkarır. Bunun üzerine saat 3.45'de takipten vazgeçmeye karar verir. On dakika sonra aynı şeyi yapma sırası Troubridge'e gelecektir.

Bu iki karardan hemen haberdar edilen Milne, birbuçuk saat boyunca sessiz kalır: saat 5.32'de takibi bırakması için *Gloucester*'e radyodan bir emir gönderir. Daha sonra Komutanlığa göndereceği raporu hazırlar. Bu raporda, *Goeben* ve *Breslau*'nun kesinlikle Doğu Akdeniz'e doğru yöneldikleri tespitini yapmış olmak, onu ferahlatmış görünür. Zaten bir saat sonra Troubridge'e, *Goeben*'in kuzeye ve batıya geri dönmeyeceği konusunda herhangi bir kuşku taşımaması gerektiğini bildirir. Troubridge buna olumlu karşılık verince Milne iyice rahatlar. Fransız konvoyları güvenlik içindedir, Adriyatik'in girişi iyi korunmaktadır yani özel görev yerine getirilmiştir. *Goeben* ve *Breslau*'nun kaçışını soruşturmakla görevlendirilen askeri mahkeme, Milne ve Troubridge'i zaten bu temellerde aklayacaktır. Yeni emirlerin Donanma Komutanlığı'ndan gelmesi gerekiyordu oysa Komutanlık inatla susuyordu.

Britanya'nın Atina'daki işgüderinin Türkiye ile Almanya arasında bir antlaşma imzalandığını duyuran telgrafı ve büyük bir olasılıkla deniz ataşesinin Alman gemilerinin İstanbul'a gönderildiğini duyuran, hiçbir zaman ele geçmemiş, telgrafı 6 sabahı -*Goeben* ve *Breslau* Messina'da kömür alma devam ederken- Foreign Office'in müdürü sir Eyre Crowe tarafından ve ertesi gün -*Gloucester* Alman gemilerinin takibi konusunda aldığı emirlere rağmen ayak diretmeye devam ederken-

müsteşar yardımcısı Sir Arthur Nicolson ve bizzat bakan Edward Grey tarafından yine yorumsuz parafe edilmişti. Yine ayın 6'sında İtalyan dışişleri bakanı Sangiuliano, Londra'daki elçisine ayın 3'ünde ve 4'ünde Berlin'den alınan mesajları iletiyor ve Antlaşmanın imzalandığını bildiriyordu. 7 Ağustos saat 0.30'da Foreign Office Saint-Petersburg'daki Britanya elçisi Buchanan'ın yolladığı bir telgrafı alır. Elçi, Rus kaynaklarına dayanarak, Avusturya Donanması'nın Çanakkale'ye yönelmeye niyetlendiğini bildirir. Yapılacak bir şey yoktur, Londra'da bir hareket görülmez. Oysa 6 Ağustos sabahı, Foreign Office'in üst düzeydeki bir görevlisi Avusturya'nın Londra'daki elçisi kont Mensdorf'dan, *Goeben* bir Avusturya limanına sığınırsa, Avusturya'nın tutumunun ne olacağını sorar. Bu, salt temkinlik nedeniyle olsa bile, aynı girişim Türk elçisi nezdinde de yapılabilirdi. Hiç böyle bir şey olmadı.

7 Ağustos cuma güneş doğarken, *Gloucester* Almanları tek başına takip eder. Donanma Komutanlığı, önceki günden beri ilk kez, Fransız komutanı kısa ve öz bir biçimde durumdan haberdar etmek üzere varlığını hissettirir. Milne, Troubridge'den Altantik'i denetlemesini istemekle yetinmeye devam eder. Souchon da kendi açısından huzurlu değildir çünkü Berlin'den gelen mesajları kaydetmeyi başaramadığı için, Çanakkale Boğazı'ndan geçişine izin verilip verilmeyeceğini hâlâ bilemez. Bu arada o da kömür almak zorundadır ve bu nedenle Milne'den temkinli olma mesajlarından başka bir mesaj almayan *Gloucester*'den kurtulmak acil hale gelir. Saat 13.00'de, arada *Goeben*'in gerisindeki yerini yeniden almış olan *Breslau* yeniden yavaşlamaya koyulur: o kadar ki *Gloucester Goeben*'i gözden kaçırma tehlikesi ile karşı karşıya kalır. O zaman yaklaşmadan yararlanarak, *Breslau*'ya ateş açar. O da karşılık verir: her ikisi de güvertelerine önemsiz darbeler alırlar. *Goeben*'in yardıma geldiğini gören *Gloucester*, geriye çark eder.

Olan biteni seyredenler de vardır. Venedik'i İstanbul'a bağlayan küçük yolcu gemisi *Sicilia*'nın yolcuları yemeklerini, savaşın Akdeniz'deki ilk deniz çatışmasıyla renklendirme imkânına kavuşurlar. Yolcuların arasında bulunan İstanbul'daki Amerikan elçisi Henry Morgenthau'nun küçük kızı Mrs Wertheim, 10 Ağustos sabahı İstanbul'a ulaşınca, olayları Osmanlı başkentindeki kordiplomatiğe anlatacaktır.

Bu aradan sonra, takip, Alman filosu 16.30'da Matapan Burnu'nu

aşıncaya ve Peleponez'in doğu ucu Malea Burnu'na doğru yönelinceye kadar yeniden başlar. Pire'den yollanan kömür şilebi orada beklemektedir fakat Souchon onu görmezlikten gelirmiş gibi yapar ve *Goeben*'le *Breslau*'nun rotalarını birbirinden uzaklaştırarak *Gloucester*'i bir kez daha atlatmaya çalışır. Saat 17'de, düşmanın pozisyonunu son bir kez bildirdikten sonra, *Gloucester* geriye çarkeder. Filosuyla birlikte Malta'da bulunan Milne haberi Komutanlığa iletir; gece yarısı "düşmanı aramaya" çıkacağını da bildirir. Komutanlıkta yine bir tepki yoktur.

Gloucester'den kurtulan Souchon, kendi sorunlarına yani kömür ikmaline ve Çanakkale Boğazı'ndan geçiş iznine döner. *Breslau*'nun kaptanı Kettner'den, Alman kömür şilebi Bogados'u, takımadanın merkezindeki Naksos'un doğusunda bulunan Donussa Adası'na götürmek üzere, aramaya gelmesini ister. Fakat Kettner müretebatın gücünün kuvvetinin tükendiğini ve geminin hız kaybettiğini bildirir. Souchon bunun üzerine dinlenmeleri için onları bırakır, Girit sularında gizlenmeye gider ve Santorini yerine İzmir Körfezi'nin yakınlarına gelmesini *General*'e telgrafla bildirir. Onu telsiz haberleşmesinde ara istasyon olarak kullanmayı düşünmektedir. Beklerken, kuşkusuz İstanbul'la haberleşmeye çalışmak için, mümkün olduğu kadar kuzey-doğuya doğru, Sakız Adası'nın sularına kadar ilerler.

İşte bu sırada, saat 22'ye doğru, Siros açıklarında görülür. Bu adada Büyük Britanya'nın bir konsolosu vardır. Konsolos W.H. Hastings'den birkaç günden beri, kuşkusuz Britanya'nın Atina'daki işgüderi Erskine tarafından *Goeben*'in geçişini gözlemesi istenir. Alman filosunun Çanakkale'ye doğru kaçışı varsayımını doğrulatmakla görevlendirilen Britanya İmparatorluğu'nun bu tek görevlisi ufku tarayıp durur; fakat *Goeben*'i farkedenin o mu yoksa Yunan donanmasının devriyeleri mi olduğunu kimse bilemez. Ne olursa olsun, hemen Atina'ya iletilen haber elçilere ulaştırılır; Rus elçisi Demidof haberi 8 Ağustos sabahı Saint-Petersburg'a nakleder.

Souchon, 8 Ağustos'ta bütün sabah boşu boşuna İstanbul ile haberleşmeye çalıştıktan sonra telgraflarını *General*'e iletmeye karar verir: *General*'den İzmir'e gitmesini ve bunları doğrudan doğruya Alman konsolosuna teslim etmesini ister.

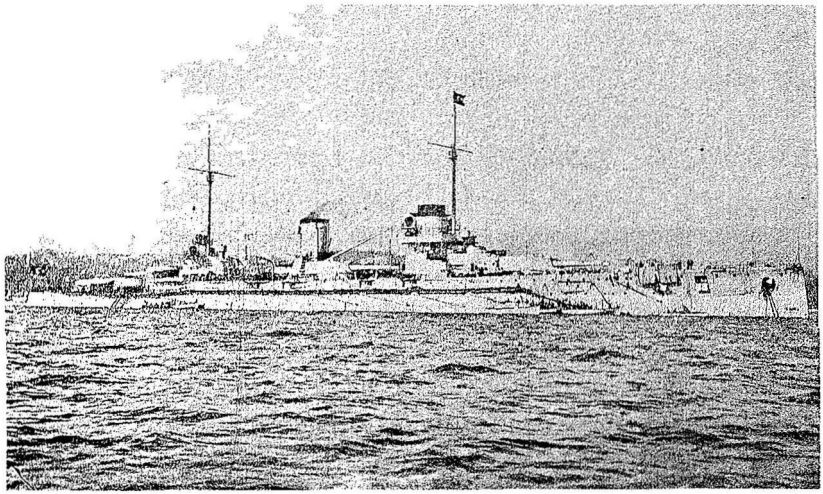
Şaşkın kâtip

8 Ağustos Cumartesi sabah saat 1'de, *Inflexible* -Milne bu gemide bulunuyordu-, *Indomitable*, *Indefatigable* ve *Weymouth*'dan oluşan İngiliz filosu, *Goeben* ve *Breslau*'yu aramak üzere Malta'dan ayrılır. Öğleyin, İtalya ile Yunanistan arasındaki yolun ortalarına vardığı zaman, Souchon henüz sorunlarını çözememişti ve hâlâ her şey mümkündü. Bir gece önce Türkiye ile mihver güçlerinin anlaşması ve Avusturya filosunun Çanakkale'ye doğru yönelme niyeti hakkında istihbarat almış olan Fransız dışişleri bakanı Gaston Doumergue, Londra'daki elçisi Paul Cambon'dan Çanakkale Boğazı'nın girişinde devriye gezmek üzere Fransız ve İngiliz deniz güçlerini yollamanın gerekip gerekmediğini soruyordu. *Goeben*'i Akdeniz'in dört bir yayında aramaya koyulmaktansa, yapılması gereken tek anlamlı şey zaten buydu. Bu koşullarda Alman filosunun niyetlerini görmezden gelmek, Donanma Komutanlığı için giderek daha zor bir hal alıyordu.

Böylece, öğleyin saat tam 12'de Britanya Donanma Komutanlığı şu mesajı yayınlar: "Donanma Komutanlığı'ndan bütün gemilere, no. 371: Avusturya'ya karşı hemen savaşı başlatın." Churchill anılarında, olayı salt bir kâtibin şaşkınlığı biçiminde açıklayacaktır. "Hata" 13.45'de farkedilecek ve 372 no.lu bir başka telgraf bu kez sadece Milne'e yollanacaktır." 371 no. lu telgrafımın iptali. Telgrafı aldığınızı bildirin. Acildir."

Milne ilk telgrafı 13.58'de alır. Hemen Troubridge'e göre yeniden konuşlanmaya çalışır. İkinci telgraf 15.50'de ulaşır; Milne artık ne düşüneceğini bilemez. Troubridge'e olduğu yerde kalması emrini yollar ve 16.35'de kuşkulu bir halde, Donanma Komutanlığı'na sorar. "372 no. telgrafın Avusturya'ya karşı savaşa başlama emrini iptal ettiğini mi anlamalıyım?" Cevap 17.45'de ulaşır: "Evet". Fakat bu durum, yarım saat sonra ulaşan bir sonraki telgrafla tartışmalı hale getirilir: "Avusturya ile savaşı duyuran telgrafın iptaline referans olarak; durum kritiktir." Milne, nihayet, Komutanlığın niyetlerini anlamışa benzer ve şu karşılığı verir : "371 nolu telgrafınızın ışığında, *Goeben*'i Ege Denizi'nde izlemiyorum."

Milne kuşku içinde kendisi ile tartışıp dururken, Souchon *Bres-*

Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinden sonra İstanbul limanında demirleyen Yavuz

lau'yu Alman kömür şilebini aramaya yollar. Malea burnunun yakınlarında demirlemiş olan bu şilep Yunan yük gemisi Polymitis kimliği altında kamufle edilmiştir. *Breslau* saat 20'ye doğru ona ulaşır, Donussa'ya götürmesi emrini verdiği subaylarından birini bu gemide bırakır. O anda, ışıl ışıl, yolcu dolu bir büyük Fransız yolcu gemisi yanlarından geçer. *Breslau*, vakit kaybetmemek için, ona saldırma isteğini güçlükle dizginler.

Donussa'daki randevuya 9 Ağustos sabahı 5.30'da ilk *Goeben* varır. Üç saat sonra sıra *Breslau*'ya gelir fakat *Polymitis* bata çıka ancak 16'ya doğru ulaşır ve kömür yükleme işlemi yarım saat sonra başlar.

8 Ağustos'ta öğleden sonra, Rus dışişleri bakanı Sazonof, Atina'daki elçisinden *Goeben*'in Siros önlerinde görüldüğü istihbaratını alır ve bundan, geminin İstanbul'a yöneldiği sonucunu çıkarır. Haberi müttefik başkentlerdeki ve İstanbul'daki elçilerine olduğu gibi, Saint- Petersburg'daki müttefik elçilere de iletir ve Alman filosunun Boğazlardan geçişini önlemek amacıyla Osmanlı hükümeti nezdinde ortak bir girişim yapılmasını ister. Saint- Petersburg'daki Britanya elçisi Buchanan Londra'ya bu doğrultuda bir telgraf çeker ve resmi yazısı Ağustos'un 9'unda saat 1.15'de komutanlığa gelir. Oniki saat sonra, saat

12.25'de *Goeben*'in Syra önünde oluşunu, Atina'nın gizli bir telgrafına dayanarak doğrulayan ikinci bir telgraf bu kez War Office'den -Savaş Bakanlığı- gelir. Komutanlık nihayet işte bu sırada, 9 Ağustos saat 12.50'de Milne'e cevap verir. "Avusturya ile savaş halinde değiliz. 7 sabahı Matapan Burnu'nu K-D yönünde geçen *Goeben*'i takip edin". Telgrafın son bölümü Milne için bir istihbarat değeri taşımaz, çünkü bunu komutanlığa iki gün önce ileten kendisidir. Buna karşılık, gerçek haber, yani *Goeben*'in Siros önünde görülmüş olması, telgrafta yer almaz.

Bunun üzerine Milne'in filosu, gece yarısı Malea burnunun önüne varmak üzere harekete geçer. Bununla birlikte hâlâ her şey mümkündü çünkü *Goeben* ve *Breslau* hâlâ Donussa'da kömür yüklemekle meşguldüler ve o sabah İzmir'e demirleyen *General* aracılığıyla yollanan telgraflara cevap alamamışlardı. Bu sırada İngiliz gemileri çevreye dağılacak ve sistemli bir biçimde koyları tarayacaktır, oysa gidip Çanakkale Boğazı'nın önünde konuşlanmaları yeterli olacaktı. *Goeben*'in yönünü bilmeme savı, artık, şeklen bile olsa, ileri sürülemezdi, çünkü Grey, 17.30'dan itibaren, İstanbul'daki İngiliz temsilcisine, Alman filosunun girişini engellemek üzere, Fransız ve Rus meslektaşlarıyla birlikte ortak bir girişime katılma görevi veriyordu.

Sancısız bir doğum

Souchon nihayet, Ağustos'un 10'unda saat 1'de Wangenheim'den dört gözle beklenen telgrafı alır: Çanakkale yolu serbesttir. Kömür alma sabahın saat 5'inde durdurulur ve filo saat 6'ya doğru küçük adayı terkeder. Saat 10.30'da *Goeben*'den çıkmış olması olası telsiz sinyallerinin güneyden geldiğini öne süren Milne, filosunu Girit'e doğru yollar.

10 Ağustos akşamı İstanbul'da hava sakindir; nazırlar her zamanki gibi sadrazamın Boğaz'da Yeniköy'deki yalısında toplanırlar. Enver Paşa sevinçle içeri girer ve haberi verir: "Bir oğlumuz oldu." Kısa süre önce *Goeben*, *Breslau*'nun eşliğinde Çanakkale Boğazı'ndan içeri girmiştir.

Hikâyenin devamı biliniyor. Osmanlı hükümete anında gemileri satın aldığını açıklar. Souchon fes giyer, paşa olur ve *Goeben*, kabına

sığamayan bir imparatorun takma adı olan *Yavuz* adını alır. Osmanlı amirali Souchon, 29 Ekim'de, Osmanlı genel kurmayına haber vermeden gidip Odesa'yı bombalar; bu, bir Rus ültimatomuna ve Türkiye'nin savaşa girmesine neden olur. 13 Kasım'da, Londra'daki Rus elçisini kabul eden V. Georges ona şunu söyler : "Konstantinopl'a gelince, bu kentin size ait olması gereği açıktır." Bunu söylerken, Karadeniz'deki deniz üstünlüklerini *Goeben* ve *Breslau* yüzünden yitiren Rusların kenti tek başlarına ele geçiremeyeceklerini bilmektedir. 1915 Şubat'ında, müttefikler Çanakkale'ye saldırıya hazırlanırken, Rusya hem güçsüz olduğu, hem de kendisine vaad edilmiş kentin İngilizler ve Fransızlar tarafından işgaline gücendiği için, harekâta katılamayacağını açıklar. Fakat Çanakkale saldırısı başarısız kaldığı ve müttefikler İstanbul'u mütarekeden önce işgal edemedikleri için, Rusya da Karadeniz üzerinden yardım alamaz, bu ise çöküşüne önemli ölçüde katkıda bulunur. Nuh'un gemisinden beri, tek bir geminin ve onun ayrılmaz yol arkadaşının, pek çok sayıda insanın kaderini bu ölçüde etkilediği bir başka olay yoktur.

1972'de, İzmir Körfezi'nde çürüyen *Goeben* yani *Yavuz*'un devre dışı bırakılması kararlaştırıldığında, geçmişe bakış daha berrak olsaydı, Yavuz bir müze yapılabilirdi. Böyle olmadı ve koca zırhlı jilet yapımında kullanıldı.

ÇANAKKALE'NİN İSTANBUL'DAN GÖRÜNÜŞÜ

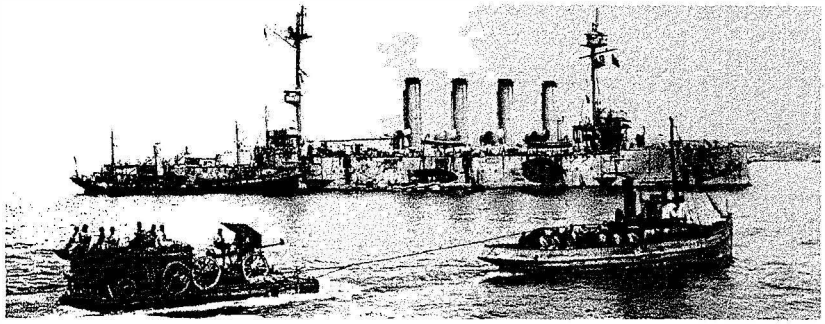
Aleksandr Jevakof

Başkent savaşın uzağında ve dedikoduların göbeğinde yaşar. Bununla birlikte, o güne kadar girişilen en büyük kara-deniz müşterek harekatı olan Çanakkale harekatının tek hedefi, Osmanlı'nın başkentidir. Sekiz ay ondört gün süren çatışmalar, dört yüzyılın yanılsamasını dağıtır: milliyetçilik kozmopolitizmi paramparça eder; kuşkular Ermeni cemaati üzerinde yoğunlaşır ve ilk sürgünlere neden olur.

"Avrupa'lı sokağın ortasında yüksek sesle konuşur, güler, şakalaşır; müslüman burada evinde olmadığını hisseder ve İstanbul tarafına kıyasla başını daha az dik tutar." İtalyan Edmondo De Amicis Türklerin Beyoğlu ve başka herkesin Pera adını verdiği, Osmanlı başkentinin modern mahallesinin atmosferini tasvir ederken, sultan İstanbul'a yaklaşık dörtyüzyirmi yıldır hükmetmektedir. Bununla birlikte, kimse İtalyan gezginin tahlilinden kuşkulanmayı aklına getirmeyecektir.

Gerçekten de Pera, Avrupa temposunda yaşar. Büyükelçilikler, kadın ve erkek giysileri satan mağazalar, odaları banyolu oteller, Cadde-i Kebir'in iki yanını doldurur. Paris'te 1913 yılında yayınlanmış turistik bir rehberin yazarı "Avrupa Galata'da ve Pera'da varlığını devam ettirir" diye yazar ve "dayanılmaz bayağılığı" nedeniyle İstanbul'un bu kısmına mümkün olan en kısa süreyi ayırmayı sağlık verir. Türkler'in kendileri de bu garip atmosferi pekiştirdiler: 1857 Belediye Reformunu benimserken, Pera'yı ve mahallelerini tıpkı Paris'te olduğu gibi "6. arondisman" olarak adlandırmadılar mı? En güzel tramvayların, başkentin bu bölümüne ayrılmış olduğunu kabul etmiyorlar mı?

Beş sâkininden dördünün Avrupa'lı, Rum, Ermeni ya da Yahudi olduğu "6. arondisman"da Türk, yabancı topraklarda gibidir. Başkentin Avrupa'lı öteki akciğerine, Pera-Galata'dan Haliç'le ayrılan İstanbul'a gelince, burada Türk-Müslüman nüfus çoğunluktadır fakat apaçık bir

Çanakkale Savaşı sırasında Sedd-ül Bahir'de müttefik donanmasına ait savaş malzemelerinin indirilmesi.

etnik ve dinsel benzeşmezlik, buradaki çeşitli mahallelerin özelliğini oluşturur. Güneyde Marmara Denizi'nin kıyısında, Makriköy'de (Bakırköy), Samatya'da ve Kumkapı'da çok sayıda Ermeni yaşar, Ermeni patrikliği de Kumkapı'dadır. Ermeni ve Rum hastaneleri, 18. yüzyıldan beri Yedikule'de yanyanadır. Rum ortodoks patrikliğinin binası daha kuzeyde, Haliç'in üzerindeki Fener'de, bir Rum lisesinin yakınında ve İstanbul'un Rum büyük burjuvazisinin çok rağbet ettiği bir mahallenin göbeğinde yeralır.

13 Kasım 1914

1914 arifesinde İstanbul bir Türk metropolü değildir, Osmanlı başkentidir. Türkler, Konstantinopl'u fetihlerinin (1453) ertesi gününden itibaren , Rum ve Ermeni patrikliğinin dinsel ve siyasal haklarını tanıyarak ve Avrupa'lı girişimcileri özgür bırakarak, başkentlerine kendine özgü bir hava kazandırmak istediler. Yahudiler, özellikle Ermeniler ve onlardan da daha fazla Rumlar, İstanbul'u kendi kentleri gibi görürler. Rum okulları -sayıları 100'ü aşar- ve Ermeni okulları -altmış dolayında- 20. yüzyılın başına kadar Türkçeyi bilmezlikten gelebildiler. Rum cemaati, 60 kilise çevresi, 4 başpiskoposluğu, yaklaşık 65 insani ve kültürel derneği ile -Bu cemaat kendine *Romiyu* yani Roma-Bizans metropolünün torunları adını verir; Türkler ise bu cemaati Rum olarak nitelendirir- Atina'ya izlenmesi gereken yolu gösterir.

Osmanlı başkenti dört yüzyıl boyunca böylece yani başarılı bir Ba-

bil Kulesi örneği gibi yaşadı. Fakat Osmanlının gerileyişinin karşı konulmaz hâle gelişi ve milliyetçiliğin yaygınlaşması yanılsamayı parça parça etti. Padişah, bir Rum Ulusal Konseyi'nin ve Ermeni Cemaatine özgü bir Vekiller Meclisinin kuruluşunu kabul etmek zorunda kaldı. Ermenilerin 1895-1896'da maruz kaldığı katliamlar ve Balkan Savaşları(1912- 1913), başkentin etnik dengesini değiştirdi: 1885 ile 1914 sayımları arasında Ermeni nüfusu 146.000'den 84.000'e düşerken, müslümanların sayısı 375.000'den 560.000'e yükselmişti.[1] Osmanlı başkentini Konstantinopl olarak adlandırmayı sürdüren Avrupa'lı diplomatik çevrelerde olduğu gibi, bazılarının başkenti Anadolu'ya taşımayı önerdiği milliyetçi guruplarda da, geçmişten kopma zamanının gelip çattığı fikri zihinlere yerleşir: İstanbul'u yeniden fethetmek gerekir. Avrupa'lı başkentler halife sultanı Avrupa'dan kovmak için kente uluslararası bir statü kazandırmayı ya da onu Ruslara bırakmayı tasarlarlar. Jöntürk yöneticiler, buna, İstanbul kendi kaderine, yani Türk ve Müslüman kaderine hâkim kılınmalıdır karşılığını verirler.

İşte bu yüzden 13 Kasım 1914 tarihi İstanbul'un hayatında bir kopuşu belirler. O gün, sultan V. Mehmet, eski İmparatorluk Sarayı'nın (Topkapı) bir salonunda, bütün Müslümanları halife-sultana karşı çıkan kâfirlerle savaşmaya çağıran, cihadı emreden fetvaları okur. Geleneklere uygun olarak, yirmi dört saat boyunca orada muhafaza edilen fetvalar daha sonra din adamlarının, medrese öğrencilerinin ve askeri yetkililerin hazır bulunacağı halka açık bir mekânda okunmak üzere Fatih Camisi'ne nakledilecektir. Daha sonra, sayıları fazla olmayan ve polisçe örgütlendiği apaçık belli olan bir kalabalık, yeşil sancakları açarak, Pera'da İngiliz, Fransız ve Rus diplomatlar tarafından boşaltılan elçiliklerin önünde gösteri yapacak sonra da önce Bonmarşe'ye ve ardından da İstanbul'daki sosyetik yaşamın önde gelen yerlerinden birine, Tokatlayan Oteli'ne saldıracaktır. Başka göstericiler, Yeşilköy'de, 1878'de Türk-Rus savaşı sırasında ölen genç askerlerin anısına Ruslar tarafından inşa edilen kiliseye saldıracaktır. Kalabalık yandaki mezar-

1 Resmi Osmanlı istatistikleri Ermenilerin ve Rumların itirazları ile karşılaşacaktır. Bu açıdan 1914'de Ermeni nüfusu Ermeni patrikliği tarafından 161.000, Leon Maccas tarafından 158.000, Monsenyör Balakyan tarafından "120.000'den fazla can" ve yayıncı Şavaş Misakyan tarafından "yaklaşık 200.000 kişi" olarak tahmin ediliyordu.

lıkta bulunan gömütlere saldırmadan önce, dinamit ve top ateşi binayı yerle bir edecektir. 14 Kasım 1914'de Osmanlı kimlikli ve anakronik(çağa ters düşen) İstanbul artık mevcut değildir. Birbiri ardından, kapitülasyonların kaldırılması, savaş ilanı, müttefik diplomatların kentten ayrılmaları, yabancı okulların kapanması ve nihayet cihad çağrısı, evrensel yönelişli bu eşi benzeri olmayan kentin ipini çeker. Milliyetçilik katı kurallarını kente dayatır.

24 Ocak 1915

Başçavuş Ali Emin mutluluğunun farkında değil. Aslen İstanbul yakınındaki bir Avrupa kasabasından olan Ali Emin, başkentte konaklayan bir alaya mensup. Onu zeytinyağı, tuz ve bulgur istihkâkını satmaya mecbur eden aylık ödemelerindeki gecikmeler olmasaydı, başçavuşun savaşın ilk aylarında şikayet edecek bir nedeni bulunmayacaktı. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Enver'i Ruslarla karşı karşıya getiren Doğu Anadolu'daki Sarıkamış Savaşı'nda yurttaşlarından 90.000'i yokolurken, Ali Emin alayının barınması için elkoyulan caminin avlusunda hokkabazları seyreder.

Ali Emin ve arkadaşları, 24 Ocak günü, bir başka seyir izlerler. Amerikan elçisi Morgenthau, yanında eşi ve oğlu olduğu halde, onların barındıkları yeri, Selimiye Camisi'ni ziyaret eder. Ünlü Sinan'ın eseri, hiç kuşkusuz Osmanlı mimarisine ilgi duyanların gezip görmeleri gereken bir yerdir. Bununla birlikte dönem, turizme uygun değildir. O zamanlar kent "yoğun bir gerginlik içindeydi" diye yazacaktır elçi. Çanakkale Boğazı'nın girişinde kırk müttefik gemisinin bulunması, kaygıları artırır. İstanbul'da herkes kendisini üçlü bir saldırıya göre hazırlar: Kuzeyde Ruslardan; Batı'da Bulgarlardan; güneyde Müttefik donanmadan gelebilecek bir saldırıya karşı...

Sansür tavizsiz uygulandığı -Sarıkamış felaketi basında yeralmayacaktır- İstanbul ile ülke içi arasındaki haberleşme askeri düzenlemelerle tümüyle askıya alındığı için, başkent, bütün korkuların, bütün söylentilerin ve bütün umutların toplanma havzası haline gelir. İstilâ, işgal ve katliam içdaralmaları burada yaşanır. Büyükelçi Mongenthau, hükümetin ocak ayının başında padişahı ve onun yanısıra Alman ve Avusturya

diplomatlarını yurtdışına çıkarmak amacıyla iki hızlı tren hazırladığını belirtir. Buna karşılık, müttefiklerle ve "kurtuluş"la ilgili çılgın bir bekleyiş de vardır. Türklerle ittifaklarında doğal olarak üstünlük taslayan bir kavrayışa sürüklenen Almanlar, "nüfusun önemli bir kesiminin, yüreklerinin bir köşesinde İtilaf'ın zaferini arzu ettiklerini" gözlemlerler: Alman elçisi, ulusuna özgü bir kesinlikle, Türklerin yüzde 90'ının kendi yurttaşlarından nefret ettiği tahminini yapar. Cemaatinin çıkarlarını savunmada çok faal bir dinadamı olan Monsenyör Balakyan, 1914 sonbaharında "sonunda, kurtuluş (kendi açışından) vaktinin gelip çattığına" inanan başkentli birçok Ermeni'nin hissettiği "yoğun sevinci" engel tanımadan dışa vuran son kişi olmayacaktır.

24 Şubat 1915

Çanakkale Boğazı'nı savunan tabyalar, beş gün önce Fransız-İngiliz filosunun ilk bombardımanına uğradı. Günün sonunda, Türk toplarının eskimişliğine karşın, tabyalar tahrip edilemedi. Kötü hava, her türlü yeni deniz harekâtını engellediği için, müttefik faaliyeti kıyılarda yardım girişimleri ile sınırlı kalır.

Morgenthau'nun anılarına inanmak gerekirse, 24 Şubat gecesi eşi tarafından verilen haftalık resepsiyona katılan diplomatların tümü, karşılaştıkları ilk güçlüklere rağmen, müttefiklerin yakın gelecekte başarılı olacağına inanırlar. Amerikan elçisi, taşkınlığın eşiğindeki bir elçiler topluluğunu ve başkentlerini müttefiklere terketmektense kendi elleriyle tahrip etmeyi tercih eden, endişeler içinde kıvranan Türk yetkilileri anlatır. Tek bir Türk yetkili paniğin dışında kalır, diye yazar Morgenthau: Harp Nazırı Enver; tabyalar direnecektir, diye akıl yürütür Enver. Ve başçavuş Ali Emin, alayının bütün mensupları gibi, üç gün önce birlikler en üst düzeyde alarma geçirildiklerinde dağıtılan mühimmatı 22'sinde geri verir.

25 Şubat 1915

Geri geldiler! 12 İngiliz ve Fransız gemisi, 7 saat boyunca, günün sonunda sessizliğe gömülen tabyaları bombaladılar. Avrupa yakasında,

Sedd-ül Bahir tabyası tahrip olmuştu, Asya'da ise İngiliz komandoları Aşil'in mezarına kadar ulaşırlar.

İlerleyen günlerde, müttefikler kazanımlarını pekiştirirler ve gemileri Boğazda ilerler. Ancak amiraller, topçular tarafından ezilseler bile, Türk ve Alman savunmacıların sonuna kadar savaşacaklarını saptarlar. Ali Emin 5 Mart'ta güncesine, bir avuç askerin başındaki Mehmet çavuşun 80 düşman askerinin öldürülmesine yolaçan kahramanlığını noteder. Geçici olarak ve hararetle uzlaşan Enver ve Alman Kuvvetleri'nin komutanı Liman Von Sanders, bombardımanın kaçınılmaz sonucunu, yani kara saldırısını, engellemek için savunmaları pekiştirirler

Önlem ya da kendi ordusuna güvensizlik; başkent, sürgünü örgütler; kadınlar ve çocuklar Anadolu'ya, bankalardaki likidite Edirne ve Konya'ya, lokomotifler Anadolu'ya yollanır, imparatorluk arşivleri Eskişehir'e nakledilir. Büyükelçilerin çoğu gibi Morgenthau da başkenti terke davet edilir. "Sultan'ın nezdinde görevli değil misiniz?" diye açıklama yapar polis müdürü, Osmanlı hükümdarının yakında yola çıkacağını belirterek. Amerikan elçisi teklifi reddedecek ve başkentin insani nedenlerle bombalanması sözkonusu olmayan semtlerini saptamak için İngilizlerle ve Fransızlarla anlaşmak gerektiği konusunda polis müdürünü ve garnizon komutanını ikna etmeyi başaracaktır.

18 Mart 1915

Helâlleşme vakti gelip çatmış mıydı? Müttefik donanma, sabah saat 9'da Boğaz'a saldırı için açık seçik bir hedefle yola çıkar: Bütün savunma hatlarını yoketmek. Fakat sarhoş mayınlar müttefiklerin şevkini kırar: saat 19'da toplar sustuğunda, Boğaz'a giren 16 zırhlıdan 3'ü kaybolmuş, diğer 4 tanesi ciddi olarak yara almıştır.

Türkler ve Almanlar için ilâhi bir sürprizdi bu çünkü tabyaların çoğu son mühimmatlarını kullanmaya hazırlanıyorlardı. Müttefik başarısızlığı doğru değerlendirilir ve savunmadakiler bilanço vakti gelip çattığında, maddi kayıplarının sınırlı, insan kayıplarının ise 200'ün altında olduğunu saptarlar. Ancak kimse duruma sevinemez. Müttefik filo mayın tarlalarını temizleyebilir ve saldırısını yenileyebilirse, savunanlar, mühimmatları olmadığı için, müttefiklerin Boğazlar'dan geçip İs-

Çanakkale Savaşı sırasında İstanbul'da günlük hayat devam ediyordu. Sarayburnu'nda gezinen İstanbullular. (Akdeniz Medeniyetleri Enstitüsü Arşivi)

tanbul'a kadar gitmelerine izin vermek zorunda kalacaktır. Morgenthau'ya inanmak gerekirse, -biri Belçika elçiliğinden alınan- iki otomobil, Dahiliye nazırı Talat Paşa'yı Anadolu'ya götürmek için Asya tarafında, motorları çalışır halde, bekletilir.

Fakat müttefik donanma geri dönmeyecektir. 18 Mart'ta karşılarına çıkan sarhoş mayınlar, savunma karşısında sadece bir kara harekâtının zafer kazanabileceği konusunda amiralleri kesin olarak ikna edecektir. Bir çıkarma akşamdan sabaha hazırlanmaz. Türk-Alman tarafına gelince, Liman Von Sanders, çıkartmaya karşı koymak için yaratılan yeni orduyu ayın 25'inden itibaren bizzat ele alır.

22 Nisan 1915

Gerçek hangisidir? Gerçek acaba, Mytilen'de kendisi ile görüşülen ve başkentteki durumu "çok kritik" olarak tasvir eden "önemli kişi"nin anlattıkları gibi midir? (Almanlarla Türkler arasında meydana gelen olayların artması, siyasal planda varlığı hissedilmeyen sultanın, Alman askeri komutanını bizzat eleştirmesi, ordunun bir bölümünde

artan, Jöntürklerin siyasal hasımları ve Enver tarafından ordudan uzaklaştırılan subaylar tarafından ustaca kışkırtılan huzursuzluk) Yoksa gerçek, cephedeki bir dostuna mektup yazan yedeksubayın anlattıkları gibi midir?

" Konstantinopl[2] her zaman Konstantinopl'dur. Herkes kendi dümenine bakar. Hiçbir şeyin durduğu görülmemiştir. Herkes kendi işinde gücündedir(...) Cevat Efendi ve Faruk Efendi gelip beni gördüler. Semtin sinemasına gittik ve harika bir gece geçirdik. Çok eğlendik(...)"?

23 Nisan 1915

Bonmarşeye polis baskını. Müdahalenin başlıca nedeni şu: Bir Fransız tarafından yönetilen büyük mağaza, müşterilerine kurşundan Fransız askerler satmaya devam eder; "Fransız üniformaları, bayrakları ve amblemleri sakladığı"nı yazılı olarak kabule zorlanacaktır.

O günün, Fransız-İngiliz birliklerinin saldırıya geçeceği gün olması gerekiyordu; Kötü hava, 80.000 Fransız-İngiliz askeri için öngörülen çıkartma harekâtını imkânsız hale getirdi. Saldırı 24'ünde yapılacaktı. Liman von Sanders hazırdır; Boğazları 1914 sonbaharında 8.000 kişi savunuyordu, deniz saldırısı sırasında 20.000 kişiydiler; günümüzde bu sayı 84.000'dir.

24 Nisan 1915

"11 Nisan 1915 gecesi,"[3] diye yazacaktır anılarında Monsenyör Balakyan, "kısa süre önce sona eren Paskalya şenliklerinden yorgun düşen başkentin Ermeni Cemaati derin uykusunda horluyordu. Ama, ötede, İstanbul'un tepelerinden birinde, Ayasofya'nın yakınında, anakent polis müdürlüğünün merkezinde, esrarengiz bir operasyon sessiz sedasız yürütülüyordu." Kırmızı renkli askeri otobüsler, "Ermeni cema-

2 Mektubun, muhatabının eline geçişinden sonraki halinin, Fransız servisleri tarafından yapılan çevirisinden.

3 Jülien takvimi Gregoryen takvimini 13 gün geriden izler

ati içinde kamusal bir sorumluluk taşıyan herkesi" guruplar halinde taşıyorlardı. Kimse arama taramanın dışında kalmadı: hazırlığa özen gösterilmiş, patrikhanesinin yakın çevresindekiler de dahil olmak üzere kimi Ermenilerin desteği alınmıştı; zaten gözaltına alınan kişiler kaygılanacak bir şey görmüyorlardı. Birkaç tüccarın ve *zanaatkârın* yanısıra, büyük çoğunluğu kamuya malolmuş kişilerdir.

Kimileri Türk yöneticilerin yakın dostlarıdır. Çoğu Devrimci Ermeni Federasyonu'na (Taşnak) mensuptur fakat ötekiler, daha ılımlı olarak bilinen iki Ermeni Partisi'ne üyedirler. Büyük bir bölümünün, bilinen bir siyasal etkinliği de yoktur. Bunlar, ekonomik ve idari geleneklere bağlı olarak Osmanlı hükümetine hizmet eden muhafazakar Ermeni burjuvazisine mensupturlar. Başkentin önde gelen Ermenileri, Anadolu hakkında, olsa olsa oradan başkente ufak tefek işlerde çalışmaya gelen yurttaşlarının getirdikleri haberleri biliyorlardı. Bu kişiler seferberlik ilanına saygılı davranmakla kalmamışlar, yurtsever jestler de yapmışlardı: Hilâl-ı Ahmer'e yapılan önemli bağışlar, yardım kuruluşlarının yaratılması, silahlı kuvvetlere katkılar...Ancak aynı kişiler, olağanüstü bir siyasal sorumsuzluk örneği göstererek, müttefiklerin ilerleyişini selâmladılar ve müttefiklerin başarısızlıklarına ağladılar; gün be gün İstanbul'un "kurtuluş"unu beklediler.

Bununla birlikte kimi Ermeni çevreler, sadece müttefiklere bel bağlamamak gerektiğini düşünürler. Şebekeler, Ermeni tüccarların aktif desteğiyle silah sağlarlar, bunları gizlerler. Katliamın ve 1915 tehcirinin intikamını almak amacıyla, 1921-1922'de birçok Türk sorumluyu öldürecek olan Arşavir Şiragyan, bu şebekelerin başkentte "salgın bir hastalık gibi yayılan teröre" karşı Ermenileri korumayı amaçladıklarını öne sürerek, kendisini savunmaya çalışacaktır. Fransız-İngilizlerin Boğazlara kesin bir saldırıya girişmeye hazırlandıkları, Rus ordusunun, içindeki Ermeni unsurlarla birlikte Doğu Anadolu'da ilerlediği bir sırada, beşinci kol psikozu Türk yetkililerin ruhlarını bir kurt gibi kemirir.

Zaten, 24 Nisan 1915 günü Osmanlı Dahiliye nezareti, başkentle sınırlı kalmayan tedbirleri genişletme kararı alır: Ermeni komitelerin yasaklanması, belgelere el konması ve yöneticilerin tutuklanmaları. Askeri otorite, iki gün sonra, bu yöneticilerin askeri mahkemenin önüne çıkarılmasını zorunlu kılarak, işi ele alacaktır.

Osmanlı, Almanya ve Avusturya İttifakını gösteren bir kartpostal. II. Wilhelm, V. Mehmet Reşat ve Franz Joseph.

Bununla birlikte, Monsenyör Balakyan ve 219 sürgün arkadaşı hiçbir zaman yargılanmayacaktır. Bundan, basın tarafından ortaya atılan komplo söylentilerinin ya da tutuklamaları haklı göstermek için aynı şekilde sözü edilen telgrafların askeri mahkemeleri ikna etmediği sonucunu mu çıkartmak gerekir? Olaylardan yetmişyedi yıl sonra, komplo tezi Türk tarihçileri arasında gözde yerini korumaya devam eder ancak başkaları için pek ikna edici olamaz; zaten, bir komplo söz konusu olmuş olsa, Türklerin Monsenyör Balakyan'ın 57 arkadaşının dönüşüne izin vermeyeceklerini düşünmek gerekir. Bunlardan 44'ünün Anadolu'da bir ay boyunca tam bir özgürlük içinde yaşadıkları bilinmektedir. Bununla birlikte başlarına gelenler Monsenyör Balakyan'ın anılarında anlatılacak olan 140 kişiden en az 71'inin sürgünde öldüğünü belirtelim.

25 Nisan 1915

Müttefikler, saat 7.20'de Gelibolu yarımadasının batı cephesini koruyan sarp falezin dibine 8.000 kişi çıkarırlar. Saldırılar başlar. Bu insanlık dışı görüntülerde savaşçıların cesareti olağanüstü boyutlar kaza-

nır. Kılıç keser, kalkan direnir. Türk tarafı açısından yenilgiye uğramama olayı, bir zafere dönüşür. Fransız birliklerindeki Müslüman askerlerin, Osmanlı güçlerine katılmak için birliklerinden kaçtıkları söylentileri dolaşır. "Büyük Türk zaferi"ni kutlamak için bayraklar açılır ve hükümetin güçlü adamı Talat, *Times*'in "özel muhabiri" ne şunları söylemekten çekinmez: "Çanakkale Boğazı artık Fransız-İngiliz donanmasına sonuna kadar direnecek hale gelmiştir."

2 Mayıs 1915

Çanakkale Savaşı, İstanbul'un güncel yaşamına her geçen gün daha fazla damgasını vurur. Yeni gelen takviyeleri karşılayabilmek için, Asya tarafındaki Haydarpaşa Garı, bir askeri kamp haline gelir. Gelibolu yarımadasından gelen 10.000 yaralı, İki gün içinde iyi kötü, Galata'daki tek İngiliz hastanesine yerleştirilir.

Fakat en trajik olanı, Enver Paşa tarafından alınan, Fransız ve İngiliz sivilleri, "askeri olmayan"[4] bu hedeflere yönelik müttefik bombardımanlarına misilleme olarak, Boğazlardaki müstahkem mevkilerde enterne etme kararıdır.

12 Mayıs 1915

Ayın 6'sında Enver tarafından alınan 26 İngiliz ve 24 Fransız rehine 5 gün sonra geri döner: Harp nazırı tarafından izlenen politika Amerikalı diplomatların ve Papalık elçisinin anlamakta güçlük çektiği bir mantık izler. Enver, rehineleri serbest bırakırken, belki de İtalyanların, müttefiklerin kampına katılmalarını geciktirmeyi ummaktadır.

Bir şey kesindir: Talat'ın yalancı pehlivanlığına rağmen, Türk yöneticiler, kendilerinin, başkentin, vatanın geleceği açısından korku

---

4 Bu 2 Mayıs günü Enver, Talat'tan "isyan halindeki bölgelerin" Ermenilerini de sürgüne yollamasını ister; Aslında, askeri otoriteler Doğu Anadolu'nun Ermenilerini 26 Nisan'dan itibaren, yerel Ermeni nüfusun sevinçle karşıladığı Van'ın Rus ordusu tarafından işgalinin ertesinde sürgüne yollamaya başlamışlardı. Sürgünlere yetki veren ve bunları düzenleyen yasa, hükümet tarafından ancak 27 Mayıs 1915'de kabul edilecektir. Bu sürgünlerin kurbanlarının sayısının yaklaşık 300.000 (Türkler'e göre) ile Ermenilere göre bir milyon ile birbuçuk milyon arasında değiştiği bilinmektedir.

içindedir. Gelibolu'da kayıplar artmaya devam eder: Başkentin hastanelerinde 17.000 yaralı bulunur.

25 Mayıs 1915

Gülünç olaylar, acıklı olayları izler. Boğaziçi'nin yukarı kısımlarında oturan Hıristiyanlar, gerçek, potansiyel ya da hayali casus suçlamasıyla yerlerinden kovulur. Yirmi kadar Fransız din adamı, hapisanede, nedenini bilmedikleri duruşmanın başlamasını bekler. Kömür piyasadan çekilmeye başlar: Haliç'te çalışan buharlı gemilerin seferleri aksar, kamuya ait yerlerde aydınlatma kısıtlanır, kahvelerin daha erken kapatmaları istenir. İtalyan elçisi, sokakta, bir subay tarafından vurulur. Sansür İspanyol elçisini, kralının yıldönümü nedeniyle düzenlediği menüyü değiştirmeye zorlar: Bezelyeler "Fransız usulü" değil, "Batı usulü" pişirilmiş olacak ve "Rus usulü" dondurmanın yerini "Doğu usulü" dondurma alacaktır.

17 Haziran 1915

"Son savaştan beri,[5] intikam almak için fırsat bekliyoruz, şimdi burada herkes bu fırsatın çıktığını görüyor" diyordu Talat nisan sonunda *Times* muhabirine. Peki bu intikam arayışı nerede duracaktı?

Mayıs sonundan itibaren, Fransızca ve İngilizce bütün yazılar ve kayıtlar yokolur. Tramvay vagonlarındaki ve duraklarındaki Fransızca yazılar siyah boyayla kapanır; dükkanlarda kırmızı-beyaz ulusal renklerde metinler görülür. Pera kozmopolitizmini yitirmeye başlar.Tehlikenin büyüklüğünün azdırdığı milliyetçi bir arayış ile yeni-sömürgeci bir damga taşıyan ve yıpranmış bir çekiciliğin savunması arasındaki ilişkide, çatışma eşitsizdir. Almanca ve Rumca yazılar ancak birkaç hafta daha varlıklarını koruyabileceklerdir.

Zaten, Türklerle Almanlar arasındaki ilişkiler giderek gerginleşiyor gibidir. İstanbullu Rumlara gelince, onlar hâlâ Osmanlı hükümetinin

5 İkinci Balkan Savaşı (1913)

Çanakkale Savaşı'ndan sonra bir Alman gazetesinde yayınlanan karikatür: Zafer Havası, "Görüyor musun hanım, Çanakkale Savaşı'ndan beri Konstantinopel'de şenlik bitmiyor."

Atina'nın savaşa girmesini kışkırtmama kaygısından yararlanmaktadırlar. Zaman keskin milliyetçilik dönemidir.

Konstantinopl'un fethinin yıldönümünde yabancı düşmanı bir gösteri tasarlanır. Doğu Anadolu'yu işgal eden Rus birliklerinde birçok Ermeni'nin[6] bulunması, düşmanca duyguları pekiştirir. Bir yıldan beri hapiste bulunan 20 Ermeni üç gün önce asılmıştır. 17 Temmuz'da tutuklanan başlıca Ermeni siyasal şahsiyetlerden ikisi milletvekili idiler. Anadolu'ya nakledilen bu iki şahsiyet, hiçbir zaman hâkim önüne çıkarılmayacaktır: Resmi açıklamaya göre biri kalp krizinden, öteki attan düşerek ölecektir.

24 Haziran 1915

Talat, Enver ve sadık bendeleri bir soluk alırlar; bir hafta önce kaybedileceği düşünülen sultan V. Mehmet, başarılı bir ameliyat geçirir.

6 Amerikan elçisi Morgenthau'nun nezdinde siyasal danışmanlık yapan ve tıpkı elçi gibi Ermeni davasının büyük bir savunucusu olan Lewis Einstein, anılarında "Rus komutanını bile şaşkınlığa iten (Ermeni gönüllülerin) aşırılıklardan" sözedecektir.

Yaşlı, eski bir uşak gibi ölçülü hükümdar, herhangi bir siyasal rol oynamaz fakat simgesel değeri dokunulmaz olmaya devam eder. Ek olarak, veliaht prensin Talat, Enver ve öteki İttihatçı yöneticilere karşı güçlü bir husumet duyduğu söylenir. Zaten onlar da bu konuda bir yanılgı içinde değildir. Hükümdarın ameliyatının başarısını kutlamak için üç günlük bir şenlik düzenlenir: "Aydınlanma, ışıklar deniz tarafından görülmeyecek şekilde yapılmalı"

23 Temmuz 1915

Çanakkale Savaşları'nın cephesi, mayıs ayından beri bir çıkmaza girmiş gibidir. Kısa sürede başarısızlığa uğrayan iki müttefik saldırı girişiminin dışında, savaşı genişletme yönünde herhangi bir çaba görülmez. Bununla birlikte, günlük çatışmalar her iki kampı kızgın güneşin altında karşı karşıya getirir. İstanbul halkı, yeterli ölçüde haber alamasa da, savaşın kapsamı ve şiddetini hissetmede bir güçlük çekmez. Denizaltılar Marmara Denizi'ne sızar, uçaklar İstanbul'un üzerinde uçar. Başkentte altmış kadar hastane kurulmuştur ancak yersizlikten kimi yaralılar Anadolu'ya yollanmıştır. 4000 kişi, gece gündüz mühimmat fabrikalarında çalışır. Yeni askere alınanlar, hemen her yerde hızlanan bir tempoda talim yaparlar. Silah yetmez, askerler bu silahları cepheye vardıklarında, ölülerden ya da yaralılardan edinirler. Yiyecek yetersizdir: "Köpeğin önüne koysan yemez" diye yazacaktır Einstein. Fakat İstanbullarını kurtarmak söz konusu olunca Türklerin gözü başka bir şey görmez.

23 Temmuz'da, şafak sökerken, saldırıya bile geçerler. Enver yoğun bir saldırı ister; çok yüksek kayıp vermekten çekinen Talat, katılımın daha sınırlı tutulmasını sağlar. Sonuç, başarısızlık ve 6.000 yeni yaralıdır.

8 Ağustos 1915

Anafartalar Savaşı Ağustos'un 6'sında öğleden sonra başlar. Saldırıyı tüm güçleriyle gerçekleştirmek gerektiğinin bilincinde olan İngiliz-ler, yarımadanın kuzeyinde 40.000 kişiyi savaşa sokarlar. Birçok yerde, sonunda, savunmacıları aşmayı başardıklarını düşünürler fakat von Sanders gedikleri tıkar ve adı Mustafa Kemal olan genç bir Türk alba-

yının şimşek gibi bir karşı-saldırısı, son İngiliz umutlarını söndürür. Bilanço, her iki taraf açısından da ağırdır: Dört günde Türkler 35.000 kişi, İngilizler 30.000 kişi kaybederler.

Einstein, günlüğünde, o 8 Ağustos günü yapılan ilk kitle halindeki Ermeni sürgününden sözeder; hedef alınan kişiler, esas olarak silah kuşanabilecek durumdaki genç erkekler, Anadolu'dan gelen sığınmacılar ya da kaçaklardır. Amerikalı diplomat şunları ekler: "Talat bu siyasetten dönüş olmadığını belirtir. Onları (Ermenileri) Türklerin sırtından zengin olmakla, Türklere hâkim olmaya ve bağımsız bir devlet kurmaya çalışmakla bir de düşmanlarla ittifak kurmakla suçlar." Einstein'in yorumu, Türk-Ermeni ilişkilerinin bütün dramını özetler: "(Türkler) bu toprakları fethettiler ve Türklere ait bir Türkiye istiyorlardı". Einstein'in kayıtlarına göre, başkentin Ermenileri Talat'ı dinleyince kendilerini nelerin beklediğini anlarlar: "Eğer giderlerse, onlara karşı hiçbir şey yapılmayacak(...)". Onbinlerce Ermeni İstanbul'dan sürülecektir. Bununla birlikte eldeki tanıklıklar, Doğu Anadolu Ermenilerinden farklı olarak, İstanbul'daki Ermeni cemaatinin önemli bir bölümünün, korkunç savaş yıllarını özel bir dram yaşamadan geçirdiklerini doğrulamaktadır. Bunu, Türk yöneticiler arasındaki bir anlaşmazlığa mı, tarafsız diplomatların varlığına mı, Almanların himayesine mi, yoksa Anadolu Ermenilerine kıyasla geleneksel olarak daha az milliyetçi olan siyasal tavırlarına mı borçludurlar?[7]

6 Eylül 1915

Türk hükümeti Doğu Anadolu'daki Erzurum müstahkem mevkiinin yitirildiğini resmen kabul eder; fısıltı gazetesi 20.000 Türkün katledildiğini yayar. Genel bir tedirginlik başkenti sarar. Diplomatlar bile saat 21'de başlayan yeni bir karartmaya tâbi olurlar. O gece sinemadan dönen Einstein olağanüstü bir manzara ile karşılaşır: "İki bin Arap askeri, Çanakkale cehennemine yollanmak üzere çöllerden geti-

7 Einstein 18 Ağustos'ta düştüğü notta, Talat'ın Katolik ve Protestan Ermenileri sürgüne yollamamayı kararlaştırdığını ancak başkenti terketmelerini yasakladığını belirtir. Morgenthau'ya göre Enver, Taşnak Partisi üyelerinin ve "Türklere karşı komplo kuranların dışında" kalan Ermenilerin huzuruna şahsen kefil oluyordu.

rilmişti; giysi yerine geçen paçavralar içindeki bu askerler, karanlıkta, kutsal kitabın simaları gibi sessizce yürüyorlardı."

14 Eylül 1915

Seksenlik, ünlü bir İngiliz avukatının eşidir ama burada önemli olan, tanıklığının yarattığı sonuçtur: "Siyah ve kötü kalite ekmeğin okkası 8 kuruştur,[8] o da bulunabilirse(...), kömür yoktur. Etin fiyatı makul bir düzeydedir; şeker, kahve, pirinç vb. çok pahalıdır ve elde etmek çok çok güçtür. Kentin temizliği sağlanmıştır, kolera yoktur ancak binlerce yaralı için uygun her evden yarlanılmaktadır. Halkın en gariban kesimlerinde görülen yoksulluk korkutucu düzeydedir."

Başlıca Türk gazetesi, bu şekilde dile getirilen sıkıntılara bir çözüm öneriyor: "Kişinin kendini ekmek yemekten bağışık tutması, bir miktar uzak kalmaya hazır olması" gerekiyor. Doğrusu etkileyici bir hiciv çünkü ikmali örgütlemekle görevlendirilen resmi yetkililerin yetersizlikleri ve entrikaları, yokluğun ve spekülasyonun belli başlı nedenlerindendir.

30 Eylül 1915

Mavroyaniler İstanbul'un Rum aristokrasisine mensuptur. Sultan Abdülhamit'in kişisel doktoru olan Spyridon Mavroyani, Rum Edebiyat Cemiyeti'nin kurucularından biriydi. Oğlu Aleksandr Osmanlı İmparatorluğu'nu Venedik'te temsil etti. Aleksandr 1907'den beri tuttuğu güncesine , 30 Eylül günü şunları yazar: "Şu kesin sonuca vardım ki, insan -yani giyinmiş hayvan- ömrünün dörtte üçünü tam bir yanılsama içinde geçirir (...) Bu dünyada her şey bencilliğin kuşattığı fikirler ve keyfilikler üzerine oturur. İyiye yönelik çabaların toplamı, kötüye yönelik çabalara kıyasla gülünç derecede azdır. Kötü iyiye karşı ikide bir zafer kazanır. İyinin gerçekleşmesinde bile, sık sık bencilliğin izlerine rastlanır. Bu yüzden nefret, arzu ve benzerlerinin açığa vurulması bizleri şaşırtmamalı(...) Her insanda salt giyim kuşamın ortaya çıkardığı gelişkin insan görülür; onun çevresine yaydığı ölüm duygusu sizi hiç şaşırtmamalıdır."

---

8 1914 Temmuz'unda ekmeğin okkası (bir okka yaklaşık 1,2 kg) 2 kuruştan azdı.

9 Ocak 1916

Çanakkale Savaşı sırasında üniformalı arkeologlar da boş durmuyordu!.. Savaş bölgesinde bulunan Paleopolis Eros'u önünde İngilizler.

Müttefik Kuvvetler bir gün önce Çanakkale yarımadasını tümüyle boşalttı. Çanakkale seferi sekiz ay ondört gün sürdü. Türkler, buraya yığdıkları 700.000 kişinin yaklaşık 250.000'ini yitirdiler. 200.000'den fazla Britanya'lı, yaklaşık 50.000 Fransız yokoldu ya da kayboldu. "haklı davalarından güç alan askerlerimizin, tarihin en güzel sayfalarına yaraşır biçimde gösterdikleri gözüpeklik, yiğitlik ve kahramanlık, düşmanın çabalarını tam bir bozguna uğrattı(...)" ifadesini kullanır Osmanlı karargâhı resmi bildirisinde. "Büyük bayram", "Bütün Ortodoks, Ermeni, Katolik Ermeni kiliselerinde olduğu gibi bütün sinagoglarda da okunan dualar": Resmi söylem geçerliğini yitirmiş bir Osmanlı kucaklayıcılığı havası yayar. Ne var ki geçerliğini yitirmiş hatta sarsıcı hale gelmiş bir söylemdir bu: Gerçekten de sekiz aylık Çanakkale Seferi'nin Türklerin, Rumların ve Ermenilerin yüreklerinde ve bedenlerinde kanlı, bir o kadar da kapanmaz yaralar açmadığına kim inanır? Zaten hükümet yanlısı basın, Osmanlı'ya özgü yanılsamaları sürdürmeye çalışmaz : "Gerçekten bağımsız bir vatan yaratmak", "büyük ulusal idealimize ulaşmak". Bunlar, belli başlı Türk gazetesi *Tanin* tarafından tanımlanan "tarihsel görevler"dir.

Annesinin evinde istirahat eden albay Mustafa Kemal, *Tanin*'in makalesini büyük bir dikkatle okumuş olmalıdır. Şansını, savaş sırasında üç kez, askeri yeteneğinin hizmetine sunmayı bilir. Kazanılan zafer, bir ilk adımdan başka bir şey değildir; ulusal ayaklanmaya kadar, katedeceği çok mesafe vardır.

GÜLÜŞÜN VE GÖZYAŞLARININ KIYISINDA

François Georgeon

Mizah, tıpkı bir sismograf gibi, toplumu sarsan sarsıntıları kaydeder. Ve 1914 ile 1923 arasında, İstanbul'da kaydedilen sarsıntıların sayısını bir tek Allah bilir! Siyasal konularda Osmanlı hükümeti ile Müttefik Yüksek Komutanlığı tarafından engellenen basın, kendisini gönüllü olarak İstanbul toplumunun bayağılıklarının hicvine adar.

Kent, yıkıcı bir savaşın dört yılı boyunca, kendini tehdit altında, kıstırılmış, açlık çeker buldu. Sonra, çatışmalar sona erince, büyük güçlerin denetimi ve işgali, sokaklarda gezen ve düzeni sağlayan müttefik askerlerin aşağılayıcı varlığı, Balkanlardan ve Anadolu'dan gelen sığınmacı dalgası. Ve sonunda, 1923'de Ankara lehine gözden düşme; Görünüşe bakılırsa, saygın Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'da yaşanan son on yıl, bu son on yıl çok keyifli bir görünüm sunmaz. Bununla birlikte, şurası bir gerçek ki, Boğazın kıyılarında eski bir geleneğe dayanan gülme, bu on yıl boyunca yerini hiç kaybetmedi; tam tersine. Kargaşa içinde bir sığınak; evet hiç kuşkusuz öyle. Fakat aynı zamanda değişen, hareket eden şeylere de bir tepki... Mizah, tarihin bu ölçü aleti.... Tıpkı bir sismograf gibi toplumu sarsan sarsıntıları kaydeder; 1914 ile 1923 arasında İstanbul'da olan sarsıntıları Allah da biliyor kul da!

Savaş boyunca, yaptığı atılım 1908 Jöntürk Devrimi'nin ertesine kadar gerilere giden mizah basını, İstanbul'da özellikle *Karagöz* adlı bir gazete tarafından temsil edilir. Gazete, adının da belirttiği gibi, ünlü Türk kuklasının popüler konuşma gücünü miras almıştı. Jöntürk yöneticilerin denetimindeki *Karagöz*, halk tabakalarının, hayat pahalılığı ve karaborsa konusundaki bıkkınlığını dile getirmekten önce, yurtseverlik duygularını canlı tutmaya çalışır. Mütareke ile birlikte, mizah kendine

daha özgürce yolaçınca, sunuş ve çizgi biçemi daha çağdaş olan *Diken*, *Güleryüz* ya da *Aydede* gibi büyük mizah gazeteleri gün ışığına çıkarlar. Ocak ile Kasım 1922 arasında haftada iki kez çıkan *Aydede*, tanınmış bir yazar, Refik Halit Karay tarafından yönlendirilen yazı kurulunun niteliği ve Münif Fehim ve Ramiz(Gökçe) gibi genç çizerlerinin yeteneği sayesinde, bütün ötekilere üstünlük sağlar.

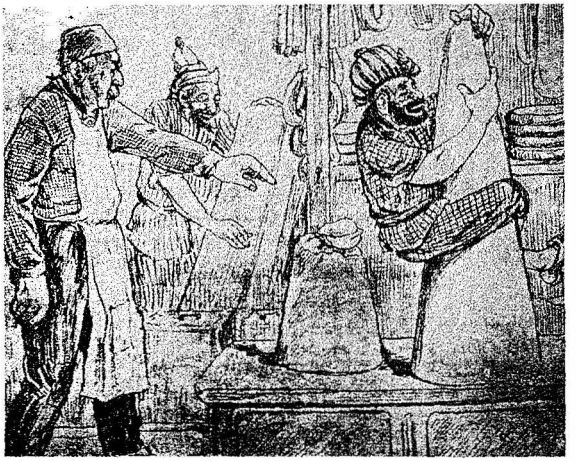
Ortalama Türk portreleri

Kuşkusuz sansür vardır hattâ çift katlı sansür vardır: Hükümetin ve Müttefik Yüksek Komutanlığı'nın! Fakat mizah gazeteleri, işgal kuvvetlerine dokunmamak koşuluyla, sansürcülerin makas darbelerini hiç kuşkusuz "ciddi basından" daha iyi aşmayı başarırlar. Siyasal sorunları bir yana bırakarak, "toplumsal olgular"a eğilirler. Doğrusu ya bu bizim işimize geliyor: Gerçekten de Türk orta sınıflarının bu acılı altüst oluş yıllarını nasıl yaşadıkları, bu dergiler sayesinde en okunaklı biçimde dile geliyor. Böylece, karabasanları ve düşleriyle korkuları ve tutkularıyla, saplantıları ve arzularıyla ortalama Türkün portresi, elimize ulaşır.

Karagöz bir bakkal dükkanında, dev bir kelle şekerine ata biner gibi biner. Bakkal şaşırır : "-Ay, şekerim!- Aziz dostum Bodos lütfen bana dokunma, diye yalvarır Karagöz; o, uzun zamandır görmediğim bir dost; uzun süredir ona dokunmak, onu kucaklamak istiyordum!" (Resim 1) *Karagöz*'de Nisan 1922'de yayınlanan bu sahne, İstanbul'un savaşın başından beri çektiği ciddi şeker sıkıntısını gülünç bir biçimde canlandırmaktadır.

Aslına bakılırsa, Osmanlı İmparatorluğu şeker üretmez. Bunun nedeni, yarım yüzyıldan beri şekerpancarı kültürünü geliştirmek için çeşitli girişimlerin yapılmamış olması değildir. Fakat bu çabalar bir sürü güçlükle karşılaşmıştır; Osmanlı pazarını korumakta kararlı Avrupa'lı güçlerin kötü niyetini hesaba katmıyoruz. Sonuç: 1914'de, tüketilen bütün şeker dışardan, özellikle İtalya ve Avusturya'dan gelir. Çatışmaların patlak verişinden itibaren, şeker fiyatı yükselmeye başlar ve İtalya'nın savaşa girişiyle el yakıcı bir hal alır. 1916'da merkezi bir İaşe Nezareti'nin kurulması, yükselme eğilimini durdurmayı başaramaz:

1914 Temmuzu'nda 3 kuruş olan şekerin kilosu, savaş sonunda 250 kuruşa çıkar! Hiçbir besin maddesinde böyle astronomik bir yükseliş yaşanmamıştı.

Bakkal Bedros-Amanın şekerim...
Karagöz-Kuzum Bedros Ağa bırak beni!.. Pek eski ve candan sevdiğim ahbabımdır, biraz koklaşıp sevişelim
(Resim 1, Karagöz, *Nisan 1922)*

Sadece en şanslılar şeker tüketmeyi ve Beyoğlu'ndaki pastanelere gidip gelmeyi sürdürebiliyorlardı. Ötekiler, yani İstanbul nüfusunun büyük çoğunluğu, gidip Pera Caddesi'nin en iyi şekercisi Chez Lebon'un camekânını yalayabilirdi; eğer gözüpek Karagöz gibi umutsuzluğa kapılarak, pekmez fıçısına atlamamışsa... Şeker yokluğu konusundaki fıkraların çokluğu, yokluğun ne kadar şiddetle hissedildiğini yeterince belirtiyor; özellikle Ramazan'ı sona erdiren Şeker Bayramı sırasında. O gün, büyükleri, komşuları ziyarete gitmek, onlara şeker ya da lokum ikram etmek adettir. Karagöz köşedeki şekerciye uğrayıp selâmlaşma fırsatını kaçırmaz. "Beni düşünmüş olmandan çok duygulandım der saf tüccar -hiç aklımdan çıkmadın ki!" der, kucaklıyormuş gibi yaparak, birkaç şeker kırıntısı bulma umuduyla adamın sakalını özenle yalayan Karagöz! Kemalistlerin, kurmaya niyetlendikleri ilk "ulusal" sanayinin, neden şeker sanayii olduğu böylece anlaşılıyor.

Fakat sofradaki tek eksik şeker değildir: beyaz ekmek yokolmuş, yerini uzun süreden beri bir un-samantozu karışımına bırakmıştır. Halis kahve anılarda kalmıştır. Nohut ya da arpa karışımı kaynatmalar kahveyi unutturmayı başaramamıştır. Yağlı maddeler yoktur: güreşçi kılığına giren Karagöz, yağlı güreş usulünce vücudunu yağlayacağı yerde, zeytinyağ ibriğini dudaklarına götürür; "haşlanmış bulgur yemekten

bıktım" der gerekçe olarak. Türk mutfağının temel unsuru bulgur bile ender bulunan bir besin maddesi haline gelir; o kadar ki, bir mizahçı "bulgurcuğum" kelimesinin "şekerim" gibi yumuşak bir kelime haline geleceğinden sözeder. Yokluklar, paradoksal olarak Ramazan ayında daha da ağırlaşır. İftarı açan top sesinden sonra, esaslı bir yemek yeme umudu dahi yoksa, oruca nasıl dayanılabilir? Bu işte en dindar olanları bile kuşkuya itecek bir şey vardır.

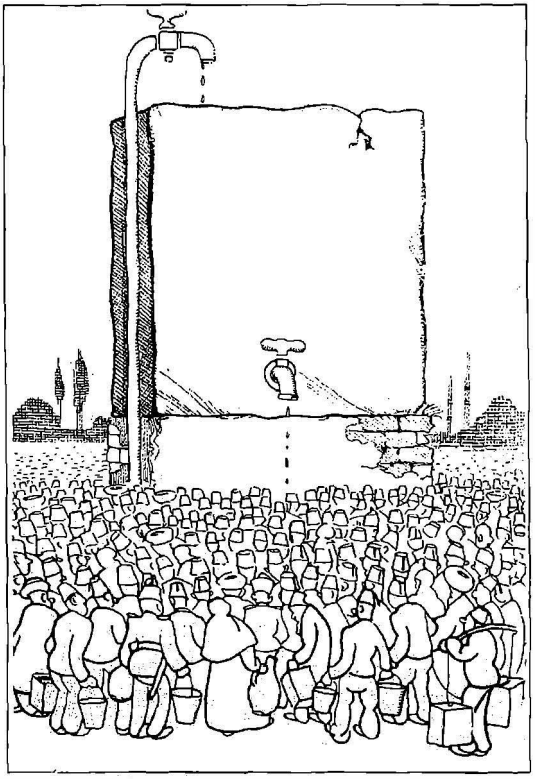
Sadece açlık olsa hadi neyse! Aslında İstanbul'da günlük hayat gerçekten içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Ortalama mağazalarda, giysilere ve ayakkabılara ulaşmak mümkün değildir. Bunun üzerine Karagöz gazete kağıdından giysiler satan bir mağaza açmaya karar verir. Bu giysilerle ilgili olarak şunları şöyler: "soğuktan iyi korur, ne yıkama ne de ütü gerektirir ve çok ucuzdur!" İstanbul kışı kömür ve odun yokluğunda titreyerek geçirir. Kimi semtlerde sular kesiktir. (Resim 2). İşgal ordularının el koymalarından, sığınmacı dalgasından ve kiraların baş döndürücü bir hızla yükselmesinden dolayı, ev bulma imkânsızlaşmıştır. Enerji tasarrufu için, toplu taşımacılık kısıtlanmıştı. İstabullular tıklım tıklım dolu tramvaylara binmekle kötü ayakkabılarla uzun yürüyüşler yapmak arasında tercih yapabilirler. Ve kötü rastlantılara hazır olmalıdırlar: Gerçekten de fareler sokaklarda hızla üreyip çoğalmaktadır "İş buna kalsın," der Karagöz, "bunların izini sürelim. Bu bizi dosdoğru istifçilerin kahveyi ve şekeri stokladıkları yerlere götürür!"

Yeni zenginler, yeni yoksullar

"Yeni Zenginler": Bu, 1918'in sonunda İstanbul'da piyasaya çıkan ve Türk basın tarihinde iyi bir gelecek vaadeden genç bir gazeteci ve yetenekli bir çizer, Sedat Simavi tarafından yayınlanan hoş bir karikatür albümünün altyazısıdır -metinde Fransızca-. Yazar albümün önsözünde savaşın güçlüklerinin yurttaşlarını "ciddi ve katı" kılışından yakınır ve onlara şakalaşma zevkini iade etmeyi üzerine alır ve kendisine mizah açısından "muazzam bir sermaye" sağladıkları için yeni zenginlere şaka yollu teşekkür eder. (Resim 3).

Karaborsa, istifçilik, kamu fonlarının zimmete geçirilmesi, spekülasyon: İstanbul savaşa özgü bu felaketlerle 1915'ten itibaren tanışır

ama öteki başkentlere göre daha şiddetli bir biçimde. Çünkü müttefikler tarafından az çok dayatılan abluka nedeniyle Osmanlı başkentinin deniz ve hava iletişimi tümüyle düzensizleşmiş, kentin bir milyon sâkini için kumanya ikmâli yapmayı güçleştirmişti.

(Resim 2, Âyine, Temmuz 1922)

Jöntürkler bu alanda ikili bir siyaset izlediler. Bir yandan hayat pahalılığına karşı mücadele etmeye çabaladılar ve aracıları, spekülatörleri hedef alan bir mevzuatı yürürlüğe koydular. Fakat öte yandan, yiyecek-giyecek sorunlarını (bu arada ordulara araç-gereç temini) kendi yöntemleri ile örgütlemeye çalışırken, birkaç aylık bir süre içinde sağlanan dev servetlerin de kaynağında yeraldılar. Savaşın sonunda ortaya çıkan yeni zenginler henüz, kaba saba tavırlarıyla ve çalan dilleriyle İstanbul'luların 30'lu yıllarda alaya aldıkları ağalar (büyük toprak sahipleri) değil, daha çok küçük tüccarlar, bürokratlar ya da İttihat ve Terakki'nin etkisiyle seçilmiş yörelerinin önde gelen kişilerdir.

Sedat Simavi'nin albümünde ve daha genel bir ifadeyle dönemin mizah basınında, aniden ortaya çıkan bu yeni zenginler karşısında orta sınıfların duyguları dile getirilir. İnsanı öncelikle şaşkına çeviren şey, bu servetlerin kaynağının savaşla içiçe geçmiş olmasıdır.

Sedat Simavi'nin Yeni Zenginler albümünden bir karikatür: "Yeni Zenginler âlemi" (Resim 4).
Yeni Zenginler albümü'nün *kapağı* (Resim 3)
(Turgut Çeviker Koleksiyonu)

"Bu savaş patlak vermemiş olsaydı, hayatın zevklerini asla tadamayacaktım" diye itiraf eder "Yeni Zenginler" de bir kafenin terasında kocaman bir bira bardağının önünde oturur halde sahnelenen kişilerden biri. Bunların başarıları savaşa bağlı olduğu için savaşın uzamasını isterler. Ve en küçük bir barış söylentisi onları tedirgin eder.

Sokaktaki insanı rahatsız eden bir başka husus da, bu yeni zenginliğin kendini dışa vuruş biçimi ve yayılışıdır. Orta sınıflar, en hali vakti yerinde Osmanlıların davranışlarındaki ölçülülüğe iyice alışmışlardı. Fakat gösteriş, burada en koyu sefaletle yanyana olunca, bir hakaret gibi görünür. Dahası, tüketimin yeni unsurları uçurumu daha da derinleştirirler: otomobiller, Avrupa tarzı mobilyalar, telefon kullanımı, atyarışları gibi yeni eğlenceler vb... Bu yeni

servetlerin dümen suyuna giren ahlaksızlık, hızlı adımlarla yayılır: fuhuş, kumar, alkolizm (Resim 4).

Aslında, savaş vurguncuları, gerçekten yeni tip bir zenginliği temsil ederler. Geleneksel olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nda zenginlik kabul edilmişti çünkü bu zenginlik her zaman için bir iktidarın tehdidi altında bulunuyordu. Bu yüzden istikrarsızdı, yaygın bir yeniden dağıtım ona eşlik ediyordu. Tanzimat'tan itibaren (reformlar dönemi) zenginlik, toplumsal ve kültürel planda bir seçkinler gurubunu temsil eden birkaç büyük ailenin eline geçebilmişti. Savaş vurguncuları için öyle bir şey söz konusu değildir. Bunlar, herhangi bir kültürel gelenekten yoksun, iktidarın dizinin dibinde palazlanan çıkarcılardır.

Bu yeni zenginlerin ortaya çıkışı, Türk toplumunun Avrupa'dan farklı olarak sınıf çatışmalarını tanımadığı biçimindeki, yaygın olarak paylaşılan fikri çürütür.

> "Savaşın sonunda piyasaya çıkan 'yeni-fakirler'e (Harp Fakirleri) ayrılmış bir albümün önsözünde şunlar okunuyordu: Eskiden zengin yoksuldan ayırd edilemezdi. Herkes zengin olarak düşünülmüştü. En yoksulun evinde bile, yakacak odunu, yiyeceği ve kahvesi vardı! Bu açıdan Türkiye mutlu bir ülkeydi. En zenginler devlet görevlileriydi, çok yüksek ücretler alan paşalardı. Bunları otellerde, arabalarda, yazlıklarda görmek mümkündü. Fakat yoksullar açlıktan ölmüyorlardı. Onlar da kendi ölçülerine göre zengindiler. Fakat savaş bu güzel dengeyi yıkıma uğrattı.. Avrupa'da olduğu gibi bizde de iki toplumsal sınıf belirdi."

Yeni zenginlerin bağışlanamayacak yanları belki de şudur: eşitlikçi bir toplum efsanesine bir anda son vermiş olmak. Kimi aydınlar "Türkiye'de kapitalizmin doğuşunu" selâmlamış olsalar bile, ötekiler, eşit sizliklerin büyümesi konusunda özellikle duyarlıydılar.

Memurlar saygınlığını yitirir

İstanbul'da bir Ramazan gecesinde tipik bir sahne (Resim 5): Mahallenin gece bekçisi, peşinde lamba tutan bir gurup erkek ve çocuk

olduğu halde, davulunu çalarak sokakları dolaşır. Davulcu ile penceredeki bir adam, bir devlet memuru arasında, halk ağzıyla bir atışma gerçekleşir:

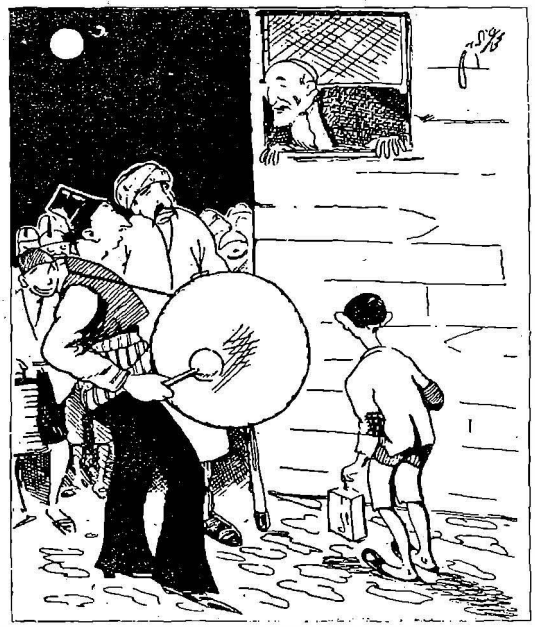
Davulumun ipi kaytan
Sırtımda kalmadı mintan!

diye yakınır davulcu.

Ben gömleksiz geziyorum
Benim halim senden yaman!

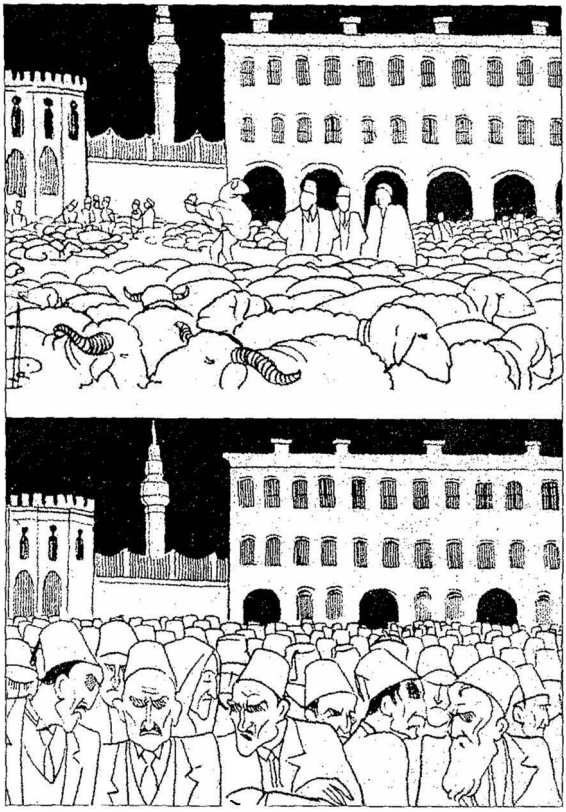
karşılığını verir memur.

Gerçekten de İstanbul'da durumu devlet memurlarından kötü olan bir kişiyi bulmak zordu! Enflasyon korkunçtu: 1914 ile 1920 arasında İstanbul'da temel ihtiyaç maddelerinin fiyatları % 1350 artmıştı. Aynı dönemde % 200-300'lük artışlar yaşayan Londra ya da Paris'le arada hiçbir benzerlik yoktu. 1914 ile 1920 arasında Paris'te fiyatlar 4'le çarpılırken, İstanbul'da 14'den büyük bir sayıyla çarpılmıştı! Doğal olarak, bu olgu, özellikle rantiyeleri, çalışanları ve ücretlileri vurmuştu. Memurların satınalma gücünün % 60-80 oranında düştüğü hesaplanmıştı. Dahası, normal dönemlerde bürokratların sayısının oldukça fazla olduğu İstanbul, savaş halindeki Anadolu'dan kaçan vilayet

Bekçi-Davulumun ipi kaytan sırtımda kalmadı mintan! Memur (Pencereden)-ben gömleksiz geziyorum benim halim senden yaman! (Resim 5, Aydede, Mayıs 1922)

yönetici kadrolarının göçüne tanık olmuştu. Böylesi bir durum karşısında, İstanbul hükümeti sahip olduğu sınırlı kaynaklarla ne yapabilirdi?

(Resim 6, Ayine, Ağustos 1922)

Sayılarındaki artış ve yoksullaşma: Mütareke döneminde, İstanbul'daki memurların durumu işte böyle özetlenebilir. Mizahçıların işleme fırsatını kaçırmadıkları dramatik bir durumdur bu. Mizahçılar, açlıktan gözleri dışarı fırlamış kâtip ya da küçük memur kalabalıklarını canlandırmaktan ya da günboyu yaşadığı aşağılanma, didişme ve yorgunluğun ardından eve dönüşte karşısında, kendisinden bir çift iskarpin, bir manto, yeni bir çarşaf isteyen karısını bulan bir memurun tipik bir gününü çizmekten keyif aldılar. Oysa o memur, haftalardan belki aylardan beri zaten yetersiz olan aylığının ödenmesini beklemekteydi. Osmanlı hükümeti, ilke olarak gecikmiş aylıkları Kurban Bayramı'nda ödemek için çaba gösteriyordu. Fakat bu zamanda buna fazla bel bağlamamak gerekir. Memurlar, aylık alacakları gün Maliye Nezareti'nin önünde asık suratla beklerler. Eskiden koyun kurban edilirdi. Şimdi kurban edilen kendileridir. (Resim 6)

Osmanlı devletinin büyük hizmetkârları, yani imparatorluğun par-

Sedat Simavi'nin İzzet Ziya, Ramiz Gökçe ve Nurullah Cemal'le (Berk) hazırladığı Harp Fakirleri *Albümü* (Resim 7)

lak günlerinde geleneksel olarak üzerlerine titrenen kişiler dahi kendilerini bir anda sıkıntının ve yokluğun içinde bulurlar. Örneğin, İstanbul hükümetleri dönemindeki son Osmanlı sadrazamı Ahmet Tevfik Paşa yaklaşık iki yıl boyunca aylık alamadı... "Yeni Fakirler" adını verdikleri kişilerin servetlerindeki ani değişiklikler, karikatürcüler için bulunmaz nimettir. Tek bir yedeği olduğu için, yırtık üniformasını giymiş, ayaklarına ayakkabı niyetine takunyalarını geçirmiş, elinde şemsiyesi, kendi alışverişini yapmaya giden eski nazır ya da sadrazam bir paşadan komik ne olabilir? (Resim 7)

Türk analarının, beşikte ninni söylerken çocuklarının kâtip olmalarını diledikleri günler tarih olmuş görünür. Bir kadının kâtibi için aşkını ilan ettiği "kâtibime kolalı da gömlek ne güzel yaraşır" nakaratı artık geride kalmışa benzer. Memur, Türk kızları için iyi bir parça, ana-babaların gözünde ideal bir damattı. Bütün bunlar geçmişte kaldı. Aileler artık böyle birini istemezler, utana sıkıla koca bıyıklı bir Kürt hamalı, ona tercih ederler...Ya, lâfa girermiş gibi yaparak, çapkınlara yüzsüzce ne iş yaptıklarını, memuriyetle mi uğraştıklarını yoksa serbest mi çalıştıklarını soran hafif meşrep kadınlara ne demeli? (Resim 8). İşte gerçek devrim! Hizmetkarları kadın milleti tarafından bu derecede küçümsenen bir devletin, böylesi bir devletin ayakta kalma şansı var mıdır?

İstanbul'u işgal edenler...

-Küçük bey memur musunuz?
-Hayır Tüccarım!
-Küçük hanım, memure misiniz?
-Hayır, ben de sizin gibi!...
(Resim 8, Aydede, Şubat 1922)

Mütareke sırasında İstanbul'da neyin hayali kurulur? Şu bıyıklı genç adam, uzun ve soğuk kış gecelerinde neyi düşünür? (Resim 9) Anadolu direnişine katılmayı mı düşler? Bu çok olasıdır; Fakat düşleri aynı zamanda onu gelecek yaza, Marmara Denizi'ndeki Florya plajı gibi moda olan, güzel kadınların mayo ile denize girdikleri plajlara alıp götürür, bundan daha normal ne olabilir?

Mayolu kadınlar mı? Türklerin düşlerini süsleyen bu kadınlar, Beyaz Ruslardır, halk mizahının vakit geçirmeden haraşo (Rusça "iyi" anlamında) adını verdiği kadınlar! Bolşevik korkusunun Boğazın kıyılarına attığı sığınmacı dalgasından, mizah basını salt... kadınları alakoydu! Gizli servislerin gözde yemleri Beyaz Rus erkekleri, görünüşe bakılırsa, mizah basınını ilgilendirmez. Bu döneme ait bir fıkra: öğretmen öğrencisine Rusya'nın temel ihraç malını sorar: Çocuk duraksamadan haraşo karşılığını verir.

Beyaz Rus kadınlar çok kısa süre içinde İstanbul'da tanınırlar. Haklı haksız, uçarı, kolay kadınlar olarak ünlenirler. Yeni zenginlerin, lövantenlerin, müttefik subayların kollarında özellikle göze çarpanlar, onlardır. En az şanslı olanları, Galata'nın ya da Pera'nın lokantalarında, barlarında ya da kafelerinde -onlar da yaşayacaktır- garson olarak biraraya gelirler. Kadınların halka açık yerlerde hizmet görmeleri, İstanbul için bir yeniliktir. Ve bu, iyi bir parça arayan ya da salt gözlerinin pasını silmek isteyen İstanbul'lu gençler için ek bir eğlencedir. Sarışın garsonun sipariş almak üzere yaklaştığını gören, serseriler bile yanıp tutuşur.

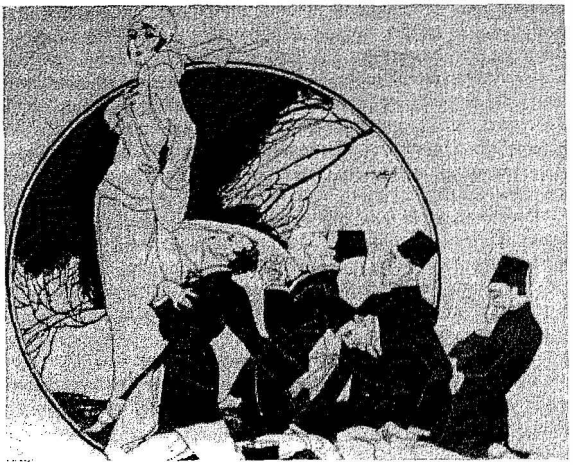
Florya'da haraşolarla yazı geçirenler
Kış Rüyası
(Resim 9, Aydede, Mart 1922)

Şeffafiyet
Jarse çarşafların çoğalmasının sebebi
(Resim 10, Aydede, Ekim 1922)

Cins-i lâtifler, savaş-sonrası İstanbulu'nda daha büyük bir yer kaplar gibi idiyse de, bu sadece Beyaz Rus dalgasının sonucu değildir. Müttefik işgali de birçok maceracı, yarı-monden topluluğu buraya çeker. Nisbî özgürlük ortamı, dört yıllık savaştan sonra adetlerdeki genel gevşeme, ister lövanten ister Ermeni ister Yahudi olsun, kadınları gözüpek kılmıştı. Bürolarda, atölyelerde, fabrikalarda ya da hastanelerde cepheye giden erkeklerin yerini alan ve çoğu kez ailenin geçimini üstlenen dul Türk kadınları, kamusal alanlarda, toplu taşıtlarda, idari birimlerde ve ticari faaliyetlerde artık daha çok yer alıyorlardı.

Bir ölçüde, bir "erkek basını" rölünü üstlenmiş görülen mizah basını, özgür davranışlı, erkeklere bakmaktan hattâ onlara yaklaşmaktan çekinmeyen, vücutlarını göstermekten korkmayan kadınlara birbiriyle yarışırcasına yer verir. Çarşaf, peçe yerin dibine batsın: Beyaz Ruslar'ı örnek alarak başörtüsü ya da fileyle ensenin üzerinde toplanan saçlar, yüzü meydana çıkarır; omuzlar, boyun göze çarpar;hele şal gibi, saydam, esin kaynağı bir kumaş, merakı iyice körüklüyorsa. (Resim 10)

(Resim 11, Kelebek, Haziran 1922)

Hele o bacaklar! Hiçbir İstanbul'lu kadınların bu kadar çıplak görüldüğünü anımsamaz! Bir mizahçı, kısa etekli bir kadının görünüşü hakkında acıma hissi dolu şu sözleri bir işçinin ağzına kondurur: "Zavallı kadıncağız, giysisini tamamlayacak malzemeyi bile bulamamış!" Ayaklara gelince, kaçınılmaz olarak yüksek topuklu iskarpinlerle donatılmıştır. Bu kadınların arkasından iç geçiren yakışıklı erkeklerin başında fes olmasa, insan kendini Londra'da ya da Paris'te sanabilir.

Mizah basınının ön plana çıkardığını, kuşkusuz bir belge gibi almamak gerekir. Mizah basını, bir olguyu, hiciv zorladığı için, gönlünce büyütür. Aslında bu olgu yani kadınların özgürlüğü, kentin bir kaç semtiyle, birkaç sokağıyla, dar bir toplumsal tabakayla sınırlı kalır. Fakat olgu da işte ortadadır; her şeye rağmen, mütareke İstanbulu'nda kadınların sayıca daha çok ve daha özgür oldukları duygusu doğar: birçok kişinin başını döndürebilecek bir olgudur bu!

... anlayışlarda bölünmelere yolaçar

Fakat, İstanbul'daki Türk toplumunda özgür kadının ortaya çıkışı, tutku dolu yaklaşımlardan gizlenmeyen tepkilere kadar uzanan karışık duyguları tahrik eder.

Yolaçtığı tutkulardan gerçekten sözetmek gerekir mi? Modern kadın, bir yıldızdan çok, kalpleri peşinde sürükleyen bir kuyruklu yıldızdır (Resim 11). Bu kadın aynı zamanda, savaşın toplumda yeni bir yer

Çatışma; -Biri açar, biri kapar, ben de şaşırdım! (Resim 12, Aydede, *Haziran 1922)*

kazandırdığı ve kendine modeller arayan Türk kadını açısından bir merak konusudur. Tıpkı "Batılılaşmış kadın" gibi, o da bağımsız olmayı, kocasını kendi seçmeyi, kısa ve hafif giysiler giymeyi düşler. Bankalarda, postanelerde, yönetim birimlerinde çalışan bu yeni tür kişiler, Mustafa Kemal'in kendilerine önerdiği özgürlükçü reformlara heyecanla katılmakta gecikmeyeceklerdir.

Karşıt duygular, kadınların özgürlüğünün ortaya çıkardığı yeni görünümler karşısında yaşlı insanların duygularıdır. Gerçekten de bir kuşaklık bir süre içinde ne büyük değişiklikler meydana gelir! Aradan daha uzun zaman geçmedi; çoğunlukla hareme kapanıp kalan Türk kadını, yalnız başına sokaklarda dolaşamazdı, çarşaf ya da ferace giymek zorundaydı kahvelere, lokantalara girip çıkmasına izin verilmezdi, Boğaz vapurlarında, tramvaylarda ayrı bölmelerde oturabilirdi. Aradan çok uzun süre geçmedi; tebaası arasında ahlâkçı bir düzeni hâkim kılma kaygısını taşıyan sultan Abdulhamit, kadınların giyim kuşamını katı biçimde düzenlemiş, hareket olanaklarını kısıtlamıştı. Savaş ve mütareke bir dizi yasağı ciddi biçimde zayıflatır, kadına o zamana kadar tanımadığı bir özgürlük sağlar. Bu öylesine hızlı bir değişimdir ki, eski kuşakları derinlemesine sarsmazlık edemez.

İki kuşak arasındaki uçurumun ne kadar derinleştiğini anlamak için, 1922'de *Aydede*'de yayınlanan "çatışma" adlı karikatüre bir göz atalım. Karikatür çevresinde çalışan iki terzinin kıskacında kalan genç bir kadını canlandırır. İlk terzi, elinde iğne, iplik olan yaşını başını almış adam, kadının göğsünü ve omuzlarını mümkün olduğunca örtmeye çalışır; öteki, eline kocaman bir makas almış olan genç terzi, tersine, giysinin yırtmacını açmaya çalışır! İki ateş arasında kalan kadın, bunalır

(Resim 12). Aynı esin kaynağı çerçevesinde, "iki düşman" adlı bir başka çizgi resim -Türk-Yunan savaşına gönderme değil- kısa etekli, elinde çantası olan genç modern bir kadının, bastonuna dayanmış, tespihini çeken sakallı bir yaşlı ile karşılaşmasını canlandırır. Birbirlerine yönelttikleri bakışlar fazla hoş sayılmaz. "Hâlâ bu tiplerle karşılaşıyor olmak ne kadar üzücü" diye mırıldanır genç kız.

-Aman bey, Allah aşkına idareli kullan. Bugün odacıdan bir lirayı güç aldım Maaştan daha ses yok...(Resim 13, Aydede, *Haziran 1922)*

"Bu günleri görmek için mi yaşadım ben?"diye söylenir yaşlı adam.

Yani savaş Anadolu'yu kasıp kavururken, İstanbul bir başka çatışma, kuşaklararası çatışma ve cinsiyet kavgaları görünümlü bir tür iç savaş alanıdır. Bu iç savaşın esas tarafları kadınlardır; modernleşme yanlılarıyla geleneklere bağlı kadınlar. Fakat Kemalistler bu alanda da kendi görüşlerini dayatmakta gecikmeyecektir.

Sürüklenen bir toplum

"Toplumsal yaşamdan bir sahne": *Aydede*'nin mizahi bir çizgisi, bizi modern bir çiftin özel hayatına sokar (Resim 13) Şalvarlı, takunyalı adam, mutfakta meşguldür; Avrupai giyimli karısı, işten döner ;" Ondan fazla koyma", der tencereye zeytinyağı döken kocasına;"odacıdan bir lira borç alana kadar akla karayı seçtim, aylıktan da haber yok!" Sonuç olarak, dünya -Osmanlı dünyası- altüst olmaktadır; giyim kuşam, cinsel roller, ekonomik ilişkiler (odacı kredi açar hale gelir) açısından, temel kuralın karşı kutbundayız. Deyim yerindeyse, gelenekselliğini sürdüren tek şey, geciken aylıktır. Ama o da kadına gider...

Gerçek-dışı bir toplumdan sahneler mi? Kuşkusuz öyle. Fakat, sonuç olarak, savaş sonrası koşullar, ekonomik buhran, işsizlik, kadının özgürleşmesi, bunu mümkün hattâ muhtemel kılar. Mizahçılar da bununla oynar. Toplumsal yaşamdan bir başka tablo; Bu kez sokakta sessizce dolaşan "geleneksel"bir çift (Resim 14). Yaşmak takmış kadın kocasının koluna girmiş. Görünüşe göre örnek bir çift. Ama jartiyerine -modernliğin çizgileri bunlar- kendilerini izleyen çapkın için bir randevu notu iliştirmiş! Altyazı bunu özgürce Kadınlar Okulu *(L'Ecole des Femmes)*, diye yorumlar. "Kapısı kapalı bir kafes kesinlikle erdemin güvencesi olamaz."... Her halükârda evrim konusunda kuşkuya yer yoktur: Erkek, kadının ekonomik ve cinsel özgürlüğü ile yüzyüze gelir.

Fakat bu, İstanbul toplumunu altüst eden ahlâkî buhranın, görünürdeki işaretlerinden sadece biridir. Aileyi dolaysız etkileyen başka unsurlar da vardır; örneğin alkolizm... Kabareler ve barlar çoğalır -Beyoğlu'nda binden fazla oldukları sanılıyor- ve bunlar gece geç saatlere kadar açık kalır. Fitil gibi bir kocanın sabahın köründe eve dönüşü, birçok fıkraya neden olur: "Sağlığını mahvedeceğine" der karısı ayakta sallanan kocasına, yuvanı, "çoluğunu çocuğunu düşünsen, onları doyurmaya, giydirmeye çalışsan çok daha iyi edersin! -Ben de bütün bunları unutmak için içiyorum zaten!" Bir başka seferde, kadın kocasını sert bir biçimde azarlar: "Eve dönmek için uygun bir vakit mi sence?- Başka ne yapayım karşılığını verir adamcağız, bütün gece kulüpleri kapandı!"

Kilitle kafes iffete, âra tekeffül etmez... (Molyer-Ekol de Fam)
(Resim 14, Aydede, Ağustos 1922)

İstanbul'da sığınmacılara yardımcı olan Amerikan vak-

fı *Near East Relief* tarafından 1921'-de yapılan bir soruşturmaya göre, başkentte Rus sığınmacıların dışında onbinlerce başka sığınmacı daha vardı: Karadeniz ve Doğu Anadolu kökenli Rumlar ve Ermeniler, Anadolu'dan, Trakya'dan kaçan Türkler... Aynı kuruluş, aç, yersiz yurtsuz kent sokaklarında dolaşan işsiz-güçsüzlerin sayısını 15.000'den fazla tahmin eder. Dilenciler her yeri kaplar. Çevrede güvensizlik hüküm sürer: Karanlık çökünce, İstanbul sokakları kuralları hırsızların koyduları gerçek batakhanelere dönüşür. Fuhuş yaygınlaşır: Son zamanlarda yapılan bir hesaba göre, mütareke İstanbulu'nda 4500-5000 arası kadının geçimini fuhuştan sağlamış olduğu tahmin ediliyor.

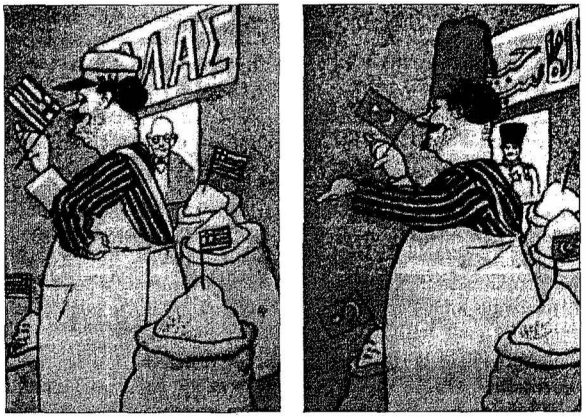

(Resim 15, Akbaba, Şubat 1923)

İstanbul'un geleneksel mahallelerini olduğu kadar Haliç'in kuzeyindeki mahalleleri de etkileyen ahlâkî bir yozlaşmadır bu. Arada şöyle bir fark vardır ; Haliç'in kuzeyindeki mahallelerde sefahate katılanlar, düzeni sağlamakla görevli olanlar yani işgal kuvvetleridir.

Biz, ötekiler ve o

Dönemin mizah basınında, yabancılar fazla göze çarpmazlar. Doğrusunu söylemek gerekirse, müttefik askerler kenti kuşattıkları sürece, nazik bir konudur bu. Ve ancak Lozan'dan sonradır ki, yabancılar karikatürcülerin çizgilerinde ufak ufak görülmeye başlanacaktır. Aslında o yüzler ve o giysiler öyle esaslı bir konudur ki... İngiliz, Franız ve İtalyan subaylar, Amerikalı denizciler, Senegalli sömürge askerleri, Bengalli askerler, Rus göçmenler, Japon iş adamları (Resim 15). Mütareke

(Resim 16, Güleryüz, Mayıs 1921)

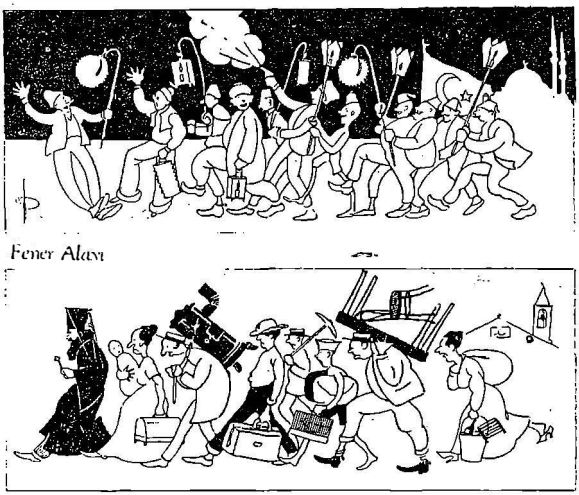
döneminin İstanbulu ya da kozmopolit yaşamın son havai fişekleri...

"Ötekiler" aslına bakılırsa gayri-müslimlerdir. Bunların Türk orta sınıfları tarafından algılanış biçimleri, mizah basınından dışarıya yansır; ama ait oldukları cemaate ve zamana göre farklı bir biçimde. *Karagöz*'ün savaş sonlarına doğru yayınlanan sayılarında, gayri-müslimler, özellikle Rumlar, savaşın kıtlıklarından haberi bile olmayan tersine savaştan geniş ölçüde yararlanan hali vakti yerinde tüccarlar olarak görünürler. Karagöz ve Hacivat'ı bir kasaba girerken gösteren karikatür tam bu havadadır: "ne kadar semiz" der Karagöz. "Hangisi kuzu mu, koyun mu? diye sorar Hacivat. "Hayır! kasap Yorgi! " karşılığını verir arkadaşı. İstifçilere karşı yürütülen mücadelenin başlıca kurbanları tam da Bodos, Yorgi gibi gayri-müslim küçük tüccarlar olmuştu. Gerçekten de Jöntürklerin hedefi, "ulusal ekonomi" ilkesi adına, Türk Müslüman tüccarlardan ve girişimcilerden oluşan bir sınıfın oluşumunu teşvik etmekti.

Gayri-müslimlere yöneltilen, zenginleşmek için fırsatlardan yararlanma eleştirisi, savaş yıllarından sonra da devam edecektir. *Kelebek*'te 1923'de "Ağustos Böceği ve Karınca" başlığı ile yayınlanan bir çizgi, saz eşliğinde vatan için özveri türküsünü söyleyen bir Türkü gösterirken, Rumlar, Yahudiler ve Ermeniler, sırtlarında ağzına kadar para dolu çuvallar taşırlar. Diğer bir deyişle, Türkler işgalciye karşı savaşırken, gayri-müslimler ceplerini doldururlar. Yoksa bu, iş çevirmekten pek hoşlanmayan Türkler açısından, bir özeleştiri mi sayılmalı?

Eleştirilere esas hedef olan, İstanbul'un Rum kesimidir. Rumlara müttefiklerle uzlaşmış ve Yunan ordularının zaferinin pususuna yatmış

olma suçlaması yöneltilir. Kemalistlerin ateşli yandaşı *Güleryüz* bu konuda çok keskin davranır. Denge Türklerin aleyhine bozulur bozulmaz, kendilerini inkâr eden Rumlarla alay eder. 1921 Kasımı'nda İsmet Paşa'nın İnönü'deki zaferinin duyulması üzerine, geçmişte dükkanına Konstantin'in portresini ve Yunan bayraklarını asan bakkal Apostol -yine bir bakkal!- apar topar fikrini değiştirir: bundan böyle dükkanında Mustafa Kemal'in portresi ve Türk bayrakları görülür; kasketini de bir fesle değiştirmiştir! (Resim 16). Resimaltında "zavallı yurttaşlarımıza merhamet edelim" yazısı okunur.

Fener Alayı!!!
(Resim 17, Aydede, Kasım 1922)

İzmir'in alınışından sonra (Eylül 1922), İstanbul'lu Rumlar, Türk mizahçılarının her zamankinden çok hedefi haline gelirler. *Aydede* en önde patrik olmak üzere göçetmeye koyulanlarla alay ederken, Türkler sevinçlerini sokaklarda gürültülü bir biçimde açığa vururlar (Resim 17). *Güleryüz*, paralarını fes tüccarlarına kaptıranlarla alay eder. *Kelebek*, kolayca Türkleşen ve yeni Türk giysilerini giymiş en sevdikleri şarkının melodisiyle dansetmeye devam eden Rumlara dikkat çeker:

Arabacı hadi
Tatavla'ya çek bakalım
Bizi götürüp getirmek için
Ne istersin?[1]

1 Tatavla (günümüzde Kurtuluş) İstanbul'un Rum mahallelerinden biridir.

Ankara Ziyafetinde
Aralof Yoldaş -Şu elimde bulunan muhteviyatı saf ve temiz sudan ibaret olan kadehi kaldırarak dostluğumuzun da bu pak su gibi daima berrak ve saf kalmasını temenni ederim!
(Resim 18, Aydede, Mart 1922)

Bu, onların ders almamış, düşlerinden ve tutkularından vazgeçmemiş olduklarını ifade etmenin bir biçimidir. Dokundurulan lâf acıdır acı olmasına ama, savaş ve mütareke yılları boyunca gayri-müslimlere karşı biriken ve Mustafa Kemal'in yararlandığı ulusal duyguları besleyen hıncı ortaya koyar.

İstanbul'un mizah basını, genel olarak, başta *Güleryüz* olmak üzere, Mustafa Kemal'i savunur ve sansürün izin verdiği ölçüde Anadolu direnişine desteğini ifade eder. Fakat *Aydede* sürüden ayrılır. İstanbul hükümetini destekleyen dergi, tıpkı Yunan orduları başkomutanı general Papulas gibi Anadolu'yu yakıp yıkmakla suçladığı Mustafa Kemal'e karşı birkaç ok yollar ya da Ankara-Moskova mihverini kınar. Bir karikatür Mustafa Kemal'i Ankara'daki Sovyet büyükelçisi Aralov'la birlikte gösterir (Resim 18). Türk-Sovyet dostluğuna kadeh kaldıran diplomat-yoldaş, bu dostluğun bardaktaki su kadar berrak olmasını diler. Fakat yanıbaşında, gizlenmiş bir votka şişesi vardır...Sovyetler'in kafa kola aldığı -*Aydede*'nin yorumu böyle- Mustafa Kemal'i fakat aynı zamanda İstanbul'un sâkinlerinin hoşuna gitmeyen yavan bir rejim ilân eden Ankara'yı hedef alan bir hiciv!

3. İmparatorlukların Yıkılışı (1918-1923)

BİR KURTARICININ DOĞUŞU

Stefanos Yerasimos

Müttefik donanmasının başkente vardığı gün, askerî başarıları ile dikkati çeken, merkeze alınmış bir genç general de kente ulaşır. Bu general, izleyen kış boyunca, kaderini Türkiye'nin kaderi ile kaynaştıracak yeni bir siyasal yönelişi her imkâna başvurarak araştıracaktır.

Haydarpaşa Garı, Boğaziçi'nin kıyısındaki bir Baltık binasını andırır. Bağdat Demiryolu'nun başlangıç noktasında Almanlar tarafından inşa edilen bina, o devasa *Drang Nach Osten* girişiminin, Alman'ların Doğu'ya nüfuz edişinin simgesi olmak durumundaydı. Mütareke'den birkaç gün sonra, 13 Kasım 1918 sabahı bu gara giren tren, artık mevcut olmayan ülkelere dönmeye çalışan Alman ve Avusturya'lı subaylarla doludur. Bunların arasında, Çanakkale'de kahramanlaşmış ve hükümeti tarafından dağılan Suriye cephesinden geri çağrılan otuzyedi yaşındaki Türk generali Mustafa Kemal Paşa da bulunur.

Yolcuları Boğaziçi'nin karşı kıyısına götürecek olan buharlı gemi, kısa süre sonra durur. Galiplerin donanması o gün İstanbul'a girer: İngiliz, Fransız, İtalyan 54 savaş gemisi ve peşlerinden gelen Yunan zırhlısı Averof. Trenin yolcuları bu manzarayı sonuna kadar seyretmek zorunda kalırlar. Yirmi yıl sonra anılarını yazan yaverine göre Mustafa Kemal "geldikleri gibi gidecekler" der. Fakat bu tarihte, Atatürk, yani Türk ulusunun atası adını alan Mustafa Kemal, altın yaldızlı bir efsaneye çoktan sarmalanmıştı bile.

Büyük vezirleri yaratan kişi

Mustafa Kemal, kuşağının öteki bütün genç subayları gibi, 1908 anayasa devrimini gerçekleştirmişti. Dolayısıyla İttihat ve Terakki Fır-

Savaş sırasında Mustafa Kemal (arkada solda) daha sonra karşı karşıya geleceği Enver Paşa (önde) ve Cemal Paşa (arkada) ile. (Pierre de Gigord Arşivi)

kası'na yakındı fakat ihtirası, çok güçlü general ve Harbiye Nazırı Enver paşa'nın başarılarına çarpınca, her türlü siyasal hareketten bilinçli olarak uzak durdu ve içi içini yerken, askeri başarılarla yetindi. 1918 bozgunudur ki, Mustafa Kemal'e kendisini siyasette deneme fırsatı verecektir. 1918 Eylülü'nde Halep'i Mareşal Allenby'nin kuvvetlerine karşı savunmakla görevlendirilen Mustafa Kemal, İttihatçı hükümetin mütareketin yolunu açmak için istifa etmiş olduğunu öğrenir.

Kendisi de ipleri eline almaya çalışan padişah, sadaret makamı için eski sivil bürokrat Tevfik Paşa ile nabza göre şerbet veren asker İzzet Paşa arasında bocalamaktadır. Mustafa Kemal bu durumda, bir ilk girişimde bulunur, bir İzzet Paşa hükümeti önermek üzere dostlarından birinin aracılığıyla saraya telgraf çeker. Bu hükümete yakınlarının yanısıra kendisi de Harbiye Nazırı olarak girecek ve Enver Paşa'nın yerini alacaktır.

Telgraf, ertesi gün 14 Ekim'de, İzzet Paşa'nın hükümetini sunduğu sırada saraya götürülür. Bu hükümette Mustafa Kemal'in birçok arkadaşı yeralmakta fakat Mustafa Kemal şahsen bulunmamaktadır. Sultan

telgrafa bir gözatar ve telgrafı tek kelime etmeden İzzet Paşa'ya verir. "Ne devir," diye mırıldanır İzzet Paşa huzurdan çıkarken, "Mustafa Kemal padişaha, beni sadrazam yapmasını öneriyor!"

Bununla birlikte İzzet Paşa bir gün sonra Mustafa Kemal'e telgraf çekerek, Harbiye Nezareti'ni barış döneminde kendisine vermek üzere, şimdilik üzerine aldığını bildirir. Mustafa Kemal kırgın bir biçimde cevap verecek, hükümete barış sırasında dinlenme döneminde değil, zorluklar döneminde katılmak istemiş olduğu karşılığını verecektir.

İkisi arasındaki tatlı-sert yazışma iki hafta sonra yeniden başlar. Arada, 26 Ekim'de Halep İngilizler ve Arap lejyonu tarafından işgal edilir ve 30 Ekim'de Osmanlı Devleti mütarekeyi imzalar. Bir gün sonra, Suriye Cephesi'ni savunmakla görevlendirilmiş olan Yıldırım Orduları komutanı Liman Von Sanders geri çağrılır ve yerine Mustafa Kemal getirilir. Mustafa Kemal on gün boyunca komutanlık yapar. Bu süre içinde mütarekenin aslında bir kapitalüsyon olduğunu ve İngilizlerin, İstanbul hükümetine baskı yaparak ve hükümleri keyfi yorumlayarak ülkenin her yerini işgal etmek istediklerini anlar. Fakat Mustafa Kemal'in İskenderun'un işgaline direnme niyetine, İzzet Paşa şu karşılığı verir: "Her şeye rağmen bu elverişsiz maddeleri kabul etmişsek, bunun nedeni basiretsizlik değil, topyekun yenilgimizdir." Sadrazam, Kasım'ın 10'unda Mustafa Kemal'i telgrafın başına çağırarak, Yıldırım Orduları'nın artık mevcut olmadığını, hükümetin kısa süre önce istifa ettiğini ve İstanbul'a dönmesi gerektiğini bildirir. Mustafa Kemal aynı gece Bağdat trenine binecektir.

Hükümetleri değiştiren kişi

Antant'ın zırhlılarının peşinden karşı kıyıya geçiş, o 13 Kasım gününün en önemli tecrübesi değildir. Galata'ya varınca, İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan bayraklarının asılmış olduğu sokaklara yayılan çılgın bir kalabalığın ulusal marşlar söylediği ve galiplere övgüler yağdırdığı kentin lövanten mahallelerinden geçmesi gerekmiştir. Bununla birlikte Mustafa Kemal imparatorluğun batılılaşmış entelijensiyasının saf bir ürünüdür. Meslektaşları ve gelecekteki mücadele arkadaşları, dört yıllık bir baskı döneminden sonra yeniden canlanan kozmopolit

yaşamın bütün işgalcileri çok hoşnut kıldığı bu kente ayak basınca, kentin Müslüman mahallelerine sığınırken, o Galata'dan geçerek, aynı gün İngiliz genelkurmayının mekân olarak seçtiği Pera Palas'a yerleşir.

Müttefik subaylarla gazetecilerin birbirine karıştığı otelin salonlarında, istifasını sunan hükümetin iki bakanı onu bekler.

Deniz subayı ve Balkan Savaşı'nın kahramanı Rauf Bey, Bahriye Nazırı sıfatıyla, İngiliz amirali Calthorpe'la Agamemnon zırhlısında mütarekeyi müzakere etmişti; şimdi ise elverişli olduğuna inandığı hükümlerin birbiri peşisıra İngiltere'nin yararına çıktığının farkına varıyordu. Mustafa Kemal'in, askeri ataşe olduğu sırada Sofya'da elçilik yapan Fethi Bey, İttihat ve Terakki Fırkası'nın bölünüp parçalandığı ve yöneticilerinin kaçışlarının ülkeyi şaşkınlığa sürüklediği bir sırada Dahiliye Nezareti'ni üstlenmişti.

Arkadaşları, varlığının İzzet Paşa hükümetini başarılı kılacağına ve böylece çok istediği Harbiye Nezareti makamının yolunu açacağına inanan Mustafa Kemal'e, padişahın gözdesi Tevfik Paşa'nın kısa süre önce bütün ittihatçıların ve sempatizanlarının dışlandığı yeni bir hükümet kurduğunu bildirirler. Fakat siyasete, savaşın hızlı yöntemlerini uygulamayı düşünen general, arkadaşlarını İzzet Paşa'nın hâlâ günlük işleri yürüttüğü sadarete götürür ve İzzet Paşa'nın odasına girer girmez, planını açıklar. Açık-seçik bir plandır bu! İttihat ve Terakki Fırkası parlamentoda çoğunluğu elinde bulundurmuyor muydu? Öyleyse Tevfik Paşa'ya güvenoyu vermeyi reddetmek ve ikinci bir İzzet Paşa hükümeti kurmak yeterlidir. Hattâ liste hemen o anda hazırlanır, tabii Harbiye Nezareti'nde Mustafa Kemal adı vardır.

Güvenoyu ayın 19'u için öngörüldüğünden, siyasete ısınmak için bir haftacık süreleri vardır. Fethi Bey ittihatçılıktan yetim kalan birkaç milletvekilini kazanmak için bir parti kurmuştu (Liberal Halkçı Parti), ve aybaşından beri *Minber* adlı bir gazete yayınlıyordu. Gazete, askerlerin soylu uğraşı at yetiştiriciliği cümlesinden olarak, safkan birkaç atın satışından elde ettiği 5.000 lirayı sermaye olarak koyan Mustafa Kemal tarafından finanse ediliyordu. Gazete hükümete şiddetle saldırmaya başlar; Mustafa Kemal ise bu sırada İngilizlere yönelik diplomatik bir açılıma girişir.

Milli Mücadelede Ankara hükümetinin çıkardığı bir propaganda kartpostalı

Bu cümleden olmak üzere, Pera Palas'ta kalan İngiliz gazetecisi George Ward Price, bir gün sonra bir Türk generalinden bir fincan kahve içme daveti alır. Tedbirli gazeteci, cevap vermeden önce istihbarat servisi sorumlusu albay Heywood'a danışır, albay bir sakınca görmez. Mustafa Kemal sivil giyinmiştir ve başında bir fes vardır. Ölçülü jestlerle ve alçak sesle konuşur: "Savaşta yanlış taraftaydık, eski dostlarımız İngilizlerle asla savaşmamalıydık. Bu Enver Paşa gibi Almancıların hatası oldu. Pekâlâ, kaybettik; şimdi siyasal basiretsizliğimizin cezasını ağır biçimde ödemek zorundayız. Öyle sanıyorum ki, Anadolu nüfuz bölgelerine ayrılacak; biz özellikle Fransızları bu işin dışında tutmak istiyoruz..." Price'a güvenmek gerekirse, Mustafa Kemal eski Osmanlı yöntemini yani güçleri birbirine karşı kullanma yöntemini uygular. Gazeteci bir hizmet arzı ile karşılaştığını sanır. Bundan Heywood'a sözedince şu karşılığı alır: "Yakında iş arayan bir dolu Türk subayı olacak."

Aynı gün Mustafa Kemal, bu kez, Çanakkale çıkartması sırasında İngiliz Milletler Topluluğu Kuvvetleri'ne komuta eden General Birdwood'la kahve içer ve savaş anılarını yaadederler. Bir gün sonra, cuma günü, cuma namazının sonrasında, Yıldız Camisi'nde padişahın yanındadır. Bir kaç ay önce ise, o sırada veliaht prens olan VI. Mehmet'e Almanya gezisinde eşlik etmişti; bu geziden sultanın yaveri sıfatıyla dönmüştü; bu sıfatı gönüllü olarak bir imza gibi kullanıyor ve bunun

padişah üzerinde etkili olduğuna inanıyordu. Oysa sultan, çekingen ve ölçülü bir dışgörünümün altında, İngilizlere dayanarak, selefinin ittihatçılara kaptırdığı otoriteyi sağlamaya çalışıyordu. Bu yüzden, Mustafa Kemal onunla görüşürken, tabii kendisinin de görev alacağı inandırıcı bir hükümetin gerekliliğinden sözettiğinde, hükümdar, askerlerin ona güven vermek için çırpındıkları bir ortamda, ordunun sadakatini zorunlu gördüğü karşılığını verir.

Bir sonraki gün, ayın 17'sinde, *Minber* Mustafa Kemal'in bir resmini basar; resmin altında "ordumuzun en büyük komutanlarından biri" yazılıdır ve resmin yanında uzun bir biyografi ve uzun bir görüşmeye yer verilmiştir. General bu görüşmede en iyi siyasetin "fikirsel, kültürel, bilimsel ve moral bakımdan en güçlü olmak" olduğunu düşündüğünü belirtir. Kemal, İngiltere hakkında, husumet ve intikam duyguları beslemediğini, "İngilizler kadar hayırlı bir dost olamayacağını" düşündüğünü ekler.

Hükümet parlamentoya sunulduğunda, Mustafa Kemal sivil giysiler içinde, kulistedir. Dahası, Fethi Bey'in partisi tarafından biraraya getirilen ittihatçı milletvekillerine söylev vermektedir. Kimileri, eğer güvenoyu verilmezse Parlamento'nun dağıtılacağını söylerler fakat Mustafa Kemal ateşli konuşmalarıyla çoğunluğu ikna ettiğini düşünür. Varın, Tevfik Paşa hükümetinin aldığı rahat güvenoyunu locadan öğrendiğinde duyduğu hayal kırıklığını siz tahmin edin!

Bununla birlikte, V. Mehmet üzerindeki nüfuzuna inandığı için, şevki kırılmaz. Saray'a koşarak, huzura çıkma talebinde bulunur. Bu isteğine ancak 29'u cuma günü için olumlu karşılık verilecektir. Bu arada Pera Palas'ta kalmak için ne bir nedene ne de gerekli olanaklara sahip olduğu için, Pera'nın kozmopolit bir sokağına, Lübnan'lı bir paşanın Suriye'li bir Hıristiyan çift tarafından işletilen özellikli oteline taşınır. Otel sahibesi Madam Fansa, Mustafa Kemal'le, hükümdarın kızı Sabiha Sultan arasında bir evliliği gerçekleştirmek için salonlarını işte burada dışarıya açacaktır. Böylesi bir evliliğin söylentileri, daha önce, ilkbaharda, generalin o zamanki veliaht prensi sık sık ziyaret ettiği sırada yayılmıştı. Fakat Mustafa Kemal, hükümdarın damatlığının gerektirdiği ağır protokolu kaldıramayacağını çabuk farketmişti. Şimdi, sarayı kuşatma siyaseti çerçevesinde, aynı söylentilerin çıkmasına bir

kez daha izin veriyordu. Fakat 29 Kasım'daki buluşma, en az bir önceki kadar belirsiz, hayal kırıcı olur. Mustafa Kemal, gönlünce bir hükümet kurdurabilmek için hükümdarı sadakati konusunda ikna etmeye çalışır; VI. Mehmet de kendi iktidarını pekiştirmek için generalinin sadakatine dayanmak ister.

Bunun üzerine, ikinci geri adımı atar. Daha havalı ama Pera kadar batılılaşmış bir semtte, Şişli'de, bir Ermeni'den üç katlı rahat bir ev kiralar. Böylece, hem terhis edildikten sonra, başkente akın eden eski silah arkardaşlarını, hem de İngiliz'lerin baskılarını hissettikçe birbirlerine yaklaşan, yarı-gizlilik koşullarında hareket eden ittihatçı şahsiyetleri de rahat bir ortamda kabul edebilecektir. Böylesi bir ortamda, yeni hükümet projeleri yapılmaya, bozulmaya devam edilir fakat kendi kaderini ülkesinin kaderi ile özdeşleştirme noktasına getiren bu generalden çekinen üst düzeydeki ittihatçılar, Harbiye Nezareti'ni ona teslim etmeyi reddetmeye devam ederler. Sarayın ve İngilizlerin birlikte baskıları, ittihatçıları harekete geçmeye zorlar. 18 Aralık'ta bir gensoru önergesi verilir. Mustafa Kemal saraya çağrılır. Sultan ordunun sadakatinden emin olmak ister. Mustafa Kemal ona bu güvenceyi verir: böyle davranırken kuşkusuz hükümdarın ayrıcalıklı muhatabı olmayı tasarlamaktadır. Ertesi gün meclis dağıtılır; söylentiler Mustafa Kemal'i bu fiile destek vermekle suçlar.

Bu durumda tam anlamı ile dağılan bir parlamenter rejimin doruğuna tırmanma yolundaki son umutlarının da yokolması için, parlamentonun ortadan kalkması gerekecektir. Silah arkadaşı Ali Fuat tam o gün İstanbul'a gelir ve Şişli'deki eve koşar. Mustafa Kemal'i tiksintiden ve küskünlükten hastalanmış halde bulur. İki arkadaş akşamı ve daha sonra da bütün geceyi birlikte tartışarak geçirecektir. Ali Fuat, dağınıklığı, Anadolu'daki ana-baba gününü, silahları ile kaçan askerleri, intikam almak için köylerine dönen Ermenileri anlatır. Fakat bu tehditten, her Türkün o anda bireysel olarak duyumsadığı bu kuşatılmışlıktan, kurtuluşun atılımı doğabilir; ama bu duyguları kucaklamak ve yönlendirmek koşuluyla... Mustafa Kemal dinler ve onaylar: evet direnişe yatkın kişileri görev başında tutmak, güvenilir subayları Anadolu'daki birliklerin başına yollamak gerekir. Fakat bunun için, iktidarı ve dahiliye, harbiye nezaretlerindeki kilit mevkileri elde tutmak ge-

rekir. Boğaziçi'nin üzerine geçirilmiş sisten bir gömlek olan İstanbul, her iktidar adayının kafasını bulandırmaya devam eder. Onaltı yüzyıllık bir imparatorluğun izleri, bir kışta, nasıl silinebilir?

Bunun üzerine Mustafa Kemal, kıskacın daraldığını gören ittihatçılara yaklaşarak, darbeci bir generale dönüşür. Ocak ayı boyunca, orada burada toplantılar düzenlenir, gizli komiteler oluşur ve suikastçılar İngiliz güçlerinin burnunun dibindeki Tevfik Paşa'nın ortadan kaldırılması için hazırlıklara girişirler.

Kurtuluş Savaşı sırasında Mısır'da basılan bir halk resminde Mustafa Kemal ve Enver Paşa

Bu, aralarında Fethi Bey'in de bulunduğu ittihatçıların 30 Ocak'tan itibaren tutuklanmaları ile son bulacaktır ancak Mustafa Kemal ve Rauf bey hiç rahatsız edilmediklerine göre, işgal kuvvetleri bu gurubun faaliyetlerinden haberdar olmamıştır. Hattâ Allenby şubat ortalarında Mustafa Kemal'i, Musul'un kuzeyindeki stratejik bölgede konaklayan VI. ordunun komutanlığı için önerir. Fakat Mustafa Kemal bunu reddeder. Bunun nedeni, anılarında belirttiği gibi, İngilizlere bağlanmama kaygısından çok, İstanbul'dan şu ya da bu nedenle uzaklaşmanın projelerini engelleyeceğini düşünmeye devam etmesidir.

3 Mart 1919'da, Tevfik Paşa hükümeti istifa eder. Yerine, bir gün sonra sultanın kayınbiraderi ve sadık bendesi Ferit Paşa atanır ve ittihatçı avı hızlanır. Mustafa Kemal'in yakın arkadaşları, kuşkusuz daha az ihtiraslı olduklarından, daha pragmatik davranma ihtiyacını hissederler, giderek İstanbul'da etkili olmanın imkânsızlığı sonucuna ulaşırlar. Ali Fuat birliğinin başına döner; bir yıl önce Tebriz'i işgal etmiş olan öteki genç parlak general, Kâzım Karabekir, Doğu'ya atanmasını talep eder. Fakat kuşkuya kapılan Kemal, kendisini başkente kabul et-

Mısır'da basılan bir halk resminde "İslâm kahramanı Mustafa Kemal Paşa"

tirmenin yollarını aramayı sürdürür. Müttefikler arası ayrılıklardan yararlanmak için İtalyan yüksek komiseri Kont Sforza'yı ziyarete gider ve yeni hükümetin üyeleri ile yakınlaşma imkânlarını araştırır. Bunlardan, Ali Fuat'ın ailesinin yakını ve Dahiliye nâzırlığına getirilen bir Mehmet Ali Bey, Mustafa Kemal'in işbirliği arzusundan etkilenmişe benzer ve onu hükümet çevrelerine tanıştırır.

Bir ordu müfettişi

Kâzım Karabekir, nisan ayının başında, ülkenin doğusundaki Erzurum'da üstlenmiş bulunan 15. Kolordunun komutanlığına atanmayı sağlar. İzin almak için erkân-ı harp reisini ziyarete gittiğinde, Ermenilerin taleplerinden ve Türk nüfusunun bunlara karşı şiddetli tepkisinden yararlanarak bu bölgede direnişi örgütleme niyetini gizlemez. Daha sonra sultanı ziyaret eden Kâzım Karabekir, bütün genç subayların Anadolu'ya yollanmalarında ısrar eder. Son olarak, yatağa düşmüş olan evsahibi ile buluşmak üzere Şişli'deki eve gelir. Evsahibine, Anadolu'nun doğusunda bir ayaklanma başlatma kararını açıklar; Karabekir'e göre bu, son direniş imkânıdır. Başkentin gürültü-patırtısının kıskacında kalan Mustafa Kemal hâlâ tereddüt içindedir fakat seçim zamanı yaklaşmaktadır. Arkadaşları Anadolu'da bir şeylere girişmeye giderek daha çok kararlı görünmektedirler; eğer o hareket başarıya ulaşırsa, bir ulusun kurtarıcısı olmanın son şansı da kesin olarak elinden kaçacaktır.

Bunun üzerine, Kâzım Karabekir'in Anadolu'ya hareketinden bir sonraki gün, Mustafa Kemal Mehmet Ali Bey'i ziyaret eder. Yola çıkmayı kabul edebilecektir ama köprüleri atmadan ve mümkün olan en iyi koşullarda. Bu durumda hizmet arzeder. Mehmet Ali Bey de onu Bahriye ve Harbiye nazırlarına takdim eder. İlk olarak ziyaret ettiği Bahriye Nezareti'nde, yaşlı general her sabah evinden getirdiği sefertasını, büronun bir köşesinde onunla paylaşır. Fakat ikinci buluşma, Pera'nın en şık kulübü Cercle d'Orient'deki bir akşam yemeğinde gerçekleşir.

Bu arada, ilkbahar gelip çatar. Anadolu'nun çamurlu yolları yeniden kullanılabilir hale gelir. Müttefikler de karadaki avantajlarını biraz daha ilerilere taşımaya hazırlanırlar. İtalyanlar, Ege ve Akdeniz kıyılarındaki küçük limanları işgal etmeye başlamışlardır bile, İzmir'i de talep ederler; Buna karşılık İtalyan işgalini engelleme bahanesi altında, bir Yunan çıkarmasının hazırlıkları yapılır. Öte yandan, Karadeniz bölgesinde Rum ve Türk çeteler çatışırlarlar; bu ise yeni bir müdahaleye iyi bir gerekçe sağlamaktadır. Nitekim, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe, 21 Nisan'da Osmanlı hükümetine tehditkâr bir nota vererek, bu bölgedeki karışıklıklara son vermesini ister.

Şaşıran Ferit paşa, yüksek komiserliği ziyaret eder; burada kendisine Karadeniz kıyısındaki Samsun bölgesinde Türk çetelerinin faaliyetlerini durdurması ihtar edilir. Sorunu nazırları ile tartışacağı konusunda söz veren Ferit Paşa, aynı gün Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey'e açılır; bu şikayetlerin o bölgeye bir müttefik çıkartmasının işareti gibi göründüğünü anlatır. Mehmet Ali Bey, huzur ve düzenin sağlanması için, oraya yetkileri geniş ama açık-seçik olmayan bir mütefettişin yollanması fikrini telkin eder ve Mustafa Kemal'in adını ortaya atar. Sadrazam Mustafa Kemal'in ittihatçılarla içli dışlı oluşundan kaygılanmaktadır fakat Dahiliye Nazırı, onun, hükümdarın kabinesine durmadan usanmadan kur yaptığına göre, uslanmış olabileceği karşılığını verir.

Olayların daha yakından incelenmesine karar verilir ve Mustafa Kemal bir kez daha Cercle d'Orient'a davet edilir; bu kez sadrazam ve genelkurmay başkanı Cevad Paşa da orada olacaktır. Ancak Cevat Paşa, iyi bir izlenim yaratmayı bilen Mustafa Kemal'i zaten durumdan haberdar etmiştir. Bir gün sonra -28 Nisan- Ferit Paşa niyetini İngiliz Yüksek

Mustafa Kemal Paşa Milli-Mücadele yıllarında

Komiseri'nin drogmanı (çevirmen; ç.n.) Ryan'a bildirir. Mustafa Kemal daha önce İstihbarat Servisi'nin bir raporuna konu olduğu için Ryan tereddüt eder. Fakat sonuçta, İngilizler onun davranışlarında şikayet edecek bir şeye rastlamamışlardır, üstelik bu onu İstanbul'dan uzaklaştırmak için bir fırsat da olabilir. Çünkü müttefikler de İstanbul'u her şeyin belirlendiği yer olarak görmeye devam ederler. Haberleşmenin olmadığı, adamlarının neredeyse tümünün yokolduğu bir ülkede, ordusuz bir general ne yapabilirdi ki? Zaten, geleceğin Atatürk'ü, bir yandan Anadolu'ya çıkışını ulusal kurtuluşun ilk adımı sayarken, öte yandan İstanbul hükümetinin, İngilizlerle işbirliği halinde, kendisinden kurtulmak için onu Anadolu'ya sürgüne yolladığını söylemeyecek midir?

İngilizlerin onayı böylece sağlanınca, Ferit Paşa aynı gün Harbiye nazırına Mustafa Kemal'i müfettiş ünvanıyla Andolu'ya yollaması emrini verir. Mustafa Kemal ertesi gün harbiye nazırı tarafından çağrılır; nazır ona İngiliz Yüksek Komiserliği'nin raporundan sözeder, iddiaları soruşturmak için oraya gitmesini ister. Mustafa Kemal bunun üzerine, görevin ayrıntılarını erkân-ı harb reisiyle tartışma iznini koparır. Amacı, İstanbul hükümetinin yardımıyla kendisini hiyerarşik bakımdan daha önce birliklerinin başına dönen silah arkadaşlarının üstüne yerleştirecek en geniş yetkileri elde etmek için bu fırsattan yararlanmaktır. Bu adımı erkân-ı harbe açar ve reise, kendisini İstanbul'dan uzaklaştırmak için bir girişimin söz konusu olduğunu ama bundan ya-

rarlanmak gerektiğini anlatır. Daha sonra, ikisi, görev talimatlarını birlikte kaleme alırlar; görev, çok geniş ayrıcalıkları olduğu kadar Doğu Anadolu'daki bütün birliklere ve sivil makamlara emir verme imkânını da içerir. Mustafa Kemal 9. Ordu Müfettişi sıfatını alacaktır. Ona bu sıfatı veren irade-i seniye 30 Nisan'da alınacak ve talimatlar 7 Mayıs'ta ona resmen bildirilecektir.

14 Mayıs akşamı, Mustafa Kemal ve erkân-ı harb reisi Cevat Paşa, sadrazam tarafından akşam yemeğine davet edilir. Sadrazam kaygılı görünür, yemekte tek bir lâf etmez. Salona geçildiğinde, Ferit Paşa bir Alman atlasını açar ve yeni müfettişten açıklama ister. "Samsun bölgesinde ne yapacaksınız?" Mustafa Kemal İngilizlerin iddialarını araştırmaya çalışacağını belirtir."Komutanlığınızın yetki alanını bana gösterebilir misiniz?" diye israr eder sadrazam. Mustafa Kemal harita üzerinde belli belirsiz bir el hareketi yapar, Cevat Paşa'yı da gözünün ucuyla kaygılı bir biçimde süzer. "Ekselans", diye müdahale eder erkân-ı harb reisi, "önemli olan bölgenin genişliği değil fakat etkilenen birliklerin sayısıdır, bunların sayısı da çok azdır." Temel tez budur, İngilizleri ikna eden tez de bu olmalıdır. Haritadan uzaklaşılır, başka şeylerden sözedilir. Ferit Paşa Mustafa Kemal'e padişahın kendisini bir sonraki gün beklediğini duyurur.

Mayıs'ın 15'i yüklü bir gündür. Mustafa Kemal, general üniformasını giymiş, padişahın yaveri işaretlerini kuşanmış halde, sabah erkenden arkadaşı Fethi Bey'i hapiste ziyaret eder. Daha sonra erkân-ı harbe gider. Burada bir plan hazırlanmış, Anadolu üç askeri müfettişliğe bölünmüştür. Batı dolaysız erkân-ı harbe bağlı kalacak, merkez Konya'dan yönetilecektir; buraya daha önce bir general atanmıştır. Doğu ise Mustafa Kemal'in sorumluluğunda olacaktır. Hedef terhisleri geciktirmek, Antant'a mümkün olan en az silah ve cephaneyi teslim etmek, Antant'ın ve müttefiklerinin toprak edinme heveslerine karşı direnişi örgütlenmektir.

Mustafa Kemal, bir sonraki ziyaretini, hükümetin bulunduğu Bâbıâli'ye yapar. Burada fokur fokur kaynaşan bir gurup bakanla karşılaşır: "Aman Allahım!...bu ne küstahlık! Haberiniz var mı? Yunanlılar İzmir'e çıkıyorlar!". "Öyle mi" diye karşılık verir Mustafa Kemal yıkılmış bir halde çevrede dolaşan yaşlı beylerin yarattığı görünümle bir

bakıma eğlenerek. Birden "ne yapmayı düşünüyorsunuz" diye sorar. Ateşli bir cevap alır: "Protesto edeceğiz.

- Peki başka bir şey yapmayı düşünmüyor musunuz?

- Örneğin ne yapılabilir? O zaman başımıza neler gelebileceğinin farkında mısınız?"

Mustafa Kemal, altı aydan beri ilk kez İstanbul'u terkettiği için kendisini rahatlamış hisseder.

Son ziyareti padişaha yapar. Yıldız Sarayı'nın salonundan, perdenin gerisinden Boğaziçi'ne demirlemiş müttefik filosu görülmektedir. Ellerini kavuşturmuş, gözleri yarı-kapalı, tedirgin edici uzun sessizliğiyle Vahdettin, hep aynı kişidir. "Paşa!" diye başlar ağır ağır "şimdiye kadar yaptıkların tarihe geçti bile. Fakat bundan sonra yapacakların daha da önemli olabilir. Paşa! Devlet'i kurtarabilirsin."

Mustafa Kemal şaşırır kalır. VI. Mehmet projelerinden haberli midir yoksa kendisinden daha mı devrimcidir? Sultan, bu görüşme hakkında açıklama yapmadan San Remo'da sürgünde ölecektir. Bu başbaşa görüşme, geleceğin Atatürk'ü tarafından anlatılacaktır. Ona göre padişah, sadece, İngilizlerin şimşeklerini çekmemek için emirlere uymak gerektiğini söylüyordu. Bundan çıkan sonuç, son Osmanlı'nın tavrındaki belirsizliği sonuna kadar koruyacak oluşudur.

Ertesi gün, 16 Mayıs 1919'da eski bir buharlı gemi Mustafa Kemal ve ona eşlik eden küçük gurubu Anadolu'ya götürmek için, Boğaz'dan çıkıp Karadeniz'e girerken, İstanbul, tarihin sislerine biraz daha gömülür.

OSMANLILARIN SONUNCUSU

Sina Akşin

Halife Sultan VI. Mehmet, İstanbul ve kenar semtleri ile sınırlı bir ülke parçası üzerinde duyarsızca hükmetmeye devam eder. Mustafa Kemal'in Ankara'daki milliyetçi hareketiyle yıllar süren mücadeleden sonra Osmanlıların sonuncusu, 1922'nin sisli bir Kasım sabahı bir İngiliz gemisine binerek kaybolmayı seçer.

Yüzyıllar boyunca yaşadıktan sonra, çökmeye yüz tutan bir imparatorluğun son anlarının görünümü, zihinlerde belli bir büyülenme yaratır. Her şeyden önce o anlar, büyük bir tarihsel olaydır; ayrıca, bu durumdaki bir Devlet'in kaçınılmaz olarak içine sürüklendiği çöküntü, ilginç özellikler gösterir.

I. Dünya Savaşı'nın sonunda, yenik düşen ve tükenen Osmanlı İmparatorluğu, yokolmanın eşiğine gelir fakat Türkiye'de kimse bu yönde bir kuşku taşıyor görünmez. Tam tersine, ilişkiler ağının dışına itilen Sovyet Rusya ve yenik düşen Almanya'dan sonra, Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere ya da Fransa arasında, tıpkı 19. yüzyılda olduğu gibi, iyi ilişkilerin canlandırılabileceği umulur.

Bu dönemde, Osmanlı iktidarı, bir kez daha, 1918 yazında VI. Mehmet adını alarak tahta çıkan Sultan Vahdettin'in şahsında toplanır. Yenilgi, doğal olarak İttihat ve Terakki Komitesi'ni -yani Jöntürkleri- 1908 Meşrutiyet Devrimi'nden beri hâkim olduğu siyaset sahnesinden uzaklaştırmıştı ve saray, Vahdettin'in kişiliğinde boşluğu doldurmaya çalışıyordu. Fakat, hiç kimseyi kırmamaya çalışan önceli (selef) V. Mehmet Reşat'tan farklı olarak, siyasetle faal biçimde ilgilenen bir sultanın şahsiyeti de ön plana çıkıyordu. Onun, perde arkasından, muhalefetteki liberal partiyi yönlendirdiğinden bile kuşku duyuluyordu.

Bunu daha iyi anlamak için, Osmanlı İmparatorluğu'nun müttefikle-

Milli Mücadele sırasında Ankara Hükümetinin bastırdığı propaganda kartpostallarında Mustafa Kemal Paşa

ri arasındaki savaş sonrası siyasal durumu hatırlamak gerekir. Almanya'da Kayser II. Wilhelm'in tahttan çekilmesini, 9 Kasım 1918'de cumhuriyetin ilanı izledi. Avusturya-Macaristan imparatoru Karl'a gelince, 12 Kasım'da tahttan çekildi, Avusturya Cumhuriyeti bir gün sonra, Macar Cumhuriyeti ayın 16'sında ilan edildi. Bulgaristan kralı Ferdinand daha önce 4 Ekim'de tahttan çekilmişti ve yerine oğlu Boris geçmişti. Bütün bu olaylar Vahdettin'in üzerinde derin bir etki yarattı. Tahtı açıkça tehdit altındaydı fakat iktidara ancak geçen temmuzda çıktığı için, savaşa girişin ya da savaşı sürdürmenin sorumlusu olarak gösterilmesi çok güçtü. O dönemde cumhuriyetçi bir rejim olasılığı oldukça uzak göründüğü için, Vahdettin, savaş suçlarının sorumlularının özellikle Ermenilere karşı suç işlemiş olanların yakasına yapışarak Jöntürklerden kurtulabilirse, savaşın galibi İtilaf devletlerine sempatik görünebileceğine inanıyordu.

Fakat Vahdettin'in tavrı, bununla sınırlı kalmıyordu; öyle görünüyordu ki, Jöntürklerden kurtulurken, anayasal rejimden de kurtulmayı düşünüyordu. Savaş sonrası uluslararası konjonktür tam bir mutlakiyetçiliğe dönüşe pek uygun görünmese de, bu tür bir geri dönüş, bölgenin gelecekteki efendisi İngilizlerin hoşuna gidebilirdi; Majestelerinin İstanbul'daki yüksek komiseri Amiral Calthorpe, sultan tarafından

kendisine 30 Mart 1919'da sunulan gizli barış projesi hakkında konuşurken, Anayasa'yı doğu halklarının kapasitesine göre "basitleştirmek"ten sözetmiyor muydu?

Bu proje amirale, sultanın kayınbiraderi ve sadık kulu sadrazam Damat Ferit Paşa tarafından sunulmuştu. Ancak söz konusu "sadeleştirme", 1910'da, o sıralarda liberal Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın üyesi olan aynı Ferit Paşa tarafından Meclis-i Âyân'a sunulmuş olan bir raporun satırlarını aynen aktarıyordu. Mütareke'nin imzalanışından on gün önce, 30 Ekim 1918'de, Meclis-i Âyân'da parlamenter rejimi eleştiren Ferit, "seçkinlerin yönetimi" nin halkları daha mutlu kıldığını ve imparatorluğun başına gelen felaketlerin, 1909'da yeniden yürürlüğe konan 1876 Anayasası'nca dayatılan reformlardan kaynaklandığını belirtmişti. Onun düzenlemelerine göre, padişah sadece sadrazamı değil, tek tek kabine üyelerini de atıyordu. Bakanın sorumluluğu ilkesi kabul edilmişti fakat bakanın parlamento önündeki sorumluluğuna açıklık getirilmemişti. Bu 1876'da padişaha karşı bir sorumluluk olarak yorumlanabilirdi. Milletvekillerinin bir yasa tasarısı önerme yetkileri yoktu, ne bireysel ne de ortak olarak. Ferit Paşa tarafından sunulan barış projesinde, bütçeyi oylayacak (hazırlaması söz konusu değil) ve yerel ihtiyaçları duyuracak bir parlamento da söz konusuydu.

Fakat, bir önceki hükümet yani Tevfik Paşa hükümeti, devrilmekle tehdit edildiği zaman, Vahdettin Aralık 1918'de Parlamento'yu dağıtmakta tereddüt etmemişti. Oysa, söz konusu davranış, işgal edilmiş ve birçok güç tarafından üzerinde hak iddia edilen bir ülkede, yeni seçimlerin düzenlenmesinin tümüyle imkânsız olduğu bir ülkede yapılan son derece vahim bir fiildi.

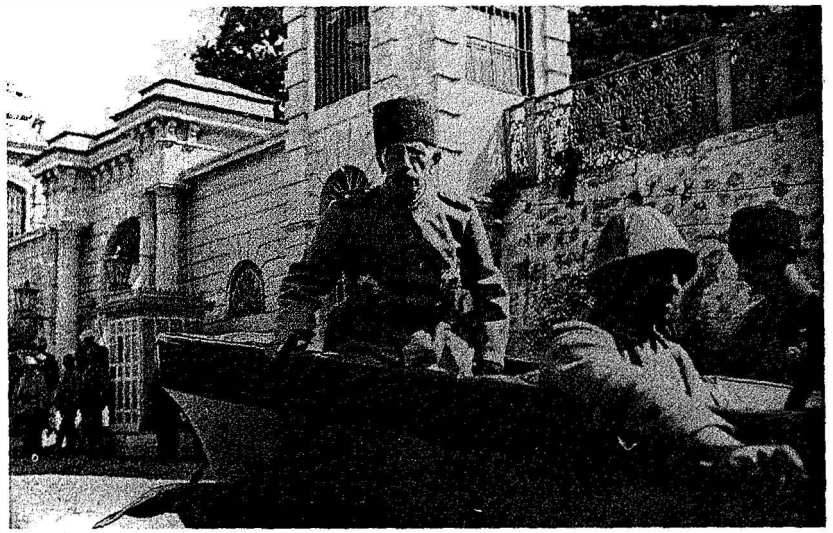
Siyasal eğilimlerin ötesinde, kişinin karakterinin de rol oynadığını belirtmek gerekir. Her şeyden önce de bu şahsiyetin kalıtımsal yanı vurgulanmalıdır. Tahta çıkmadan önce hareme hapsedilen ve iktidara çoğunlukla ileri bir yaşta çıkan Osmanlı hanedanının hükümdarları, bir süredir, ruhsal rahatsızlıklar çekiyorlardı. Son büyük Osmanlı padişahı II. Mahmut, 1839'da ölünce, geride iki oğlan çocuk bıraktı. Kadınlara ve alkole düşkün büyük oğlu Abdülmecit otuz sekiz yaşında tüberkülozdan öldü. 1861'de yerine geçen kardeşi Abdülaziz -güreşçi, doğuştan çok güçlü, kuvvetli- tahttan indirilişinden kısa bir süre sonra

1876'da intihar etti. Bunun üzerine sıra, Abdülmecit'in dört oğluna geldi. Akıl hastası ilan edilen ilk oğlu Murat, üç ay sonra tahttan indirildi. İkinci oğlu, ünlü kızıl sultan II. Abdülhamit'ti. Zeki ve siyaset adamı olarak tartışma götürmez biri olan II. Abdülhamit, paranoyak aşırılıklarında da benzer özellikler taşıyordu; eğer bunları 'çatık kaşlı bir mutlakiyetçiliğin doğal uzantıları olarak görmek gerekmezse. Buna karşılık üçüncü oğlu V. Mehmet o kadar normaldi ki, yönetimi farkedilmedi bile ve saray sadece 1916'da, tıpkı babası Abdülaziz gibi, damarlarını keserek intihar eden veliahd prens Yusuf İzzettin'in intiharı ile sarsıldı.

Vahdettin, II. Abdülhamit ile aynı kumaştandı: iktidar hırsının öteki yüzünün demokrasiye nefretten başka bir şey olmadığı aynı siyasal ihtiras, kurnazlıkların eğitimdeki yetersizlikleri örttüğü aynı zekâ ve kültür düzeyi -Mustafa Kemal sultanının karakterini "tilki gibi" diye betimlememiş miydi?- ziyaretleri cebinde bir tabancayla kabule yönelten aynı paranoyak eğilimler. Gözde sadrazamları akrabalarıydı. Kızkardeşini Ferit Paşa ile, kızlarından birini Tevfik Paşa'nın oğluyla evlendirmişti.

1918 sonbaharında Türk yenilgisi kesinleşir. Bulgaristan'ın 26 Eylül'de teslim oluşu ve İngilizlerin Suriye'ye saldırmaları Jöntürkleri barış istemeye yöneltir. Liderleri istifa eder ve İzzet Paşa'nın, bir askerin başkanlığında hükümet kurulur, fakat bu hükümette hâlâ İttihat ve Terakki Komitesi'nin üyeleri bulunmaktadır. Mütareke 30 Ekim'de imzalanır. Birkaç gün sonra da İttihat ve Terakki liderleri bir Alman denizaltısı ile Kırım'a doğru kaçarlar. Bu, Vahdettin'e geçiş hükümetinden kurtulma fırsatı yaratır. Bu yüzden, müttefik donanması 13 Kasım'da başkente vardığında, sadaret makamında, kelimenin tam anlamıyla bir "yaşlı-Türk"ü, aynı tür bürokratlarla çevrili, yetmiş üç yaşındaki eski diplomat ve yönetici Tevfik Paşa'yı bulur.

Kent İngiliz, Fransız ve İtalyan kuvvetleri tarafından işgal edilmişti. İngilizler ve Fransızlar Türkleri aşağılamak için aralarında yarışıyorlardı. Bu açıdan general Franchet d'Esperay, Hıristiyanlara Konstantinopl'un Fatih Sultan Mehmet tarafından 1453'te fethinin bir rövanşını sunmak üzere, Pera'nın Hıristiyan mahallelerine girişini beyaz bir atın üzerinde bir geçit töreni ile süsleyince, İngilizler apar topar Suriye

İşgal İstanbul'unda Padişah Vahdettin Yıldız Sarayı'nın önünde otomobilinde
(Akdeniz Medeniyetleri Arşivi)

galibi Allenby'i çağırdılar. Daha pragmatik olan Allenby, dışişleri ve harbiye nazırlarını gözdağı veren emirlerini bildirmek üzere toplantıya çağırdı ve söze karışmalarını yasakladı. Müttefik kuvvetlerin Rumlara ve Ermenilere karşı davranışları da Türkleri çileden çıkarıyordu. Bunun yanısıra, yönetim yakın denetime alındı, basına sıkı bir sansür uygulandı. Sadece İtalyanlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölüşümünde kendilerine düşen pay üzerinde İngilizlerle ve Fransızlarla anlaşmazlığa düştüklerini göstermek için, baştan beri daha esnek davrandılar; onları daha sonra, İngilizler ülkeyi Yunanlılar aracılığıyla denetlemeye hevesli davranınca, Fransızlar izledi.

Tevfik Paşa hükümeti ancak birkaç ay devam edebildi. İngilizler ve padişah Jöntürklere ve savaş sırasında işlenen suçların sorumlularına karşı daha enerjik bir siyaset izlenmesini istiyorlardı; Tevfik Paşa hükümeti ise böyle bir siyaset izlemeye gücü yetmiyordu. Bunun üzerine Tevfik Paşa'nın yerine 1919 Mart'ının başında padişaha körü körüne bağlı Ferit Paşa getirildi. Damat Ferit yönetimi altında, tutuklamalar ve kovuşturmalar arttı. Özel personeli ve ödeneği olan, özel yetkilerle donatılmış bir sıkıyönetim mahkemesi, ittihatçı karşıtı basın tarafın-

dan ısıtılan bir intikam havası içinde sanıkları yargılamakla görevlendirildi. Fakat, Ermenilere karşı suç işlemekle suçlanan Boğazlıyan kaymakamı hakkında verilen ilk idam kararı 10 Nisan'da infaz edildiğinde, kaymakamın cenazesi, hükümeti çok şaşırtan bir biçimde, sempati gösterilerine neden oldu.

İşte bu sırada Mustafa Kemal 9. Ordu Müfettişi[1] olarak Anadolu'ya yollandı. Hareketinden bir gün önce, 15 Mayıs'ta Yunan kuvvetleri, müttefiklerin onayını alarak, İzmir'i işgal ediyorlardı. Bu, o andaki durumu tümüyle altüst eden bir şok etkisi yarattı. O ana kadar işgaller, Türklerin kendileri ile çatışmış ve savaşı yitirmiş oldukları büyük güçlerin işi idi. Fakat şimdi söz konusu olan nerdeyse bir iç sorundu, Balkanları yüzyıldan beri kana bulamış olan milliyetçi savaşların bir devamıydı. Gerçekten, Yunan ordusunun davranışı ve Anadolu toprakları üzerinde canlanan ihtiraslar, bu kaygıları doğruladı. Ege bölgesinin Türkleri, işgale karşı direnmek için örgütlenmeye başladılar ve Mustafa Kemal ve arkadaşları, bu elverişli siyasal durumdan yararlanarak, ulusal hareketin yönetimini ele almak üzere kolları sıvadılar.

Hintli ve Kuzey Afrika'lı Müslümanların tepkileri ile büyüyen Yunan işgalinin yarattığı şok, müttefikleri kimi gönül alıcı jestler yapmaya zorladı. Yunan ordusunun yaptığı zulüm hakkında bir araştırma komisyonu kurmayı kararlaştırdılar ve Osmanlı hükümetini Paris'te görüşünü açıklamaya davet ettiler. Fakat bu girişimlerden bir sonuç çıkmadı. Paris'e bizzat giden Ferit Paşa aşağılandı ve Yunanlıları sert biçimde eleştiren komisyon raporu rafa kaldırıldı.

Bunun üzerine söz direniş hareketine geçti. 4 Eylül'de Sivas'ta Mustafa Kemal'in başkanlığında, ulusal hareketin çekirdeğini oluşturan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti'ni kurmak üzere, önde gelen, askeri ve sivil şahsiyetlerden bir kongre toplandı. Mustafa Kemal'i daha önce görevden almış olan ve İstanbul'a dönmesini isteyen Ferit Paşa hükümetinin aklına, Kürt kabilelerinden devşirilen süvarilerin yardımı ile kongreyi basma ve kongreye katılanları tutuklama fikri geldi. Fakat Sivas'taki telgraftan geçen emirler, Mustafa Kemal tarafından kaydedilmiş ve Mustafa Kemal İstanbul'la hesaplaşmak

1 Bkz "Bir kurtarıcının doğuşu" adlı makale, s. 103

için uygun fırsatı yakalamıştı. Padişaha karşı sadakatinden kuşkulanılmasını protesto ederek işe koyuldu. Fakat Ferit Paşa mesajı aktarmayı reddedince, Kongre taşra ile başkent arasındaki her türlü haberleşmenin durdurulmasını kararlaştırdı. Aslında meşrû bir hükümete karşı bir ayaklanma söz konusuydu. Fakat tüm Anadolu, biraz bocalamadan sonra, hareketin peşine takıldı. Ve İngilizler buralara birlik yollama emrini reddedince, Ferit Paşa 30 Eylül'de istifa etti.

Sultan onun yerine tarafsız devlet adamı Ali Rıza Paşa'yı atadı. Fakat Ferit paşa ile ulusal hareket şeklinde kutuplaşan olay, Mustafa Kemal'i bu hareketin tartışmasız lideri yaptı. Hemen harekete geçmeye karar veren Mustafa Kemal, Anadolu'yu kontrol edebileceğinden emin olarak, meclis seçimlerinin yapılmasını istedi. O sırada, iki dereceli seçim usulü, haftalarca sürüyordu. Öte yandan, Hıristiyan azınlıklar, başından beri, seçimleri boykot etme kararı aldılar. Liberaller onları izledi, bu ise Vahdettin'e parlamentoyu toplamama fırsatını sunuyor gibi görünüyordu. Fakat uluslararası siyasal durum bozuldu. Lloyd George kasımda Boğazları artık Türklere teslim etmenin mümkün olmadığını açıkladı: Bu, Türklerin İstanbul'dan uzaklaştırılmaları anlamına geliyordu. Aralıkta İngilizlerin baskısıyla Londra'da toplanan konferans, aynı çözüme yönelir gibiydi. Hattâ Türkiye'nin gelecekteki başkenti konusunda bir tartışma bile başlamıştı; Fransızlar Konya'yı, İngilizler Bursa'yı tercih ediyorlardı.

Bununla birlikte, 1920'de Clamenceau'nun iktidardan ayrılmasından sonra, Fransız politikası, İngiltere'nin Ortadoğu'da güçlenmesine tepki olarak, Türkiye'ye yaklaştı. Durumdan yararlanan padişah, müttefiklere baskı yapmak için, o sırada Fransız hattâ milliyetçiler kartını oynamak istiyor gibi görünüyordu. Bu nedenle, 1920 Ocak'ında Parlamento'yu toplamaya karar verdi.

Konferans, Fransızların ve İtalyanların baskısı altında, şubatta İstanbul'u Türklere bırakmaya karar verdi. Fakat, işgalcilere karşı ulusal hareketin direnişinin Avrupa'da yarattığı kaygılardan yararlanmaya kalkan İngilizler, zaten işgal edilmiş olan İstanbul'u, 16 Mart'ta bir kez daha "işgal" ederek, yeni bir bir güç gösterisi fırsatı elde ettiler. Bu eylem, onlara, İstanbul'da bulunan milletvekilleri ve öteki milliyetçi liderler arasında bir arama-tarama yapma imkanı sağladı. Bu kişiler tu-

tuklanarak Malta'ya yollandı. Bu fırsattan yararlanan Vahdettin, bu önlemlerin sultana karşı değil, milliyetçilere karşı alınmış olduğunu belirtmekte özen gösteren İngilizlerle anlaştı. Ulusal hareketi mahkûm etmeye zorlanan Ali Rıza Paşa hükümeti istifa etti ve parlamento feshedildi. Ferit paşa ulusal harekete karşı savaş ilan etmek üzere iktidara geri döndü. Yeni şeyhülislam milliyetçileri, dine ihanet eden dolayısıyla öldürülmeleri caiz kişiler ilan etti. Bir hilafet ordusu oluşturuldu ve birçok yerde milliyetçi karşıtı ayaklanmalar kışkırtıldı.

Mustafa Kemal, kendi bulunduğu yerde, başkentle haberleşmeye bir kez daha son verdi, Anadolu'da bulunan İngiliz subaylarını tutuklattı ve miletvekillerini, daha önce genelkurmayını yerleştirmiş olduğu Ankara'daki bir mecliste toplantıya çağırdı. Fakat 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanacak olan, artık Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Millet Meclisi değildir; Farklı bir organdır, gelecekteki cumhuriyetin çekirdeği, Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. Bu meclis de Ferit Paşa ve adamlarını hain ilan eder. Ankara'nın açıkladığı hedef "İngilizlerin elinde esir bulunan" sultanı kurtarmak idiyse de, ülke tam anlamıyla ayağa kalkmıştı ve iç savaş ortalığı kasıp kavuruyordu.

Müttefikler biraz becerikli davransalardı, sultanın orduları duruma hâkim olabilirdi. Fakat öyle olmadı. 11 Mayıs'ta Paris'te Osmanlı delegelerine iletilen barış koşulları, Doğu Trakya'yı ve İzmir bölgesini İstanbul'un kapılarına kadar Yunanlılara bırakıyordu. Boğazlar ve Marmara Denizi'nin kıyıları askerden arındırılacak ve uluslararası bir komisyonun yönetimine verilecekti. Yani İstanbul Osmanlı İmparatorluğu'nun yanısıra Boğazlar Komisyonu'nun da başkenti haline geliyordu. Dahası, İstanbul ancak Türkler "iyi davranırlarsa" Osmanlı başkenti olarak kalmaya devam edecekti. Doğu, kuzeyde Ermenistan ile güneyde özerk -fiilen bağımsız- Kürdistan arasında bölünmüştü. Geri kalan bölümde, Fransa ile İtalya arasında paylaşılan büyük "nüfuz alanları" yaratılmıştı. Gelecekte Türk hükümeti ne bütçesine ne de para basımına hâkim olabilecekti. Geçmişin dev Osmanlı İmparatorluğu bir karikatüre çevrilmişti; bu İstanbul ve Ankara'yı, sultanla Mustafa Kemal'i aynı kederde birleştiriyordu. Dahası, Hilâfet ordusunun sonuç almada yetersiz kalması, müttefikleri, Türkleri anlaşmayı imzalamaya zorlamak için askeri müdahaleye yöneltti. Fakat müttefikler kendi

güçlerini seferber etmeye niyetli olmadıkları için, Yunanlıların katkısını istediler onlar da bu katkıyı seve seve sağladılar. İçsavaş düğümünü kesip atan Yunanlılar haziranda, Batı Anadolu'yu olduğu gibi Doğu Trakya'yı da bir güçlükle karşılaşmadan işgal ettiler. Böylece İstanbul'u kuşattılar ve padişahla milliyetçi güçler arasına yerleştiler. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti 10 Ağustos 1920'de Sevr Antlaşması'nı imzaladı, Ankara'daki Meclis ise mücadeleyi sürdürme konusunda ant içiyordu.

Padişah Vahdettin Malta'ya kaçmadan önce halkın arasına çıktığı son gezilerinden birinde

Antlaşmanın ve Yunan ilerlemesinin yarattığı şok karşısında, her türlü milliyetçi karşıtı hareket meşrûiyetini biraz daha yitiriyordu. Bununla birlikte padişah Ferit Paşa'yı ekimde milliyetçiliğe karşı son hareket de ezilene kadar iktidarda tutacaktır. İstanbul açısından içsavaş yitirilmişti, şahinlerin dönemi de bir evrim geçirerek yerini güvercinlerinkine bırakmıştı. Tevfik Paşa son Osmanlı sadrazamı oldu.

Vahdettin, Ankara ile uzlaşmanın yine de mümkün olduğunu düşünüyordu. Bu sırada, İngilizler tarafından az çok desteklenen bir dizi nabız yoklamasına girişti. Eski sadrazamı İzzet Paşa'yı görüşmelerde bulunmak üzere Anadolu'ya yolladı. Daha sonra sıra, Sevr Antlaşması'nın "makyajı" nı üstlenen şubat 1921 Londra Konferansı'na geldi. Müttefikler bu konferansa İstanbul'un yanısıra Ankara'yı da çağırdılar fakat Tevfik Paşa milliyetçilerin yanında geri planda kalmayı tercih etti. Nihayet, son yoklama veliaht prens Abdülmecid'in oğlu Ömer

Faruk'un Anadolu yolculuğu oldu. Ömer Faruk Karadeniz'deki İnebolu limanına gelince, Mustafa Kemal'in İstanbul'a dönmesini rica eden telgrafını aldı; varlığı hanedan içinde yanlış anlamalara yol açabilirdi. Mustafa Kemal, Vahdettin'in elçisini gelecekte iktidara talip olabilecek biri olarak görüyormuş gibi davranırken, diplomatik görünüm altında mizahtan başka bir şey yapmıyordu.

Söz, bir kez daha silahlarındı. İngilizlerin yüreklendirmeleri Yunan ordusunu Ankara'yı alma hedefine yöneltti. Kazandığı ilk başarılardan sonra, Yunan ordusu , tam üç hafta süren bir savaştan sonra milliyetçilerin başkentinin 70 km. uzağında durduruldu. Tükenen Yunanlılar, kendilerine bütün Batı Anadolu'nun denetimini sağlayan müstahkem bir hattın gerisine çekildiler. Bunun üzerine kış barış arayışları ile geçti. Ankara şubatta Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'i Avrupa'ya yolladı. Yusuf Kemal Bey, Osmanlı hükümeti ile bir uzlaşma sağlamak için İstanbul'a uğradı. Padişahla Ankara'daki Meclis'in birbirlerini karşılıklı tanımaları olası görünüyordu; Tevfik Paşa Yusuf Kemal Bey'e birlikte Vahdettin'i görmelerini önerdi.

Yusuf Kemal, önerilerini sultanın önünde yineledi. Vahdettin gözleri kapalı dinliyor gibiydi. Fakat sessizlik odaya hâkim olunca, o kadar uzun süre hareketsiz ve sessiz kaldı ki, sabrı tükenen ve öfkelenen Ankara'nın elçisi izin istemek ve çıkmak durumunda kaldı. Yusuf Kemal Bey bir gün sonra sultanın kendi dışişleri bakanı İzzet Paşa'yı Paris'e ve Londra'ya yolladığını öğrendi.

Tepeden bakan hükümdar tavrını bu şekilde dışavurduktan sonra, Vahdettin, 6 Nisan'da İngiliz Yüksek Komiseri Horace Rumbold ve *drogmanı* Ryan'ı teker teker huzura kabul edecek ve onlara İngiltere'nin barışı kendisiyle mi yoksa "ihtilâlci teşkilat" la mı yapmayı tercih ettiğini soracak, kendisiyle yapılacak barışın Ankara'nın hiçbir zaman kabul etmeyeceği koşullarda olacağını da ekleyecektir.

Vahdettin, birkaç ay sonra, 7 Ağustos'ta, Rumbold'u tek başına huzura kabul ederek, ona Yunanlıların geri yollanması karşılığında barış önerecektir. Yunanlıların geri dönüşü, Milliyetçi hareketin varlık nedenini ortadan kaldıracaktı.

Fakat Yunanlılar da Anadolu'daki varlık nedenlerini yitirmişlerdi, Mustafa Kemal'in ordusu birkaç gün sonra, 26 Ağustos 1922'de, büyük

taarruzu başlatır. Yunanlılar tam anlamıyla bozguna uğrarlar: Türk ordusu 9 Eylül'de İzmir'e girer ve son Yunan askeri 15'inden önce Anadolu'yu terkeder. Mustafa Kemal, zafer bildirisinde bunun "tümüyle" ulusun eseri olduğunu belirtiyor fakat önceki yenilginin sorumluluğunun ulusa ait olmadığının altını çizmeyi ihmal etmiyordu. Metin, monarkların kaderine ilişkin, anlamı açık bir benzetmeyle sürüyor, Yunan kralının esirlerin arasında bulunmayışını, egemenlerin uyruklarının en mutlu günlerini paylaşmak istemelerine karşılık fırtınalı günlerin geçmesini sataylarının sakin bir köşesinde beklemeyi seçmeleri ile açıklıyordu.

Yunanlıların Doğu Trakya'yı boşaltmalarına da yolaçan 10 Ekim tarihli ateşkesten sonra, bir barış konferansının vakti gelip çatmıştı. Konferansı Lozan'da toplayan müttefikler, 27 Ekim'de İstanbul ve Ankara için ayrı ayrı davetiye çıkardılar. Tevfik Paşa bu durumda tahtı kurtarmak için son bir çaba gösterdi. Ankara'ya çektiği telgrafta, Bâbıâli hükümeti için daveti reddetmenin altı yüzyıldan fazla bir sürede yerleşmiş ve kutsanmış, bütün İslâm dünyasının saydığı bir kişiyi mahkûm etmek sayılacağını söyledi. Öte yandan, Hükümdarın hükümeti, müttefiklerin baskılarına karşı direnmek için elinden geleni yaparak, kendince zafere katkıda bulunmuştu. Bâbıâli ile Türkiye Büyük Millet Meclisi arasında bir ayrılığın düşünülemez olduğunu belirten sadrazam, konferansa ortak bir heyet göndermenin özel koşullarını tartışmak için İstanbul'a ya da Ankara'ya yetkili bir temsilcinin yollanmasının gerekip gerekmediğini soruyordu.

Ankara Meclisi bir sonraki günün gündemine Osmanlı İmparatorluğu'nun tasfiyesini almıştı. Fakat Mustafa Kemal adım adım ilerlemeyi tercih ediyordu, saltanatı hilâfetten ayırdı ve sadece saltanatın kaldırılmasını istedi. Dini muhalefet, İslâm kurumlarına göre her iki iktidarın ayrılamaz olduğunu mantığa gayet uygun bir biçimde öne sürerek itiraz etti. Mustafa Kemal bunun üzerine söz aldı ve tarih ve hilâfetin ilkeleri hakkında uzun bir açıklamadan sonra, yine mantıklı bir biçimde, ulusal egemenliğin zaferi ile taçlanan bir devrim söz konusu olduğuna göre, bazı kellelerin düşebileceğini söyledi. Muhalefet bu söylevden sonra "aydınlanmış" olduğunu açıkladı ve 1 Kasım'da saltanatın ilgası (kaldırılması) oylandı. Kasımın 4'ünde son sadrazam ayak

parmaklarının ucuna basarak Tarih'ten çekildi; ancak Vahdettin'le ilgili herhangi bir karar alınmamıştı.

Hükümdarı en çok kaygılandıran, kuşkusuz bu oldu. Artık resmen padişah değildi, fakat halife olmayı sürdürüyordu. İstanbul barış konferansını beklerken, müttefiklerin elinde kalmaya devam ediyordu. 10 Kasım'da, sanki hiçbir şey olmamış gibi, alışılageldik cuma namazı töreni için saraydan ayrıldı. 17'sinde İngilizlere sığındı, onlar da sultanı HMS Malaya gemisine götürdüler.

Vahdettin, iktidardaki son onbeş gününde, sadece nihaî seçiminin hâkimi oldu. Anayasal meşruiyete geçmeye çalışabilir, aşağılanmayı içine sindirerek Ankara yolculuğuna çıkabilir, tahttan çekilebilir, İstanbul'da kalabilir, intihar edebilir, Fransızlara, İtalyanlara ya da taraf-sız bir ülkeye sığınabilir ya da hiçbir şey yapmayabilir ve bekleyebilirdi. Bütün bunların yerine -tahttan çekilmeden- Türkiye'nin bir numaralı düşmanına sığınmayı seçti. İnadın ayak diremeyle içiçe geçtiği böylesi bir fiilde, ihanet olsa olsa bilinçsizlik nedeniyle bağışlanabilir. Osmanlıların sonuncusu, kendisine hayatta kalmanın en iyi yolunu sağlamak için, soyunun itibarına çok büyük bir darbe indiriyordu. 1926'da San Remo'da öldü; naaşı daha sonra Şam'a nakledilecektir. Hilâfet de 3 Mart 1924'te kaldırılacaktır. Türkiye laik bir cumhuriyet oldu ve Osmanlı hanedanı sürgüne yollandı.

YİTİK BİR KENTİN DÜŞLERİ VE KÂBUSLARI

Helene ve Stefanos Yerasimos tarafından seçilen metinler

Yunan Ordusu'nun Anadolu'daki her ilerleyişinde içi titreyen Rum cemaatinin çılgın umutları; bu rüyadan uyanış elbette çok acı olacaktır.

Konstantinopl, Rumların belleğinde başdöndürücü, acılarla dolu, kaçınılmaz çocukluğa geri dönüştür. Mutfak kokularına karışan tadlar ve bir hizmetçi kadının eteklerinin cömert kıvrımları arasında hissedilen ürküntüler.

"Koridorda, mutfağın yakınında tartışılıyordu. Aşçı Katina, meydana gelen garip olaylar hakkında özel bilgi sahibiydi. Anlattıkları adeta bir masal havası taşıyordu:

"Sırbistan kralı", diyordu, "kraliçeyle gezmeye gitmek üzere sarayından ayrılacağı sırada, Avusturya kralına kendi ülkesinde ateş etti. Kraliçe onu korumak için ayağa kalktı ve o da öldü. Aynı kurşun ikisini de öldürdü. Şimdi de Avusturya Sırbistan'la savaşmak istiyor."

Fakat, hizmetçi Sevasti'de başka bilgiler vardı:

"Sırbı Avusturyalı öldürdü" diyordu "ve bu Rusya'yı öfkelendirdi; Rusya Avusturya'ya karşı savaş açmak istiyor."

- Hayır, öyle değil! diye karşılık veriyordu Katina. Sana söylediğim gibi. Sırp Avusturyalıyı öldürdü, Avusturya Sırbistan'a karşı savaş ilan etmek istiyor; Ayı da Sırbıstan'ı rahatsız eden herkese saldıracağını söyledi. Ruslar ve Sırplar aynı ırktan, bunun için birbirlerini destekliyorlar. Tıpkı Hırvatlar ve Karadağlılar gibi.

- Ay! ben onları bilirim diyordu Sevasti, başını sallayarak; bilirim ben onları!

Sevasti, her zaman, her şeyi bilirmiş gibi davranıyordu.

Georges Theotokas, *Leonis, L'enfant grec de Constantinople*, Paris, Les Belles Lettres, 1985, s. 18.

"Birkaç gün sonra, yemek odasında yine aynı konuda büyük bir meclis toplandı. Büyükbaba, Yani Amca, Loksi Hala, Rallu Hala, Marcelle Hala masanın üzerine Avrupa haritasını açmışlardı; abartılı hareketler yapıyor, bağırıyorlardı:

"Burdan geçecekler!

- Hayır! yol işte bu, normal yol, tarihsel yol, bütün istilaların geçtiği yol!

- Fransızlar Alsace'da ilerliyorlar!

- İngiliz donanması onları burada kuşattı, kıskaçta tutuyor...

- Rusya...

- Rusya...

- Rusya..."

Rusya haritayı istila etmiş gibiydi; Dev, uçsuz-bucaksız, eğilmez-bükülmez bir şeydi sanki. Her yeri kaplamasına, az bir şey kalmıştı.

Yani Amca sesini yükseltti; Amca güzeldi, zarifti; çok gergin olduğu için sinirli sinirli bıyıklarını çekiştiriyor ve bir komutan edasıyla konuşuyordu;

"İşte Ruslar'ın geçeceği yer. Burada Avusturya'nın güçlerini bir anda darmadağın edecekler, Avusturya'nın üzerine milyonlarla çullanacaklar. Kim durduracak onları? Çok ölü verseler bile her geçen gün milyonlarca başka insanı yine buraya dökecekler, iki hafta içinde de Viyana'ya ulaşacaklar! İki hafta içinde! Nesine isterseniz bahse girerim. Ve Kayzer tecrit olacak, dört bir yandan kuşatılmış olacak. Ruslar burada, Fransızlar orada, İngilizler deniz tarafında olacaklar. Onu kıstırıp boğacaklar. Ne kadar karşı koyabilir ki? Bir ay, iki ay, üç ay? Günümüzün stratejik olanaklarıyla, üç ay dayanamaz!"

Leonis sahneyi uzaktan izleyen babasına yaklaştı ve alçak sesle ona sordu

"Sırbistan kralının Avusturya kralını öldürdüğü doğru mu?

- Bir Sırp öğrenci Avusturya veliaht prensi arşidük Ferdinand'ı öldürdü.

- Neden?

- Vatanını kurtarmak için."

Leonis bir an için düşündü. Durum başta sandığından daha ciddiye benziyordu.

"Şimdi ne olacak?" diye sordu.

- Şimdi büyük güçler aralarında hesaplaşma fırsatını ele geçirdiler.

- Savaşın üç ay içinde sona ereceği doğru mu?

Baba oğlunun saçlarını okşadı, bezgin bir halde başını salladı.

- Hayır! dedi yavaşça."

age. Leonis...s. 21-22

"[Leonis'in arkadaşları] Paris, bahçede savaş oyunları oynamaktan başka bir şey yapmıyordu. Dimis vaktini yaramazlıklarla geçiriyordu ve Menos artık siyasetten başka bir şeyle ilgilenmiyordu: savaş başlayalı ve Türkçe dersleri zorunlu olalı beri, olay çıkarmaktan vazgeçmiyordu; Türkçe öğretmeni Nikoletopulos Menos'u tahtaya kaldırdığında, siyah, kaba, kötü ütülenmiş, tebeşir lekeli önlüğü ile tahtanın önüne geçiyor ve öğretmene alık alık bakıyordu. Bay Nikoletopulos bir soru soruyor, Menos tepki vermiyordu. Bunun üzerine bay Nikoletopulos soruyordu:

"Menelas, neden dersine çalışmıyorsun?"

Ve Menos hep aynı cevabı veriyordu:

"Babam Türkçe öğrenmememi söyledi bana."

Bunun üzerine bay Nikoletopulos kürsüden kalkıyor ve ona esaslı bir tokat atıyordu.

"Hükümet kapatırsa, baban gelip açacak mı okulu?"

İstakoz gibi kızaran Menos yerine dönüyor ve bay Nikoleto-

İstanbul'un İşgali sırasında yabancı bayraklarla donatılmış İstiklâl caddesi.
(Akdeniz Medeniyetleri Enstitüsü Arşivi)

pulos kocaman bir sıfır atmak için defterinin üzerine eğiliyordu. Bu sahne daha önce de birçok kez tekrarlanmıştı. Menos Alman imparatorunun geldiği gün bile olay çıkarmak istemişti.

Talimat uyarınca, o gün bütün lise, öğretmenler ve idareciler başta olduğu halde, Galata semtinin bir kaldırımında toplanmıştı. İmparatorun geçişi sırasında herkesin "Yaşasın İmparator!" diye bağırması gerekiyordu. Orada birçok okul vardı, kaldırımlar ve pencereler çok kalabalıktı. Süngü takmış askerler, saflar halinde duruyorlardı; Atlı muhafızlar da oradaydı. Evler bayraklarla donatılmıştı. Herkes bir tür kaygılı bekleyiş içindeydi.

"Ben Yaşasın İmparator diye bağırmayacağım!" diye durmadan homurdanıyordu Menos inatçı bir havada. "Babam bunu bana yasakladı."

-"Peki ama ne istiyor senin baban?"

- Babam... babam... adalet istiyor!"

O sırada uzaklardan gelen bir komut duyuldu, sonra daha

yakından gelen bir başkası, sonra da bulundukları sokaktan yükselen bir üçüncüsü. Tüfekler hep birlikte yere vuruldu, süngüler başlar üzerinde parıldadı. Yakındaki bir sokaktan yükselen bando sesi yankılandı; hızlı, neşeli ve oldukça eğlenceli bir havaydı bu, sanki teneke bidonlar çarpışıyordu. Sonra, hepsi kırmızı giysiler giymiş imparatorluk muhafız alayı süvarileri geçti. Ellerinde küçük kırmızı bayraklarla süslenmiş uzun mızraklar vardı. Kalabalığın içinde dalgalanmalar ve itişip kakışmalar oldu. Süvarilerin arkasından karışık biçimde arabalar, atlar, kılıçlar, kasklar geliyordu. Silahlar parlıyor, küçük kırmızı bayraklar havada keyifle dalgalanıyordu. Leonis koca bıyıklı adamları gördü ama aralarından imparatoru ayırd etmeyi başaramadı.

- "Gördün mü, bağırmadım işte!" dedi Menos muzaffer bir edayla.

Fakat Leonis artık bunları düşünmüyordu. "Eskiden, diye kafasından geçiriyordu, işte bu sokaklarda bizim imparatorlarımız dolaşıyordu; şimdi ise önüne gelen geçiyor buralardan" Vasil Bulgarokton Nikoforos Fokas, Yoannis Çimişkis, Manuel Komnenos imparator sanına layık kimselerdi; heybetliydiler, üst düzeydeki papazlar gibi altınlarla donatılmışlardı, açık renkli uzun sakalları ile saygın bir havaları vardı; insanın içinden ellerini öpmek geliyordu. Düşmanlarına karşı amansız, dostlarına karşı, babacan kişiler gibi, yumuşacık ve sevimli insanlardı. Hepsinden nazik olan zavallı Constantin Paleologos'a gelince...

Leonis büyükbabanın sözlerini hatırladı. "Dünyanın tadı iyice kaçtı!" Savaşın başından beri yaşlı Bilarikis yeni zenginlere ne ölçüde değer verdiğini göstermek istercesine kışkırtıcı bir tonda

"Ben bir yeni yoksulum" diyordu sık sık. Görünüşe bakılırsa, halklar da, yeni zengin ve yeni yoksul olabiliyorlardı. "Biz yeni yoksul bir halkız" diye aklından geçirdi Leonis belli bir keyifle. "Yeni yoksul" olmanın soylu, saygın ve sempatik bir yanı da vardı.

age., Leonis..., s. 39-41

Pera'daki Cadde-i Kebir'den ve Taksim bahçelerinden izlenen savaş, kentin ezeli dertleri yangınları ve salgın hastalıkları daha gözle görülür, elle tutulur hale getiriyordu.

"Çok yangın gördüm" dedi (Katina) "depremler ve katliamlar gördüm ama kırkdokuz yaşındaki bir kadın olarak böylesi bir felaketi hiç görmemiştim!"

- *Yazları saymassak!* dedi büyükanne.

Büyükanne Katina'yı hiç sevmiyordu. Her ikisi de gerçek Fenerliydiler. Fener'in göbeğinde Ökümenik Patrikliğin ve Büyük Rum Okulunun gölgesinde doğup büyümüşlerdi. Sadece kendilerini ilgilendiren bir dizi Fener sorunu hakkında, orucun, bayramların takviminin ve dinsel ayinlerin ayrıntıları hakkında, gül reçelinin nasıl yapılacağı konusunda, hattâ Kayseri metropolitinin kuzeni hakkındaki Fener söylentileri ile ilgili olarak farklı görüşler taşıyorlardı. Üstelik, Katina büyükanneden daha genç görünme arzusu gibi bir zaaf taşıyordu ve yaştan sözetmek için hiçbir fırsatı kaçırmıyordu; büyükanne bunu asla hoşgöremezdi."

age, Leonis....s.43

"Cenaze töreninden sonra, ölüler, Şişli mezarlığına, kentin eski mahallesi Narlıkapı çocuğu, yakışıklı delikanlı arkadaşım Krizantos tarafından taşındı. Silindir şapkalı arabacıdan, kupa arabalı Osmanlı Düyun-u Umumiyesi'ndeki İtalyan temsilciye kadar herkes cesetleri taşımak zorunda kaldı. Pera'daki bizim kilise 4, 5, 6 kişilik cenaze arabaları imal etmişti. Krizantos da mezarlığın yolunu tutmadan önce yükünün yerleştirilmesi için kilisenin önünde bekliyordu. Birgün yarı-sarhoş halde arabayı kullanırken, sesler duydu ve ölülerden birinin canlandığını sandı. "kes sesini", diye bağırdı, "sen öldün işte, daha ne istiyorsun?" Ve mezarlığa vardığında tabutu açtılar. Kocaman bir fare dışarı fırladı."

Stephane Papadopulos, *Souvenirs de Constantinople*, Atina, 1978, s.64

1918 ilkbaharı gelip çattığında, kargaşanın sonunu kestirmeye yardım edecek bir şey görünmüyordu ortalıkta. Ama bir hışıltı meydana geldi. Genç Rumlar, Türkler, Ermeniler ve Yahudiler tarafından Fransızca yayınlanan o güne kadar adı duyulmamış dergiler, başka şeylerden, sinemadan, yeni şiirden sözetmeye koyuldular...Gün ışığına ilk çıkanı Djin'di; "edebi, sanatsal, bilimsel dergi, her perşembe çıkar". Bu dergiyi Bîcan Efendi adlı bir meraklı çıkarıyordu.

İşgal sırasında Büyükada'da eğlence düzenleyen azınlıklar
(Akdeniz Medeniyetleri Enstitüsü Arşivi)

"Pera'daki gecekuşu yaşantım yüzünden bana kızarsanız haksızlık edersiniz. Pera'nın geceleri ilgi çekici özellik taşımadığını düşünen birçok kişi var. Gece yarısına kadar eğlencelerin görece sınırlı olduğu konusunda gönüllü olarak onlarla uzlaşabilirim. Sinema artistleri aşırı hareketleriyle beni sinirlendirirler..... Tuzu kuru olanlara gelince bana onlardan hiç sözetmeyin...Fakat ay da var. Ay da ne demek mi oluyor? Pek bilmez misiniz onu? Taşralı havasıyla ay, daha da ilginçtir. Kimi bulutların yırtıklarından süzülerek tasarladığı donuk gülüşlü yüzler, Pera'ya hayaletlere özgü belli belirsiz bir ışık verirler."

Djin, no. 2, 23 Mayıs 1918

7 Eylül'de genç Rum şair Apostolos Melakrinos "edebi, mali ve çağdaş

dergi" Tout Pera'nın *ilk sayısını yayınlar. Dergide bulgurcularla, bulgur istifçileriyle alay edilir. "krem şokolanın en tatlı karamellerle yanyana bulunduğu Tecrübe Pastanesi (eski Mulatier) övülür. Kibar kişilerin beş çayı için randevulaştıkları yer de zaten burasıdır.*

27 Ekim'de Argus *ona ayak uydurur. Fakat mütareke yakındır ve derginin üslûbu giderek polemikçi bir havaya bürünür. Dergi Türklere karşı uzlaşmacı bir siyaset izlemekten sorumlu tuttuğu Rum patriğine saldırır.*

> "Utanç veren Fener;
>
> İster ökümenik, evrensel, yenilikçi, protestan, neokretiyen, karışık olsunlar, ister Roma'da ister Haliç'in bir semtinde yaşıyor olsunlar, her yerde aynıdırlar: hücrelerde, kovuklarda ve metafizik bir mal olarak sattıkları tanrılarının sandığına kadar her yerde her zaman abartılı ihanet davranışlarıyla ve kirli ruhlarıyla ikiyüzlü, yırtıcı, kıskanç ve entrikacıdırlar.
>
> Ökümenik patrik V. Germanos bu ortaçağ şahsiyetlerinin en uğursuzudur.
>
> Rezil bunak kahrol!"
>
> *Argus*, no. 1, 27 Ekim 1918

Söz konusu ihtiyar öfkeli kalabalık tarafından alaşağı edilecektir; Rum Cemaati milliyetçiliğin çalkantılı alanına sürüklenir.

> "Müttefik donanması geliyor!", "Efsanevi Averof geliyor!", "Averof Boğaziçi'nde" ve buna benzer başka keyifli haberler gazetelerimiz tarafından dev başlıklarla duyuruluyordu. Yuvalarından fırlamış gözleri ve kafasının tepesine yerleştirilmiş fesiyle Talat'ın yuvarlak yüzü yoktu artık. Kürk kalpağı gözlerinin üzerine kadar inen, askerî üniformalı Enver Paşa da yoktu artık. Ortadan kaybolmuşlardı bunlar. Şimdi efsun askerleri[1] kentin sokaklarını arşınlıyor, küçük tayfalar şarkı söylüyordu: "Uyan zavallı teba, özgürlüğün tadına varmak için uyan"

1 Yunan askerleri.

Binlerce insan kıyılara, yüksek yerlere doluştu. Erkekler çatılara, teraslara, yüksek duvarlara, Limana, Marmara Denizi'ne nazır her yere tırmandılar. Kenar mahallelerin bütün sakinleri şafaktan itibaren Boğaziçi'nin aşağı taraflarına doğru yöneldiler, Galata Köprüsü kalabalıktan batma tehlikesi ile karşı karşıya kaldı. Eski sarayın parkı, Marmara Denizi'nin kıyısındaki mahallelerden gelen insanlarla dolup taşıyordu. Sanki Ayasofya yükseliyor ve minareleri -muhafızları- alçalıyordu.

Heyecan ve sabırsızlık duygularıyla dolu Eli ve ben, odamızda giyiniyorduk. Sofrada aceleden ve sinirden tepiniyorduk; "Hadi çabuk, geç kalacağız." Baba bizi efsanevi savaş gemisini ziyarete götürecek. O benzersiz günde neler giydiğimizi hatırlamıyorum. Fakat bizim küçük oğlanın Yunan mavisi çizgili bir beyaz kurdele kuşandığını çok iyi hatırlıyorum.

Ve işte Averof'taydık! Merdiveni ne büyük bir heyecanla tırmanmıştık! Gemiyi, makinalarından kaptan köprüsüne kadar bir ucundan ötekine tümüyle dolaşmıştık. Sanki, kutsal ve benzersiz ziyaret yerini, Ayasofya'yı ziyaret etmiştik.

Dolmabahçe Sarayı önünde demirlemiş Averof'lu binlerce kartpostal basıldı. Bunlardan en az birini edinmemiş hiçbir Rum, hiçbir Rum evi yoktu. Kimileri zırhlının tüm serisini -bütün pozlarını- aldı; Gündüz güneşte parlayan, gece ışıklandırılan, denizden, öteki gemilerden ya da bir sandaldan hatta karşı kıyıdan görünen pozlarını..

"Barış gelince, kırk gün kırk gece sokaklarda dansedeceğiz" demişti anne. Ama barış antlaşmasının imzalanması gecikiyordu. Mütareke devam ediyordu; anne ise düşünceli ve temkinliydi."

Catherine Laskaridhis, *Quinze Mille Jours à Constantinople ma patrie*, Athenes, 1987, s. 93-96

"İnsanlığın bütün büyük sorunları üç aşağı beş yukarı çözümlenmişti. Bundan böyle kimse dünyanın gidişatından şikayet edemeyecekti. Geçmişi unutmak gerekiyordu. Özgürlük ve refah içinde yeni bir dönem başlıyordu. Herkes gönlünce ya-

İstanbul'da Rumların her yıl düzenlediği Suyu Kutsama Yortusu (1906)

şayacaktı: Kimi resim yapacak, kimi şiir yazacak, öteki seyahat edecek, ülkeleri gezecek, Hindistan'a, Japonya'ya Pasifik Adaları'na gidecek, boş zamanını kızlara kur yaparak geçirecekti. Hoşuna giden buysa, neden olmasındı? Aynı şekilde, her halk zevkine göre hareket edecek, herhangi bir zorlama olmadan hayattan nasibini alacak ve gelişme yolunda özgürce ilerleyecekti. Küçük Asya ile ilgili olarak askıda kalmış birkaç sorunu kesin olarak çözmek için, Yunan Devleti'nin ufak bir çaba göstermesi, son bir kez destek vermesi gerekiyordu. Ondan sonra, Odiseus'un çocuklarının mutluluğunu, çılgın eğlencelerini bozacak herhangi bir kaygı söz konusu olmayacaktı. "Hayata şimdi başlayan sizler ne kadar şanslısınız, sizler mutlu bir kuşaksınız" diyordu yaşlılar.

Konstantinopl süslenmişti; Yeni bir fatihi kabul etmek üzere bayraklarla, defne dallarıyla donatılmıştı. Müttefik Kuvvetlerin Doğu Cephesi başkomutanı, galipleri temsilen imparatorluğun başkentine törenlerle girmek zorundaydı. Müttefik birlikler, başkomutanın geçeceği sokaklarda sıraya dizilmişlerdi. Kısa süre önce oluşturulan öncü birliklere, gü-

zergahın belli noktalarında durmaları emredilmişti.

Kalabalık, kentin merkezindeki sokaklara, pencerelere, balkonlara, teraslara bir kez daha yayılmıştı ve küçük bayraklarını neşeli bir homurtuyla dalgalandırıyordu. İngiliz, Fransız, İtalyan, Yunan her renkten üniforma, değişik türleri ile birbirine karışıyordu; koca kırmızı fesli ve beyaz maşlaklı Afrikalı sipahiler, başları türbanlı Hintli askerler, zift gibi kapkara Senegalliler, koyu renk eteklikli sarışın İskoçyalılar, tüylerle süslü geniş başlıklı İtalyan piyadeler, deniz mavisi üniformalı geniş Napolyon şapkalı İtalyan jandarmalar, Yunan efsun askerleri, geniş külot pantalonları ve botlarıyla Girit'li jandarmalar, Çarın ordularına mensup her soydan Rus subayı; bu sonuncular paçavralar içindeydiler ama çok mağrurdular; Göğüsleri madalya doluydu, pantalonlarında ise delikler vardı. Renkler, giysiler, modern kır kıyafetleri, her türden mavi, haki üniforma, eski gravürleri andıran 19. yüzyılın resmi giysiler, kırmızı pomponlar, yaldızlı kordonlar, şeritler, kılıflı kılıçlar, pelerinler göz kamaştırıyordu.

"Dikkat!" sesi sokağın başında yankılandı.(...) Kortej yalın, savaşçı görünümlüydü, yüzeysel bir lüks yoktu. Önde haki giysili bir İngiliz süvari mangası yürüyordu, Sonra, belli bir mesafe geride, savaş giysilerini giyinmiş general Franchet d'Esperay at üzerinde ilerliyordu. İki Fransız piyadesi atın dizginlerini tutuyordu. Fethedilen kente kendi başlarına giriyor ve liderlerini oraya getiriyor havasındaydılar. Komutanı, hepsi de at binmiş kurmay subaylar, İşgal kuvvetlerinin yöneticileri, askeri misyonların üyeleri izliyor ve geçit alayının sonunda şeref kıtaları yeralıyordu.

Kalabalık, bayrakları sallıyor, alkışlıyor ve başkomutana hoşgeldin diye bağrıyordu. Fakat O, hüzünlüydü, içine kapanıktı, keyifsizdi. Yaşa-varollara ve alkışlara karşılık vermek için başını bile çevirmiyordu, O en güçlüydü, muzaffer komutandı ve kenti almıştı; bunun dışında hiçbir şey onu ilgilendirmiyordu. Sabit bakışlarla atının başına bakıyor ve dişlerini sıkıyordu. Atla, kasklarla, kılıçlarla, süngülerle, kendisini izleyen bu etki-

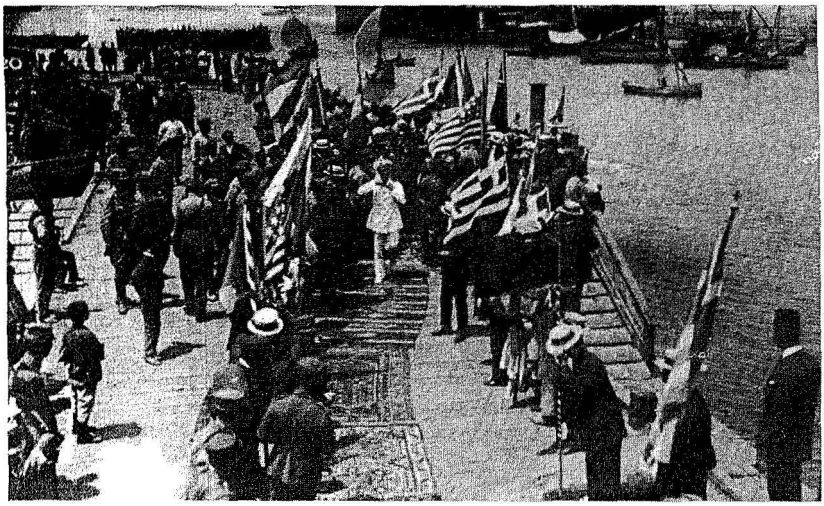
leyici güçle yekvücut olmuşa benziyordu. O askeri kudretin, kişilerden bağımsız, bükülmez, tükenmez gücün timsaliydi. Hıristiyan nüfusun sevinmesi ya da sevinmemesi onu fazla ilgilendirmiyordu. Onları yüreklendirmeyi özellikle istemiyordu.

O da, yüzyıllar boyunca birçok başka şefin yaptığı gibi, kenti ele geçirmişti. Fakat kenti gönülsüz elde ettiği gözle görülüyordu ve kenti elinde tutmak istemiyordu. Belki de ne yapacağını kestiremiyordu; bu nedenle mi kaygılıydı acaba? Ama sorun burada değildi. Önemli olan, Leonis'i saran garip çekicilikti; Konstantinopl, Avrupa, Dünya artık, geçmişteki Taksim bahçesi gibi, büyük bir tiyatro sahnesinden başka bir şey değildi; bu sahnede uluslar, ordular, geçit töreninde atlara binmiş şefler hareket edip duruyorlardı.

Gizemli ve anlaşılmaz bir ritim uyarınca bir temsil veriyorlardı. Gidiyorlar, geliyorlar, yerlerini birbirlerine bırakıyorlar, birbirlerini selamlıyorlardı. Bu, muazzam, fantastik bir saray dansı havası oluşturuyordu. Tarih buydu. Ve Leonis de tarihin akışının bir parçasını oluşturuyordu. Yunan izcilerinin dört hörgüçlü şapkasıyla, uzun devriye bastonuyla ve boynundaki mavi-beyaz fularıyla Tarih'in içinde dolaşıp duruyor, resmi şahısları selamlıyor ve geçit törenlerine katılıyordu. Onu hafifçe yukarı kaldıran, bütün bu ordularla, bu halklarla , bu imparatorluklarla birlikte önüne katan Tarih'in büyük akışını hissediyor izlenimini veriyordu. Bu harikulade olay onu çok keyiflendiriyordu, sevinçten gülmek istiyordu ama gülemiyordu, çünkü aynı anda boğazını sıkan, açıklanamaz bir acı kaplıyordu içini. Bütün bunlar çok güzel, fakat bir o kadar da hüzün vericiydi !"

age, Leonis...s.80-85

Doğu'daki kuvvetlerin başkomutanı general Franchet d'Esperay'ın beyaz bir at üzerinde kente girişinden birkaç gün sonra, 20 Mart 1919'da Rum Edebiyat Cemiyeti, Pera Palas'ın salonlarında Yunan ordusunun komutanı Leonidas Paraskevopulos'un onuruna bir akşam yemeği veriyordu. Leonidas Paraskevopulos Cemiyet başkanının ateşli konuşmasıyla karşılaşmıştı:

İşgal sırasında bir Yunan komutanının Bandırma İskelesi'nde karşılanışı. (1920)

"Irkımızın ikiz silahları, kılıç ve kalem, silah şakırtıları ve Helenci yankı; yüzyıllar boyunca mucizeler yaratan bu özellikler, ulusun özgürlüğünü birlikte gerçekleştirmek için muzaffer kardeşliklerini bugün de sürdürüyorlar. Siz bunu duyuran meleksiniz. General!, kılıcınızı bileyin. Tanrı, zekânın ve ölümsüz atalarımızın dediği gibi insanın erdemi olan ateşli sözlerin ruhuna, ulusun en kutsal esinlerini ve ortak özgürlüğün en cesur projelerini bizzat kendi elleriyle dikti...

Constantinople Rum Edebiyat Cemiyeti başkanı
Menas Afthentopoulos'un raporları, 1918-1922, Atina, 1972, s. 131

Bütün bu generaller savaşmak için buradaydılar ve savaş kendi mecrasında akıp duruyordu.

"Türk-Yunan savaşının haberlerini almak için bize gazeteye sık sık telefon ediliyordu. Bir akşam telefon durmak bilmeksizin çaldı. Telefonu açtım. Kaygılı bir ses Yunan ordusunun Adapazarı'nı alıp almadığını soruyordu. Bize kimi haberler ulaşmıştı ama ses beni etkiledi: "Neden soruyorsunuz?" de-

dim. "Dükkâna yumurta bekliyorduk da" karşılığını verdi ses.

age., Anılar...s.87

Peki ya Türkler, o sırada onlar ne yapıyorlardı?

"Eski köprü üzerinde", diye anlatılıyordu, yani Haliç'in iki kıyısını birleştiren tahta köprünün üzerinde "hançerlenmiş bir Fransız askerinin cesedi bulundu. Kavga mı, intikam mı, sarhoşluk mu? Olay bir sır perdesine bürünmüştü...Kimileri gerisinde kadın parmağı arayın" dediler ve eklediler: "Allah ruhunu aldı"!

Bir hafta geçmişti ki, aynı köprü üzerinde bu kez iki İngiliz askeri sırtından hançerlenmiş bulundu.

Cinayet olduğuna karar verildi. Bununla birlikte kimse bir şey görmemiş, bir şey işitmemişti. En küçük bir iz yoktu.

Köprünün ortasında tepsisi simit dolu bir simitçi duruyordu. Yanındaki küfede yedek simitler bulunuyordu. Tek tük gelen geçene bağırarak malını övüyordu: "Sıcak simitler"! Ne gizli saklı bir köşesi, ne karanlık koridorları, ne en küçük saklanacak bir yeri olan bu sakin köprüde, katil ya da katiller nereden bitiveriyorlardı? Ve sonra nereden kaçıyorlardı?

O anda, tek bir yolcu geçerken, inanılmaz bir gürültü çevreye yayılıyor diye anlatılıyordu, simitçi bağırıyordu:

- Tereyağlı simit beş kuruş.

Eğer yolcular iki kişiyse:

- Tereyağlı iki simit, 10 kuruş.

Söylendiğine göre, bir şeyden çekinmeyen kurban, geçerken, küfenin yanındaki koyu renk zemin yarılıyor, bir-iki "meçhul kişi" beliriyor ve geçen kişiyi sırtında bıçaklıyorlardı. Sonra, aynı şekilde, ortadan kayboluyorlardı. Köprü kurbanları her zaman işgal kuvvetlerinin adamları oluyordu.

Türklerin uyuşuk olduğunu kim söylüyordu?"

age, Onbeş Bin Gün, s.102

Bir felaket hiçbir zaman tek başına gelmez. Türk tehdidine Yunanlıların arasındaki anlaşmazlıklar ekleniyordu.

Bıkkın, öfkeli bir halde, börek kızartmakla uğraşan Maria'ya bağırmak için mutfağa girdim.

- Mimiler şimdi kralcı olmuşlar!

- Kim dedin; Mimiler mi? Mümkün değil!

- Evet Mimiler, daha dün onlara öğrettiğim Girit dansını yaparak "Venizelos, vatanımızın babası" diye şarkı söylüyorlardı, bugün ise "hayır biz kralcıyız" diyorlar. Baba, anne, hepsi! Hiç olmazsa "Yaşasın Aleksandr" diye bağırsalardı!

Kral Aleksandr o kadar iyi o kadar yumuşak biriydi ki... Beatriks bütün kış onun portresini yapmıştı -Onu, göğsü şerit ve madalyalarla dolu halde, tahtta otururken resmeden güzel ve büyük bir portre- ve okulumuzun resim öğretmeni bay Valkalopulos bu portre için bize gelip gidiyordu. Portreyi okulun bayramının büyük çekilişi için ayırmayı düşünüyordu.

- Hayır Aleksandr değil Konstantin, diye ısrar ediyordu Minis. Gerçek kral Konstantindir.

- Ne, diye karşılık verdim, Konstantin mi, şu Alman yanlısı? (babamın arkadaşları böyle diyorlardı). Öyleyse bir daha sizinle oynamayacağım.

Kapıyı açtım ve beni durdurmak için bir hareket yapmalarına imkan vermeden, dışarı çıktım.

Anlaşmazlık!

Peki şimdi Mimilersiz ne yapacağım ben?

Öğleyin sofrada kendimi tutamadım.

- Mimiler kralcı, Konstantinci dedim yıkılmış bir halde. Babaları da, anneleri de...

- Sahi mi! dedi babam.

- Yani dünden bugüne değiştiler mi? diye sordu Beatrice.

- Papaz amcaları Yanya'dan geldi ve hepsini Konstantinci yaptı.

- Demek öyle, dedi baba. Dert etme, amcaları döner dönmez yeniden Venizelosçu olurlar. Kent, Konstantincilerden bir zarar görmez.

Gerçekten de, kralcılar bir elin parmakları kadardılar. Her yerde Venizelos'un portreleri bulunuyordu; her pozda , her boy-

da tablo ya da fotoğraf halinde portreler. Hepsi defnelerle ve mavi beyaz kurdelelerle çevrilmişti; metrelerle kurdele ile. Vitrinin fonunu kaplamak için mavi beyaz satenden top top kumaş Tomareis'in vitrininde, tavana asılı bir gaz lambası, ulusun liderinin tablosunun önünde gece gündüz yanıyordu. Fakat en can alıcı nokta Hermayon'un vitriniydi: vatanın babasının ayaklı portresinin önünde, efsun etekliği giyinmiş ve elinde kendi boyunda bir mum tutan canlı bir oğlan ayakta duruyordu."

age. Quinze Mille Jours..., *s*. 104-105

Sözü, gökmavisi ve beyaz renklerle süslü Rum anılarına bırakmak için, amerikalı bir sosyoloji profesörünün basireti gerekiyor:

"Bir an için kentin iyi fabrikalarından birini ziyaret ettiğimizi düşünelim. Geçmiş kuşakların adımlarının basamaklarını aşındırdığı, korkuluğu olmayan bir merdivenle beş kat yukarı çıkalım. Sahanlıklarda ışık yok ama bu, en küçüğü yedi, en yaşlısı onbir yaşındaki on erkek çocuğun sabahın ilk saatlerinde ve gece karanlık çöktükten sonra bu merdivende yollarını bulmalarını engellemiyor.

Çalışma bölümü üç yarım-pencereden sızan ışıkla aydınlatılmıştır. Her çocuğa ait bir bank var. İş sahibi, otuzbeş yaşlarındaki nazik adam, bir masanın önüne oturmuş. Yanında yedi yaşındaki oğlu çalışır. Adamcağız, kadın ayakkabıları için bağcık üretir. Geri kalan çocuklar deriyle ilgili küçük işler yaparlar örneğin ayakkabıların dillerine astar dikerler. İç karartıcı bir günde, saat öğleden sonra dörttür. Tek gaz lambası patronun yanında yanar ve dört mum, aydınlanmanın geri kalan bölümünü sağlar. İşlerinin üzerine eğilmiş çocuklar, meraklı gözlerle kendilerini süzen ziyaretçiye bakmak için bir an dururlar, sonra yeniden işlerine dönerler. Her oğlanın yanıbaşında bir kağıt parçası, onun üstünde de bir ekmek parçası, yani öğle yemeğinden kalan artık... Bütün çocuklar ince, beyaz yüzlüdür fakat sanıldığı kadar zayıf değildirler; umursamaz bir halleri vardır. Küçük bir oğlan iğneyi eline batırır,

acıyan uzvunu emmek için bir an durur. Elleri kapkara, kir içinde ve soğuktur. Hafif giyimlidir. Bütün oğlanların yüzleri, uzun süreli kötü beslenmeyi açığa vurur;

Yaşlarına göre yaşlı ve neşesizdirler.

Çocuklar, bir süre sonra evlerine dönerken, küçük paketlerini beraberlerinde götürürler. Küçüklerden birini izleyelim. Altı kişilik; baba, anne, üç büyük kardeş ve sevimli bir bebek olan kızkardeşten oluşan bir aile... Savaşta yaralanan baba, ağır işi kaldıracak durumda değildir, buna rağmen Galata Köprüsü'nün üzerinde incik boncuk satar. Ailenin gelirini sağlamak, günde 150 kuruş kazanan baba ile onbir yaşındaki küçük oğlunun üzerindedir.

Onlar Rumdur..."

Clarence Richard Johnson, *Constantinople Today, The Pathfinder Survey of Constantinople*, New York, 1922, s. 190-191

Ve felaket yaklaşır.

"Yazın Bursa kaplıcalarına gidiyorduk. 1920'de ilk kez Yunan subaylarına rastladık, zafer demekti bu ve Yunan orduları Ankara'ya yaklaşıyordu. Bir yıl sonra geri çekilme başlamıştı, otelin bahçesine gelen yaralıları anımsıyorum; bunlardan biri şöyle diyordu:

"Ah, doktor gelse de kurşunu çıkarsa, daha fazla dayanamayacağım!" Ve biz, gizli gizli sokaktaki yaralıları seyretmeye gidiyorduk. Sanıyorum Sakarya Savaşı'ydı bu, geri çekilme başlamıştı; öyle sanıyorum ki annemin tedavisi sona ermeden Bursa'dan ayrıldık. 1922'de anlaşılabilir nedenlerle Bursa'ya değil, Boğaz'daki Büyükdere'ye gittik. Ailece birlikte olduğumuz bir akşam ay kıpkırmızıydı ve birinin şöyle dediğini anımsıyorum:" Şu anda kimbilir ne biçim kan dökülüyordur?. "Ve ertesi gün felaketi öğrendik."

Tanıklık

"Anna birgün bay Jefferson'un kayınvaldesi bayan Fransesca'ya çamaşıra gitmişti. Bayan Fransesca onu bir köşeye çekti

ve özel olarak konuştu.

- Bayan Anna, dedi, Yunanlıların başına büyük bir felaket geldi. Fransa ve İtalya ordunuzun İzmir'i terketmesi gerektiğini söylediler.

- Peki biz, biz ne olacağız, diye karşılık verdi Anna öfkeli bir halde. Dökülen bu kanlar, boşa mı gitmiş olacak yani? Doğru değil bu.

Çok kaygılıydı fakat ne yapacağını kestiremiyordu. Bayan Fransesca da ona nasıl bir yol göstermesi gerektiğini bilemiyordu.

- Daha geniş bilgi edinmek için Bay Jefferson'a soracağım, sonra da önlem alman için bunları sana bildireceğim.

Çünkü bay Jefferson büyük bir bankerdi ve bütün sırları biliyordu. Fakat Anna bay Jefferson'ın görüşünü bekleyebilir miydi? Hemen vaftiz anası Despina'nın evine koştu.

- Bak, dedi, bugün duyduklarımı sana anlatayım. Bayan Fransesca bana, Fransa ve İtalya'nın Yunanistan'ı İzmir'den çıkarmayı kararlaştırdıklarını söyledi.

Fakat Despina içtenlikle güldü.

- Sana neler oluyor? dedi, sana neler oluyor?

İzmir'de her şey yolundaydı, Orduda işler yolundaydı. İngiltere Yunanistan'ı koruyordu. Kaygılanmak için bir neden yoktu. Bayan Fransesca aklına geleni söylüyordu. Anlattıkları doğru olsa bile, Fransa'yı, İtalya'yı kim takardı? Yunanistan ve İngiltere istediklerini yapıyor, dünyaya tehditler yağdırıyor ve öteki güçlere tepeden bakıyorlardı. Kışlık gül reçelini şimdiden yapan Despina, bunları söylüyordu.

- Şu reçeli bırak da, Türkler yeniden İzmir'e dönerlerse başımıza gelecekleri düşün, dedi Anna.

- Aman Allahım! Sana neler oluyor? dedi Despina. Böyle şeyler söylemeyi kes, yoksa insanları korkutan bu gevezelikler yüzünden başına bir felaket gelebilir.

Anna korktu, daha fazla konuşmadı. Bayan Franseca'ya bile bir daha bir şey sormadı. Bayan Fransesca'ya gelince, o da ya bütün bunları unutmuştu ya da o kadar çok şey biliyordu

ki, daha sonra suçlanmamak için konuşmaya cesaret edemiyordu. Fakat Anna çok kaygılıydı."

George Theotokas, "Chronique de 1922"in
Euripide Pentozalis et Autres Histoires, Atina, Estia

"Bir gün ayakları çıplak, ayakkabısız bir kadın çıkageldi eve. Bursa üzerinden geliyordu -kocası madenlerde çalışıyordu- ve bize olup biten her şeyi, İzmir'de Fransız gemilerine kadar yüzenlerin ellerini nasıl kestiklerini anlattı. Bursa üzerinden nasıl gelmeyi başardığını bilemiyorum, ama düşünebiliyor musun ayakkabıları bile yoktu, çıplak ayak yürüyerek gelmişti; hâlâ gözlerimin önündedir; bize bir şeyler anlatıyor ay hakkında bir şey söylüyordu; o zamandan beri dolunaya bakamam çünkü, Bursa'da gizlenen askerlere dolunayın ihanet ettiğini söylüyordu."

Tanıklık

Bîcan Efendi'nin romantik şenliği, kâbusa yolaçan ay tanrıçasına (Hekate) dönüşmüştü.

İşgal sırasında Adalar'da eğlenen Rum ahali. (Akdeniz Medeniyetleri Enstitüsü Arşivi)

YAŞANAN KARGAŞADA GENÇ VE YAŞLI TÜRKLER

Stefanos Yerasimos tarafından seçilen metinler

Romancının Sodom ve Gomore diye adlandırdığı işgal altındaki şehir müttefiklerin şenliklerine ve cemaatler arasında gerginliklere sahne olur; Türkler umutsuzluk ile direniş, kadere boyun eğmeyle isyan duyguları arasında bölünür.

Savaş biter bitmez, başkentte savaşın felaketleri depreşir.

"1918 senesi ekim ayının bir çarşamba sabahı evden mektebe dönüyordum. Annemin ağır rahatsızlığı beni birkaç gün evde alıkoymuştu. Bindiğim tramvay Sultanahmet Meydanı'ndan geçerken, büyük bir meraklı kalabalığının, meydanın denize bakan taraflarına birikmiş oduğunu gördüm. Denizden ağır yolla İstanbul'a doğru bir donanma seyir halinde idi. Bunlar, harp gücüyle açtıramadıkları Çanakkale Boğazı'ndan geçmiş, mütareke şartlarına aykırı nispetlerle İstanbul'a doğru yolalan kalabalık İtilaf devletleri donanması idi. Tramvayda arkamda konuşan iki yaşlı zatın şu muhaveresi bugünkü gibi hâlâ kulağımdadır:

- Bu donanmanın sonunda (Averof) zırhlısı da varmış. Bugünleri göreceğime keşke Balkan Harbi'nde ölseydim...

Tramvay Karaköy'den Beyoğlu eteklerine doğru kıvrılınca, herkeste bir hayret nidası belirdi:

- A, buraya bakın, bu bayrakları da nereden buldular, ne vakit astılar?

Voyvoda (Bankalar) caddesinde İngiliz, Fransız bayrakları

yer yer sallanıyordu. Tramvay Beyoğlu'nun eteklerinden yükseldikçe, bayrak panayırı kesafeti de yükseldi. Hele Beyoğlu caddesinde, son haddini buldu. Hemen her pencerede İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan bayrakları dalgalanıyordu. Kendimi hemen aşağı attım, koşa koşa mektep kapısından içeri daldım. Bir saat sonraki öğle paydosunda hepimiz bahçenin demir parmaklıklarına dayanmış caddeyi seyrediyorduk. Tam mektebin karşısına isabet eden bir Yunanlı terzi bayrak bulamamış, mavi-beyaz bir etekliği pencereden sallandırmıştı. Caddede bir kalabalık, bir kaynaşma vardı. Fakat kaynaşma sessizdi. Tam bu sıralarda bir mızraklı sü vari bölüğü dörtnala caddeden geçti. Ne olduğunu daha pek kestiremeyen ler, bu arada Yunanlı terzi, derhal bayrak ve bayrak taslaklarını içeri aldılar. Bu vaziyette hep bir ağızdan (yaşa) diye bağırıştık ve şiddet le mızraklı askerlerimizi alkışladık. Biraz sonra terziye hitaben de (yuha) larımızı yolladık. Bu, mütarekenin ilk gününün ıstırabı idi."

Suat Aray, *Bir Galatasaraylının Hatıraları*, İzmir, 1959, s.116-117

Müttefik donanmanın varışından birgün önce, Jöntürk liderler bir Alman denizaltısı ile Odesa'ya doğru kaçarlar. Yaşlı Türkler'e gelince, örgütlenmeye çalışırlar.

"Kalamış'tan öğle vapuru ile dönüyordum. Deniz, mevsimin ilk karayel fırtınasıyla acı, loş bir renk almış, köpükler bile esmerleşmiş, çırpıntıların sesinde -yazın en sert meltemlerde görülmeyen- tehditkar bir derinlik peyda olmuştu. İnsanların ıslak yün koktukları orta salonda kumaş fabrikalarının iplik kurutulan dairelerine has serin, buğulu bir hava vardı; camlar yağmur damlalarını silmekle, düşürmekle bitiremiyorlardı. Ne kadar canım sıkılıyordu... Uzaktan aşina bir çehre, bir selam, bir tebessüm gönderdi. Sonra yanıma geldi:

- (Serkil Doryan) a değil mi? dedi. Nurettin Bey oraya gidiyordu; benim ise işten haberim yoktu, o ısrar etti:

- Sen de davetlisin, bilhassa beni memur ettiler, matbaaya

uğradım, kağıt bıraktım...behemahal gelmelisin!"

"Sulh ve selamet" fırkacılık içtihamı, lehül hamd, kesmişti... Her hangisinde olsa ömrümüz nizamname yapmak, beyanname yazmak, ve duhuliye toplamakla, neticesiz geçmeyecek miydi?

Hasan efendi söyleyecek, Hüseyin efendi cevap verecek, birini Ali Bey makul, diğerini Veli Bey yanlış addedecek... Sonra Ahmet Paşa bir teklifte bulunacak, Mehmet paşa münasip görecek, hepimiz "Ferman efendimizin..." diyeceğiz ; bir sigara, bir kahve, "Allaha ısmarladık!"...

Yok, benden bu oyuna pas! Okutacak derslerim, yazılacak mkalelerim, basılacak kitaplarım, hülasa işim, gücüm vardı...Muhatabım laubali tavrı, basit muhakemesi ve bu yağmurlu günde şen, şakrak sesiyle beni -bir defa görmek, kararı sonra vermek üzere- ikna etti. Malum yerde buluşmak vaadiyle köprüde ayrıldık.

İki saat sonra (Serkil Doryan) ın kapıcısına soruyordum:

- Damat Ferit Paşa hazretleri buradalar mı?

Bu isim, şu kapıcı, o bina... Bütün bunlarda, görgülü ve alışkın olanlar için bile çekici bir hal vardır. Daha ilk adımda -han odaları içtimalarında bir türlü müyesser olamayan- bir rahatlık duydum: Paltomu üzerimden aldılar...Ağır ağır merdivenleri çıkmaya başladım. Damat Ferit Paşa ile o güne kadar daha görüşmemiştim; zaten yüzünü de tanımıyordum ya...Fakat bir ay evvel Kollejin bir müsameresinde uzaktan görmüş ve her tarafından, hassaten tırnaklarından ve favurilerinden hususiyet ve garabet fışkıran bu hiç kimseye benzemez siyasi şahsiyet karşısında hayran bir seyirci kalmıştım.

İlk bakışta şekli bana gülünç gelmişti: Kendimi -sırf meclisi şenlendirmek için- Fransuva Jozefin gençlik devrine ait bir Avusturya kontu rolünü oynıyan mahir bir salon aktörü karşısında zannediyordum ve zannediyordum ki Ferit Paşa, biraz sonra, yan odaya girecek, favuriye benziyen o takma saçlarını atacak, yapma tırnaklarını çıkaracak ve içimize büsbütün başka bir şekilde, bana, size, herkese benziyen bir sima, genç, si-

ma, genç, sevimli sade bir sima ile girecek... O zaman, hepimiz, mesela "Aferin Şadi Bey!" diye el çırpacağız!

Maamafih bir müddet sonra manzarasına gözlerim alışmıştı.Hatta bir muayede dairesi kadar geniş ve kadın erkek yüzlerce insan ile dolu bu ışıklı salonda bazılarıyle İngilizce, bazılarıyle Fransızca konuşarak, pek medeni tavırlarla etrafını idare etmesi hoşuma bile gitmişti. Komitenin elinde bir telgraf, telefon ve yazı makinesi, veya mühür, damga ve tura vazifesi, yani cansız ve fikirsiz bir kalıp hizmetini gören beşinci Mehmet Handan ve şu misilsiz mağlûbiyetinden sonra, bizde, bir padişahçılık cereyanı hasıl olmuş, daha doğrusu eskiden mevcut olan bu cereyan son kuvvetini bulmuştu.

Binaenaleyh üzerinde mabeyin terbiyesi ve padişah mensubiyeti âdeta göz çıkaran bu alafranga tanzimat vezirini beğenmeğe zaten müstaid dim. Kırçıl uzun saçlı Rıza Tevfikle kırçıl uzun favurili Ferit Paşa nın, bu iki sahne simasının yan yana, birbirlerine paye vererek teşrifatla konuşuşlarında ayrı bir zevk buluyordum; içimde bir ümit uyanıyor ve ilk gülünç tesir gittikçe siliniyordu.

İşte (Serkil Doryan) merdiveninin solundaki misafir odasına girdiğim zaman Ferit Paşa hakkında ancak böyle, yarım yamalak bir fikrim vardı. İçerisi siyah elbiseli ve resmi tavırlı yaşlı adamlarla dolu idi. Eski politikacı ve fırkacılardan, yani Sabri, Zeynelabidin, Vasfi Efendilerle Rıza Tevfikten, Ali Kemal merhumdan, bir de Mehmet Ali Beyden başkasını tanımıyordum. Herkes, bir açış nutkuna muntazır ve daha evvel konuşmak hakkından mahrum gibi kulakları camları yalıyan yağmurun sesinde, gözleri ocağı dolduran kömürün ışığında, sessiz oturuyordu.

Ben onları seyrediyor, kendimi Gazi Muhtar Paşanın maruf büyük kabinesi huzurunda sanıyordum. Şu sükutumuz ve şu şeklimizle ne heybetli bir heykel-i vükelâ teşkil edebilirdik!!

Birden Ferit Paşa konuşmağa başladı; iyi bir hatip olmadığını derhal anladım ve teessüf ettim. Nutkunun hülâsası şu idi:

"Memleket himmete, hizmete muhtaç, kuvvetli bir fıkraya lüzum görülüyor, şu içtimadan maksat bunun temini..."

Birkaç zat, gayet pesten ve gayet hayîde sözler sarfettiler; hoca efendiler -muhitten hazmetmemiş gibi bir tavırla- hâlâ susuyorlardı. Onlar Damat Paşanın Harbi Umumiden evvelki Hürriyet ve İtilâfa -zevcesi sultan hazretlerinin ibramiyle riyasetten birden bire istifası suretinde- vurduğu darbenin hâlâ tesiri ve emniyetsizliği içinde gibi idiler.

İçimizde yalnız bir coşkun çıktı; onun da yaşı sekseni mütecaviz, sesi ve elleri titrek, hayecanı ise başkasına geçmez bir halde:

Müşir Nuri Paşa! İşte fırkaya reis onu yaptık.Damat Ferit Paşa bir türlü riyaseti ve azalığı kabul etmiyor:

-"Ben bir nefer olarak çalışırım!"

Diyordu. Alttan alta bir söz geçti: Onun girmemesi bazı makamatta lehimize bitarafane çalışmasını temin edeceğinden fırka için daha faydalı olurmuş...Binaenaleyh ısrardan vazgeçildi; heyeti idare listesini yaptık ve dağıldık.

Bu içtima, nutuk, fikir ve heyecan itibariyle o kadar sönük, silik ve ölgün geçmişti ki, bugün -birçok ehemmiyetsiz işleri, notsuz, bütün teferruatiyle hatırlıyan- dimağımda başka ufak bir iz bırakmamıştı. "Bu dahi bir şeye benzemedi..." diyerek Bebek yolunu tuttum.

Ertesi günü Sabah gazetesi listeyi neşredince baktım ki, içtima şanlı, şerefli, ehemmiyetli bir şekil almış! Memleketteki tesiri de büyük olmuştu: Dar bir yolda kırıla, döküle sarsak sarsak yuvarlanan ikinci Tevfik Paşa kabinesinin önüne bir iri kamyon gibi, birdenbire kemali heybetle çıkıvermişti.Bu, bir fırka heyeti idaresi olmaktan ziyade bir kabine listesine benziyordu!"

Refik Halit Karay, *Minelbab İlelmihrab*, İstanbul, 1964, s.57-60

İstanbul'un işgalinden sonra ikinci şok, 15 Mayıs 1919'da Yunanlıların İzmir'e çıkmaları üzerine yaşandı.

Sultanahmet Mitinginde, Halide Edip (Adıvar) siyah bayraklı kürsüde konuşuyor.

"İzmir işgalinin bütün memlekette hele İstanbul'da yaptığı tepki çok büyüktü. İşgalden sekiz gün sonra, 23 Mayıs 1335 (1919) tarihinde Sultanahmet'te bir miting yapılacağı haberi her tarafa yayıldı. Bu mitinge bütün İstanbul halkı, küçüğü, memuru, talebesi ile katılacaktı. Bizim mektep de mitinge iştirak edecekti. Mektepten mümessil olarak Cemal, Saim, Nihat, daha birkaç kişi ile ben seçilmiştik. Mitingten evvel Darülfunun konferans salonunda bir toplantı yaptık. Nasıl hareket edileceği kararlaştırıldı. Bizlere yeşil bir pazubent verdiler. İdareci olarak o gün kollarımızı sıvadık. Ve mekteple beraber Sultanahmet Meydanı'na gittik. Meydanın hali, tasviri güç bir manzara arzediyordu. Her taraf kara bayraklarla çevrilmişti. Sultanahmet, Ayasofya, Firuzağa camilerinin minarelerinde, binaların balkonlarında ve pencerelerde kapkara Türk bayrakları sallanıyordu. Yakalarda etrafı siyah bir yuvarlak ve üzerinde (İzmir Türk kalacaktır - Smyrne restera Turque - 23 Mayıs 1919) yazılı rozetler takılı. Minarelerden tekbir getiriliyor, koca meydan dolmuş tramvay yoluna, cami avlularına, yan sokaklara kadar taşmış. Dükkanlar kapanmış, bütün İstanbul matem günü yaşıyor. Bizim mektep meydanın ortasına

isabet eden kısımda ve Sultanahmet Camii'nin duvarına yakın bir yerden kurulmuş, üzeri siyah bayraklarla örtülü kürsünün tam yanında. Kürsüye evvela şair Mehmet Emin bey çıktı. Heyecanlı güzel bir konuşma yaptı. Söylediği sözlerden bugün hatırımda kalanlar şunlardır. "Keşke gözlerim alil olsaydı, bugünleri görmeseydim, keşki kulaklarım sağır olsaydı, bu kara haberi duymasaydım". Emin beyden sonra kürsüye siyahlar giymiş, solgun benizli bir hanım çıktı ve içten gelen bir sesle:

Evlatlarım, kardeşleriiim diye başlayan bir hitabet irad etti. Halide Edip hanımın bu iki kelimesiyle başlayan hitabı birçoklarının o ana kadar güç zaptedilen gözyaşlarına mecra oldu. Her taraftan hıçkırıklar duyulmaya başladı. Hitap sonunda Allah var diye bitti.

Aradan kırk sene geçmiş olmasına rağmen, şu satırları yazarken dahi kendimi hâlâ vatanperver büyük Türk kadınının o candan, o kalpten vederinden gelen vakur, matemli ve kindar sesinin, feryadının tesiri altında hissediyorum. O gün grekek Mehmet Emin bey, gerek Halide Edip hanım bütün İstanbul halkını sürüklemişlerdi. Fakat hitaplar bilhassa tahrik eden bir eda taşımıyor, milletin matemini ilan ediyor, bütün millet nımanı İzmir'in muahedelere, taahhütlere aykırı olarak kahbece, bizimle döğüşmemiş olan ve hele bizi mağlup edenler arasında yer almaması lazım gelen bir ordu tarafından işgalini, orada yapılan mezalimi ve hatta tecavüzleri protesto ediyordu. Bütün camilerin minarelerin-

Halide Edip (Adıvar)

den durmadan akseden tekbirler ortalığa başka bir heybet ve bir haşmet veriyordu.

Miting epey sürdü. Sonunda bir hoca (Ey cemaati müslimin) hitabesiyle başlayan bir dua okudu. İstanbul'u işgal edenler sinmişler, ortalarda görünmüyorlardı. Yalnız sokak aralarında, benim gördüğüm Fransız zenci hatta yamyam askerlerden sürüler halinde kuvvetler gizli gizli ve ürkek, ürkek guruplaşmışlardı. O gün diyebilirim ki, birçok kimsede silah vardı ve eğer mitingi idare edenler halkı fazla tahrik etmiş olsalardı, kanlı bir çatışma pekala mümkün olurdu. Hatta ben bile, o zaman 17 yaşımda olduğum halde, rahmetli babamın Colt tabancasını yanıma almıştım. Niçin, iyi bilmiyorum fakat hemen herkes yanına silah almıştı. Bunları kullanmaya fırsat ve hacet olmadı. Halk sessiz, vekarlı ve azimli olarak yavaş yavaş dağıldı, o gün (İzmir jandarma kumandanı kaymakamı Süreyya) imzasını taşıyan ve İzmir işgalinin feci sahifelerini tasvir eden bir telgraf sureti, elden ele dolaştı. Telgrafın bir suretini hâlâ saklıyorum."

Bir Galatasaraylının Hatıraları... s.128-129

"Ben konuşurum" dediğim zaman, herkes çok sevindi ve ilk miting yerinin Fatih olmasına karar verildi.

Halk Fatih Belediyesinin önünde toplanmıştı. Balkondan konuşulacaktı. Sesimi kalabalığın hepsine işittirmek mümkün olabilecek mi diye düşünürken dramatik bir olay bana bu endişemi unutturdu. Binanın üzerinde Ay-yıldızlı kırmızı bayraklar rüzgarda sallanırken, onun altında da, yani balkonun demir parmaklıklarından aşağıya doğru bir siyah örtü sarkıtılmıştı.

Demir parmaklığın siyah örtüsü üzerinde bir insan denizi ile karşı karşıya gibiydim. Kalabalığın ortasında askerler ve zabitler vardı. Onların etrafında çoğu genç olmak üzere , siyah çarşaflı kadınlar vardı. Hepsi nutku bekliyordu Aynı zamanda beyaz sarıklılar, kırmızı fesliler, birkaç tane de şapkalı vardı. Fakat insan, kalabalığın karşısında, ne olduğunun farkına bile varmıyor. Çünkü parlayan gözler, söyleyeceğini in-

sana ilham ediyordu. Hepimizin içinde haklarımıza ve kudretimize iman etmek gayesi vardı. İlk cümlem: "Gece en karanlık ve ebedi göründüğü zaman gün ışığı en yakındır" oldu. Konuşurken , sesim ta karşımdaki Uçak Şehitleri Anıtına çarpıp geri geliyordu. Garip bir tesadüf olarak, işte bu Şehitler Anıtı sesimi bu kalabalığa duyuruyordu.

Ben ne söyledimse hepsini bu gözlerden ilham alarak söyledim. O kadar birbirimize dalmıştık ki, aşağılara inen iki İngiliz uçağının farkına bile varmadık. Uçaklardan bir tanesi kalabalığın sağ tarafına dokunacak kadar indi. Beyaz sakallı bir adamın "Allah Allah" diye üstünü başını yırttığı görülüyordu. Kalabalık sağa, sola ayrılmaya başlarken, ortayerdeki kadınlar mıhlanmış gibi duruyarlardı. Kuvvetli bir asker sesi kumanda veriyormuş gibi, kalabalık içinden yükseldi: "Gene konuş!"

Esasen ben susmuş değildim. Adeta korkmuş bir çocuğun elini tutarak ona tehlikeyi unutturmak için konuşan bir insan gibiydim. Biraz sonra, dağılmış olan kalabalık yerlerine döndü.

Darülfünunun hukuk müderrisi Selahattin bey, mitingin özetini yaptı ve halkın padişaha giderek milletini tutmasını talep etmemizi istedi. Mitingi hazırlayanlar padişaha gidecek kimseleri seçmek üzere Beyazit'a Darülfunun'a döndüler. Ben iki talebeyle beraber Zatı şahaneye gitmeye memur edilmiştim.

Yıldıza çıkan yokunu nihayetindeki saraya geldiğimiz zaman lambalar yanmıştı. Buralarda çocukken ne kadar dolaşmış ve oynamıştım. Sarayda, siyahlar giyinmiş bir katip bizi kabul salonuna götürdü. Çocuklara ve bana şüphe ile bakıyordu. Kendi kendime, acaba padişah tıpkı Louis XIV gibi halktan gelen herhangi bir şeye sinirleniyor muydu diye sordum. Herhalde mitingin haberleri saraya gelmiş olacaktı ve tabii kudretini irsi ve ilahi zanneden bir hükümdar buna sinirlenebilirdi.

Birisi bahriyeli olmak üzere iki tane yaver bizi büyük bir samimiyet ile kabul ettiler. Galiba onların kalbi bizden yanaydı.

Padişahın birinci mabeyincisi yaver paşa güya özür diler

gibi ellerini oğuşturarak yanımıza geldi. Bilhassa genç talebelerden çekinir görünüyordu. Yaver paşa huzuru şahaneye bir kaç defa girip çıktı. Nihayet büyük bir esefle padişahın hasta olduğunu, bundan dolayı bizi kabul edemeyeceğini fakat evlatlarının arzularını dikkate alacağını söyledi. Yaver paşa kendi adına da gayet nazik sözler ilave etti. Fakat talebe, bizi halk gönderdi, mutlaka kabul edilmek isteriz diye birkaç defa israr etti. Bu yaver paşayı tabii çok üzüyordu. Ona, padişaha emir verir gibi haber gönderen bir gençlik çok kötü bir tesir yapmıştı. Ben sadece, halkın arzusunu söyledikten sonra, hep birlikte saraydan ayrıldık. Yıldız yokuşuna inerken, bu yerlerin Abdühmamit zamanında nispeten ne kadar boşalmış ve toz toprak içinde olduğunu gördüm. İçimde Osmanlı hanedanının son günlerini yaşadıkları hissi hasıl oldu."

Halide Edip Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, Çan yayını, İstanbul 1962

Eğer pek Fransız Galatasaray Lisesi'nin eski öğrencisi ve ünlü ilk Türk kadın romancı, İstanbul Üniversitesi'nin ilk kadın profesörü ve pek Amerikan Robert Kolej'in öğretmeni Halide Edip, anılarını yazarken, o biraz naiv, bir parça şoven milliyetçiliği yeniden canlandırıyorlarsa, bunun nedeni hiç kuşku yok ki, karşılıklı hoşgörüden ve anlayıştan nasibini almamış olan dönemin havasına sadık kalma kaygısıdır. Türkler, Rumlar, Ermeniler ve diğerleri sadece panik içinde iletişim kurabiliyorlardı.

"Mütareke esnasında gayet garip hadiseler oluyordu. Efkar gergin, sinirler gergindi. Herkeste bir şüphe, tereddüt ve kararsızlık havası mevcuttu. Bir gün İstanbul'da gayet heyecanlı bir hadise oldu. İstanbul tarafından başlayan bir telaş ve "Geliyor" avazesi ile Beyazıt'tan, çarşı içinden Mahmutpaşa ve Babıali'den halkın şuursuzca Köprü'ye ve oradan da Beyoğlu'na doğru koştuğu, kaçtığı görüldü. Herkes bu bir tek kelimenin verdiği esrarengiz bir korkuyla her şeyini işçi işini, dükkancı dükkanını, satıcılar tablalarını bırakarak kaçıyorlar, kaçıyorlardı. Bu helecan ve heyecan saatlerce sürdü. Ve Boğaziçi'nde veya Şişli tepelerinde nihayet buldu. Telaşın nere-

den başladığı, nasıl başladığı da anlaşılamadı. Türkler "geliyor" diye, Rumlar "Erhete" diye kaçmışlardı.

Sonradan dolaşan rivayetlere göre ya Beyazıt Meydanı'nda veya Çarşı içinde bir kavgada polis veya jandarma geliyor manasına olarak kavgacıların (geliyor) diye kaçmaya başlamaları ile zaten hem can hem de mal bakımından korku ve kuşku içinde olan çarşı halkında panik çıkmış, bütün çarşı ve sırasıyla bütün İstanbul tarafı (geliyor) diye kaçmaya başlamıştı. Türkler belki işgal kuvvetlerinden, Rumlar ve gayri müslimler Türk ordusundan, hülasa herkes hayalinde kurduğu bir kuvvetten, bir yabancı veya düşmandan korkup kaçmıştı. Hatırlarım, Bab-ı Ali'de alış veriş eden soğukkanlı bir ahbabımız, her şeyi olduğu gibi bırakan dükkan sahibinin dükkanında, panik basılıncaya kadar beklemiş, akşam geç vakit dükkana dönen satıcının teşekkür ve minnetleri arasında evine avdet etmişti. İstanbul o saatlerde bomboş bir şehir manzarası arzeylemişti.

Bu durum halkın nasıl bir haleti ruhiye içinde bulunduğunu göstermesi bakımından cidden dikkate şayan idi."

Suat Aray, *a.g.e.*, s. 137-13

Bu arada, müttefikler arasında şunlar oluyordu...

29 Mayıs'ta bay ve bayan Steeg (Osmanlı Düyun u Umumiyesinden) tiyatro gösterili bir akşam düzenlediler; çok şakacı yerel bir gurup "Kemal diye biri var mı" adlı oyunu oynadı. Oyunda general Chamsky'yi başarıyla yorumlayan bay ve bayan Bellot (Credit Lyonnais'den), oniki yaşındaki oğulları, bay Steeg'in oğlu, bay Marcel, genç bayanlar Granet ve Campeaux ve ötekiler rol aldılar.

13 Temmuz'da Lorraine gemisinde düzenlenen balo, top ve kule gibi savaşı çağrıştıran unsurlar ustalıkla gizlendiği için, çok başarılı olmuştu.

General P-E Nayral de Bourgon, Fransız kuvvetlerinin komutanı, *Dix Ans de Souvenirs, 1914-1924. Septieme partie: Les Fruits de la Victoire. Constantinople*, Nimes, 1932, s.32-34

Anadolu'da tam da Yunan ve Türk orduları arasında belirleyici savaş sürerken, eski Türkleri arayan John Dos Passos adlı yirmi beş yaşındaki Amerikalı bir gazeteci, temmuz 1921'de İstanbul'a ayak basar.

"Küçük Moskopulos tombul ellerini havaya kaldırdı:

"Türkler Yunan klasiklerini okumamışlar. Cahil onlar. Milletvekilleri bile ne Homer'i ne de Demostenos'u tanır. Tabii Yunan klasiklerini incelemeden, ne politikacı, ne hatip ne diplomat olunur. Türkiye mevcut değildir. Sizi temin ederim, bayım, haydutluktan başka bir şey yok ortada. Bu kente gelince bayım -Pera Palas'ın penceresinden, müttefik kuvvetlerin kurmaylarına ait bir arabanın geçtiğini gördük- hikayesini biliyorsunuz. Bir Konstantin kurdu, bir Konstantin yitirdi, bir Konstantin onu yeniden fethedecek."

Koruk salkımlarının aralarından sarktığı sık asma yapraklarından ve asma dallarından oluşan bir çardak... Heraklius surlarının kapıla rından birinin yakınındaki bir kahve...Tozlu yol, o kadar alçak tonozlu bir geçite ulaşır ki, bu geçit, toz bulutu içinde ve çatırtılar arasında bu kapıya giren yüklü at arabaları için çok küçükmüş gibi görünür. Geçitin iki yanında, zamanın tepelerini aşındırdığı kare biçiminde, gri renkte kuleler... Sonsuza doğru uzayıp giden duvarın kenarında yer yer incir ağaçlarının yeşil lekeleri...Doğuda, pırıl pırıl yeşil-mavi Marmara'nın küçük bir parçası, batıda kurak, esmer tepeler.. Çardağın mora çalan gölgesinde ahşaptan küçük

Refik Halid (Karay)

masalar ve sandalyeler; her masanın üzerinde, biberiyeli, fesleğenli ya da kekikli bir çömlek...

Bir köşede toplanan vakur görünümlü yaşlılar yumuşak bir sesle kimi sorunları tartışırlar. Beyaz sarıkları nerdeyse hareketsizdir; zaman zaman, bir baş güneşin ışıklarına doğru eğildiğinde ya da zayıf yanık bir el, aklaşmış bir sakalın üzerine konduğunda, bir beyaz yansıma görülür. Yanımda yepyeni, parlak kırmızı fesli üç genç, birbirleriyle sakalaşırlar. Uzun beyaz bir yelek, geniş bir etek giymiş olan kırmızı şiş yüzlü yaşlı, parıldayan gözlerle nargilesinin üzerinden bakar ve zaman zaman kahkahalar fırlatarak başını geriye atar. Zayıf, sarışın, terlikleri yanıbaşında duran bir adam, iri kahve-sarı gözleriyle boşluğa bakar; elindeki uzun tehribar ağızlık, güneş ışınları üzerine düşünce, altın yansımalara bürünür.

"Klasikleri bilmeden ne diplomat, ne siyasetçi ne hatip olunabilir...." Ama hafif bir meltemin sarstığı bir çardağın altında oturmuş dururken, insan günlerin elinden, parmakların arasından su gibi akıp gitmesine izin verebilir, yumuşak ve biçimli parmakların arasından; tıpkı parmakların bir an için bile olsa çekmekten vazgeçmediği kehribar tespihin taneleri gibi.

Tonozlu kapının altında önce, müttefik kuvvetlerin subaylarıyla dolu, yavaş yavaş, gacırdayarak ilerleyen genelkurmayın bir arabası belirir; altın yaldızlı rütbe işaretlerinin parıltıları ve gevezelik edenlerin sesleri... Araba, çukurlarla dolu yolu tıknefes tırmanarak bir toz bulutunun arkasında kaybolur.

Bu toz bulutunun içinden bir koyun sürüsü meleyerek çıkar; sürünün peşindeki iki çoban bağırarak, taş atarak ve ellerindeki değneklerle hayvanlara vurarak, bu dalganın, tıpkı suyun bir yalağın savağından akışı gibi, dar kemerden akıp gitmesini sağlar.

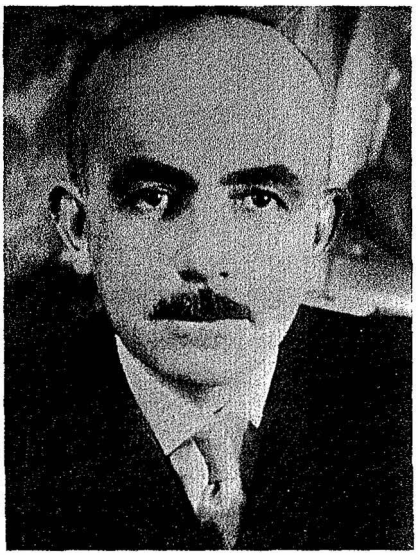
"Klasikleri tanımadan..." Müttefiklerarası polis gücünün bir müfrezesi oraya gelir; sorgular bir havada, kahvedeki Türklerin yüzlerini dikkatle süzerler. Aralarında, üç köşeli şapkalı, üniformaların eteklerindeki düğmeleri parlayan iki İtalyan jandarma, askeri polisin kırmızı subay yakalı birkaç İngiliz, bilinen

bıyıklarıyla Fransız polisleri vardır. Devriye gezerken yanıp kızarmışlar, terlemişler, kusursuz biçimde boyanmış postalları toz içinde kalmıştır. Kahvenin terasındaki insanları süzmekten bıkınca , başlarını çevirir ve kente dönmek için bir kez daha kapının altından geçerler. Asmanın altında oturanlardan kimse onları görmemiştir. Yaşlıların sohbeti kesintiye uğramamıştır, yavaş bir biçimde sakalı sıvazlayan elin hareketi de... İçen derin bir nefes çekince, çok aralıklı yerleştirilmiş nargilelerin tömbekilerinde, küçük bir kırmızı parıltı görülür. Gri renkli surların ve kulelerinin üzerinde eğri, siyah kanatlı, şahin gagalı uçurtmalar, porselen mavisi gökyüzünde fır dönerler."

John Dos Passos, *Orient Express*, Paris, 1991. s. 41-44

Genç Türkler'e gelince; mütareke sırasındaki İstanbul'u anlatan, ona anlamlı biçimde Sodom ve Gomore adını veren, başından beri milliyetçi Yakup Kadri'nin romanının kahramanına inanmak gerekirse, onlar sevdalı küskünlükleriyle milliyetçi kırgınlıkları arasında bocalarlar.

"Necdet mırıldanarak, homurdanarak yürüdü. Kırk elli adım ötede Maksim Bar'ın durmadan açılıp kapanan feneri gözüne çarptı. İçinden "Buraya gireyim, bir iyi sarhoş olayım" dedi. Uzak bir ihtimal; belki Jackson Read de dönüşte buraya uğrar! Zira Necdet şimdiye kadar herhangi bir bara girdiyse, orada mutlaka İngiliz zabitlerine rastgelmiştir. Bu tahmin ona eşi görül-

Yakup Kadri (Karaosmanoğlu)

memiş bir keşifte bulunmuş bir kimsenin heyecanını verdi ve bu heyecanla Maksim Bar'ın merdivenlerini indi. Paltosunu vestiyere dar attı; soluğu içki masalarından birinin başında aldı. Çoktan numaralar bitmiş, umumi dans başlamıştı. Kah aç kalmış bir sürü çakal ulumalarını, kah babası tutmuş bir alay zenci karısını çoğlıklarını, kah sadece dar bir oluktan akan sus seslerini hatırlatır bir karışık gürültü içinde kadınlı erkekli elli altmış kişilik bir insan kümesi mihaniki bir ahenkle dönüp duruyordu. Hava ılık ve kukulu idi ve koyu bir aydınlık içinde birçok duman halkaları beyaz ipekten serpantinler gibi herkesin başı üstünde durmadan çözülüp toparlanıyorlardı.

Necdet pistten epeyce uzakta sapa ve tenha bir köşeye rastlayan masanın başından etrafına ilk bakışında yalnız bunu gördü ve tam o sırada yanına gelen "serveuses" den bir cin-vermut istedi. Sonra yavaş yavaş manzaranın ayrıntılarını seçmeye başladı. Tahmin ettiği gibi barda en çok göze çarpan İngilizlerdi. Gerçekten bunların çoğu smoking giymiş yahut sadece sivil kıyafetle gelmişti. Fakat Sami beyin evinde İngiliz'i kokusundan tanıdığını söyleyen Necdet için bunların tavır ve hareketlerinden kimi olduklarını hissetmemek imkan dışında idi. Zaten İstanbul'un işgalinden beri genç adamda sanki bir altıncı his peyda olmuştu. Bu his vasıtasıyla bütün şehri dolduran alaca karanlığın içindeki bütün cinsiyetleri ve milliyetleri birbirinden adeta göz bağlı ayırabiliyordu. Yüz veyahut iki yüz kişilik bir büküçük kalabalığı teşkil eden insanlar arasında İtalyan'i hangisidir, Fransız'ı hangisidir, Rus ve İngiliz'i hangisidir, derhal bir bakışta anlayıveriyordu.

- Madmazel, madmazel bana bir cin-vermut daha! dedi

İşte biraz ötedeki masada birtakım hayta gençlek cıvık cıvık gülüşüyorlar, kadınlara bakıyorlar: içlerinden biri yanındakinin viskisini yavaşça kendi bardağına döküyor, öbürü işin farkına varıp arkadaşının omzuna bir yumruk indiriyor. Sonra başbaşa verip birbirlerine sırdaşça bir şeyler fısıldıyorlar. Necdet bunların haftalıklarının bir kısmıyla eğlentiye çıkmış birtakım Rum mağaza çırakları olduğundan bir an şüphe edebilir mi?

Karşısında, tam kendi masasına karşı masada kenarları bağa çerçeveli büyük ve yuvarlak gözlüklerini zeytin renkli kalın kaşlı, yontulmamış ilkel yüzü üstünde tek medeniyet ve zarafet alameti gibi taşıyan şu traşlı ve şişman adam mutlaka ticaretle meşgul bir Ermenidir. Belki şu dakikada kendisini birdenbire zengin edecek en kolay ve en karanlık vurgun şekillerinden birini aklından geçirip durmaktadır. Acaba birtakım düzme belgelerle İngilizlere müracaat edip Türklerden birinin malına sahip mi çıksam; yoksa Anadolu'da milli hareketi gözetlemek ve ihbar etmek için bir şebeke kurmak bahanesiyle "İntelligence Service"in örtülü ödenek kısmından bazı paralar mı sızdırsam diye düşünüyor. Sonra bunların hiçbirini beğenmeyip daha şaşırtıcı tasarılara dalıyor.

Necdet'in gözleri bu adamdan kalkıp başka bir noktaya dikildi. Burada son derece süslü ve uzaktan uzağa gönül alacak derecede gönül kapıcı bir kadınla elli yaşlarında kuru, küçük ve tek gözüklü bir adam başbaşa konuşuyorlar. Daha doğrusu hep erkek sölyüyor ve kadın belli belirsiz bir tebessümle gülümseyerek ve sürmeli gözlerinin ucuyla hep başka yerlere bakarak onu dinler görünmeye çalışıyordu. Herif yalnız kadına bir şey anlatır gibi değildi. Tavırlarından aynı zamanda son derece sinirli ve öfkeli olduğu da anlaşılıyordu. Mutlaka levanten bir karı koca ki gizli münasebetlerine dair gayet kirli bir meseleyi bu umumi yerde münakaşa etmektedirler. Daha doğrusu kadın mutlaka bir yarı fahişe olacak, herif de para karşılığında susturulan bir koca... kim bilir, ara sıra kadın kesenin ağzını kapıyordu da herifin ağzı mı açılmaya başlıyordu? Yoksa elaleme gösteriş olsun diye bazen böyle herkesin içinde birtakım yapmacık kıskançlık rolleri mi oynanıyordu?

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Sodome ve Gomore*,
İstanbul, 1984, b, 59-62

İmparatorluk, sonunda kambur, narin bir siluetin, gizlice bir İngiliz kruvazörüne binişi görünümü altında ruhunu teslim edene kadar, ulusal çatışmaların ülkeyi parçaladığı karanlık bir labirent, bir canavarlar galerisi görünümündedir.

"Sultanın tahliyesi için, elçiliğin doğu sekreteri ile hükümdarın doktoru arasında büyük bir gizlilik içinde yürütülen hazırlıklar hızla sonuçlandırıldı ve kısa süre sonra, bir kasım sabahı (1922) Harrington ve ben, İngiliz donanmasına ayrılmış rıhtımda buluştuk. Nerdeyse aynı anda, iki askeri ambulans, hükümdarın kaldığı Dolmabahçe Sarayı'nın bahçesine giden kapının önünde duruyordu. İkimiz de Harrington tarafından özenle hazırlanan planda bir sornun çıkması olasılığına karşı doğal olarak biraz kaygılıydık. Öngörülen saatte, bir askeri ambülans rahtıma yaklaştı; fakat sultanı karşılama düşüncesiyle ilerlediğimiz zaman, Majestelerinin yarım-düzine kadar kişisel hizmetçisinin birçok bavulla birlikte dışarı çıktığını gördük. Ancak sultanın ambulansının on dakika önce yola çıkmış olması gerekiyordu -gerçekten de öyle olmuştu-. Her şey yolunda gitti ve birkaç dakika sonra, daha dolambaçlı ve herhalde daha güvenli yollardan dolaşan ikinci araç da rıhtımın önünde boy gösterdi; bu kez karşımızdaki sultanın kendisiydi. Harrington'un teknesine atladı ve doğruca HMS Malaya'ya yöneldik. Güverteye çıkar çıkmaz, sultana İngiliz topraklarında güven içinde olduğunu söyledim ve onun için bir şey yapıp yapamayacağımı ve nereye gitmek istediğini sordum. Herhangi bir projesi olmadığını, tavsiyelerime uyacağını söyledi. Ona Malta'yı önerdim ve bunu anında kabul etti; aslına bakılırsa, kafasını kurcalayan tek şey geride bıraktığı dört eşiymiş gibi görünüyordu; onların Ankara'nın intikamı ile karşı karşıya kalmalarından kaygılanıyordu. Harrington gibi ben de, onları korumak için elimizden geleni yapacağımıza söz verdik. Sonra Majesteleri'nden izin istedik ve Malaya, hemen o anda Marmara'ya doğru yola koyuldu."

Nevil Henderson, *Water under the Bridge*, Londra, 1945, s, 115

Çayınıza Kaç Tane Kuru Üzüm İstersiniz?

Nora Şeni

Milliyetçiliğin girdabına sürüklenmeyen ve fırtınanın geçmesini beklerken kabuğuna çekilen tek cemaat olan Yahudi cemaatinin, farklı eğitim kurumları arasındaki güç ilişkileri çerçevesinde günlük yaşayışı.

Bir küçük kız çocuğunun muzipliği gözlerinde parlıyor; canlılığı, dolu dolu yaşanmış seksen yılı yalanlayan ıslak, yeşil bir çift gözde. "Öğretmenime âşıktım, sakalları şöyle uzun, iri-yarı bir adamdı o..." Söz konusu koca adam İstanbul Alman Yahudi İlkokulu Hillsverein'de[1] öğretmenlik yapan profesör Auerbach'tı. Bu okul, Alliance İsraelite Üniverselle(AİU)[2] (Uluslararası Musevi Birliği) adlı Fransız okullarının büyük rakibiydi. I. Dünya Savaşı'nı, çayda şekerin yerini alan kuru üzüm tanelerini, berbat bir ekmek için karneyi ve kuyrukları anımsayan, yaşları günümüzde seksenlere ulaşmış yahudilerin tanıklıkları sayesinde canlanan, işte bu İstanbul'dur. Bu insanların seslerinde hâlâ teneffüslerdeki bağırmalar, defterlerin hışırtıları, sınıflardaki gizli fısıldaşmalar yankılanır. Okulların saklı haritalarını anımsatan arkaik bir görünüm doğar. Belirleyici işaret taşları olan okullar, ço-

1 1901'de Alman Yahudiler tarafından kurulan Hilfsverein der Deutschen Juden, daha küçük çapta olmakla birlikte, Uluslararası Musevi Birliği'ninkine benzer bir çalışma yürüttü.

2 1860'da liberal Fransız yahudileri tarafından kurulan Uluslararası Musevi Birliği, dünyanın her yerindeki Yahudilerin haklarını savunmayı amaç edinmişti. Bu savunma, Fransız modeline uygun olarak kurtuluşa götüren yola henüz koyulmamış olan toplulukların "dirilişi"nden geçtiği için, Alyans bir eğitim ve öğretim programı geliştirdi, bütün Akdeniz havzasında etkileyici bir okullar ağı kurdu. Kuruluşlarının büyük çoğunluğunu Osmanlı topraklarının üzerine yerleştirdi. Alyans ve Doğu Yahudileri hakkında: bkz, diğerlerinin yanısıra, Aron Rodrigue, *De l'instruction a l'emancipation*, Paris, Calman, Levy, 1989.

cukluk yıllarının semtlerinin, sokaklarının izlerini belleklere kazır.

"Büyükbabam, Goldschmidt okulunun yakınında oturuyordu. Dr. Marcus'ün[3] evi, müdürlüğünü yaptığı Hilfsverein'in tam yakınında yükseliyordu." Fransızcaya, Almancaya, ya da İngilizceye, kimi zaman aynı anda özenle çalışan küçük okulluların beldesidir burası. Dilsel röliyef okul haritası ile çakışır. Balat'tan Hasköy'e Haliç'in iki yakasında İspanyol Yahudicesi konuşulur, Galata'nın kötü kaldırım taşları döşenmiş yokuşlarında Fransızca bağrılıp çağrılır.

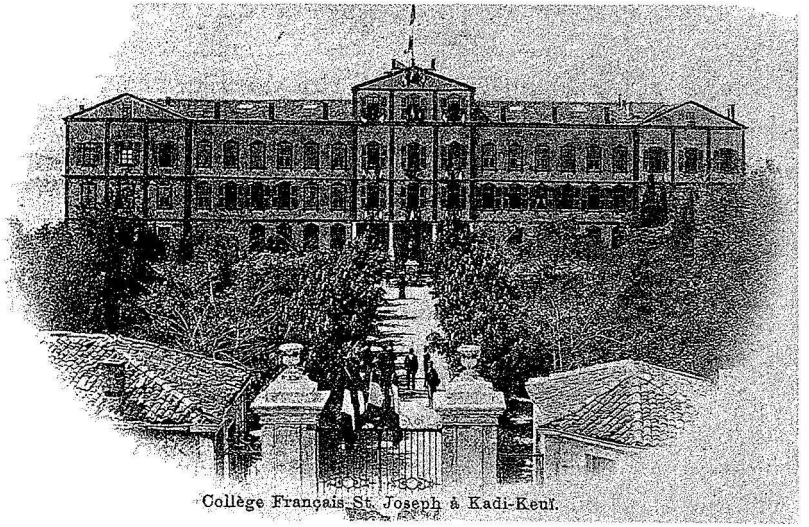
Cemaatin çocukları Yahudi olmayan, kilise okullarına da giderlerdi. "Scottish Mission" öğrencilerini yoksul çevrelerden devşirirdi. Kısa süre önce babalarını kaybeden iki küçük Dorfmann kızkardeşler arala rında artık salt İngilizce konuştukları için Yidişçeyi unuturlar. Ailelerinin gücü yeterli olanlar, ilkokuldan sonra Almanca eğitim veren Burger Schule'ye, ya da Fransızca eğitim yapan Saint-Joseph'e giderler. Bu dağılımı canlı tutan husumetler, radikal olarak ayrışan siyasal eğilimlerin gerginleştirdiği üç kutup cevresinde örgütlenir: Güçlü Alyans'a (Uluslararası Musevi Birliği) bağlı çok sayıdaki okul, geçen yüzyılın son yirmi yılında geliştirilen Fransız tarzı bütünleşme modelinin kök salmasına katkıda bulunur.

Yahudi mahalleler, 19. yüzyılın sonunda Boğaz kıyısında, Haliç'te, Galata'da, Alyans'ın bir ya da birkaç okuluna(kız ya da erkek) sahiptirler. "Doğu Yahudilerinin dirilişinin" mimarlığını yapan bu okullar, birçok kuşağın kültürel evrenini, duyarlılığını, siyasal kimliğini şekillendirdiler ve yüzyılımız ilk on yılının sonlarına kadar rakipsiz bir nüfuza sahip oldular.. Fakat 1908'den itibaren, doğdukları ülkelerdeki infazlardan kaçan "yabancı unsurlar" da imparatorluğa katıldılar ve bu unsurlar, bu ülkedeki Yahudilerin pek çok içten örneğini sundukları bu topraklara bağlılıkla pek uyuşmayan eğilimleri ve teorileri beraberlerinde getirdiler."[4] Alyansçı Yahudiler -ileri gelenlerin büyük çoğunluğu Alyansçıydı- germanizmin ve siyonizmin kentlerinde köksalışını işte bu kelimelerle anlatırlar. Filistin'deki toprak edinme projesine, bir

---

3 Dr. David Marcus aynı zamanda Eşkenaz cemaatinin hahambaşısıydı.

4 Elie Nathan (Galata)'ın M. Half'e (Paris) 17 Kasım 1937 tarihli mektubu, AIU Arşivi, Türkiye, II C 8

Eski bir kartpostalda St. Joseph Lisesi

bütünleşme umuduna bağlılık görüşü karşı çıkıyordu. Okul, bu mücadelenin yürütülebildiği ayrıcalıklı alanlardan biri olsa da, tek alan değildi. Hayım Nahum'un hahambaşı[5] görevine seçilmesine ve bunu sürdürmesine yolaçan beklenmedik olaylar, 1908'deki rejim değişikliğinden sonra İstanbul Yahudi basınının duyduğu tedirginlik, bu iki kutup arasındaki çatışmalardan çıktı, bu iki kutupça kızıştırıldı..

Önde gelen simaları Dr. Marcus, David Niego ve Hilfsverein'in temsilcisi I. Auerbach olan siyonist çevrenin etkisi, I. Dünya Savaşı'na kadar sınırlı kaldı. Gençler için kurulmuş olan spor derneği Maccabi, Alyans okullarının "eskileri" biraraya getiren Amicale ile pek rakabet edemedi. Fakat savaş bütün kartları karıştıracak, Alyans okulları, germanik/siyonist eğilimli okullar ve kilise okulları arasındaki güçler dengesini yeniden düzenleyecektir. O sırada Türkiye'ye hasım olan Fransa'nın etkisi meşru olmaktan çıkacak ve yerini müttefiklere karşı zafer kazanacağı umulan germanik dünyanın üstünlüğüne bırakacaktır.

5 Bu konuda bkz. E. Benbassa, *Un grand rabbin en politique, 1892-1923*, CNRS Yayınları, 1990

Alman kültürünün Konstantinopl'da kök salması için dört yıl boyunca uğraşıp durulacaktır. O sırada Galata ve Balat'taki Hilfsverein okullarını yöneten Dr. Marcus tarafından elde edilen sonuçlar sınırlı kalmış hattâ hayal kırıcı olmuştur. Maccabi de faaliyetlerini yoğunlaştıramıyordu; onyedi yaşına basmış her genç silah altına çağrılmıştı; açlığın sarartıp soldurduğu yetişkinler aşırı tutumlu biçimde dağıtılan berbat ekmeği ele geçirmekten başka bir şey düşünmüyorlardı.

"Yukarda adı geçen bütün derneklerin genel merkezi olarak düşünülebilecek olan Bene Berith[6] locası, 1915'de çok başarılı bir girişimde bulundu ve Bene Berith Lisesi'ni kurdu (varolan yahudi lisesi); böyle bir liseye, esas olarak, faaliyetleri bütün savaş boyunca aşkıya alınan laik ya da kiliseye bağlı fransız lise ve kolejlerin ortaokul sınıflarına giden gençlerce ihtiyaç duyuluyordu."[7]

Salomon Amram bu okula devam etti. Fransız Saint-Joseph Lisesi'nin 1915'de (yoksa 1914'de miydi?) o eğitim yılının başındaki açılıştan yirmi gün sonra kapanışını anımsıyor. 1904'de doğduğu ve Alyans okulunda ilkokula gittiği Edirne'den kısa süre önce uzaklaştırılan Salomon, öğrenimini İstanbul'un Asya yakasında Kadıköy'de din adamlarının yanında sürdürmeyi tasarlar. Fakat işte, bütün Fransız ve İngiliz okulları gibi bu okul da savaş nedeniyle okul yılının başında kapılarını kapatır. Bunun üzerine genç Amram, büyükbabasının yanına yerleşir ve "edebiyat dersini veren M. Suzel ya da muhasebe öğreten Paul Martin gibi öğretmenlerin çoğunluğunun Fransız olduğu Bene Berith Lisesi'ne kaydolur." Bu lise, öğrenim dili olarak benimsenen Fransızcanın yanısıra, öğretim programına Türkçeyi, İngilizceyi, Almancayı da dahil etti. Bu listeye, dinsel eğitim dili İbraniceyi de eklemek gerektiğini bildiğimize göre, bu kuşak Yahudilerinin çok dilli (poliglot) karakterlerinin bizi şaşırtmaması gerekecektir.[8] Fakat kilise okullarının kapatılmasının yarattığı boşluktan yararlanarak kurulan, sadece Bene Berith lisesi değildir. Alman Yahudi Derneği Hilfsverein

---

6 B'nai Brith'in yerel çevrimyazısı (transkripsiyon).

7 E. Benbassa, a.g.e.

8 İstanbul'daki diller hakkında bkz, Nora Şeni, "Souvenirs a plusieurs coix"x ANKA 20. 7-8'de, Paris, 1989.

der Deutsceh Juden, sadece misyoner okullarına giden yoksul genç kızlara ayrılmış bir lise yaratmıştı. Fakat Hilfsverein mütarekeden sonra İstanbul'dan çekildiği için, bu kuruluşun varlığı kısa süreli oldu.

Dr. David Markus
(*Şalom* Dergisi Koleksiyonu)

Aslına bakılırsa, okul tablosunun üçüncü kutbu olan İngiliz, Fransız kilise okulların kapatılmasının, Yahudi cemaatinin kaygılarını yatıştırma gibi bir etkisi olur. Bu kuruluşlara kaydolan Yahudi çocuklarının sayısı karşısında şaşıran ya da bu duruma kızanların sesleri düzenli olarak yükselir. Bu açıdan, günlük *Aurore*[9] (6 Aralık 1911 tarihli) daki makalesinde, Dr. Auerbach, yeşil gözlü kadının aşık olduğu Auerbach, Yahudi çocuklarının Hıristiyan okullarına devam edişlerine isyan eder. İki büyük Yahudi okulu ve bir Tevrat kursuyla birlikte Balat semtinin üçte birini kül haline getiren yangına yanar; Hasköy'ün sokaklarını kırıp geçiren koleraya da yanar. Bu iki felaket nedeniyle kaldırımlara bırakılan çocuk sayısını 900 olarak tahmin eder.

"Bu yüzden" diye sürdürür Dr. Auerbach, "ağzına kadar dolu onlarca tekne, öğrencilerden oluşan yükünü Balat'tan Haliç'in öteki kıyısına taşır ve Hasköy'deki misyoner okulları "selâmet yolundaki yeni devşirme"leri içlerine alırlar."[10]

Bu din değiştirme girişimlerinin önemi neydi, ne kadar başarılı oldu? Bu soruya cevap vermek çok güçtür. Öyle anlaşılıyor ki, bu zaten İstanbul'daki Yahudi cemaatinin bir güçlüğüdür. Londra'daki B'nai

9 Siyonistlerin organı.

10 AİU'nun arşivi, Türkiye, II C 8.

Brith İstanbul'daki Yahudi cemaatine 1928'de bu konuda bir soruşturma yollar.[11] Protestan ve Katolik okulları tarafından judaizme yapılan haksızlıkları belirtmekle birlikte, din değiştirme konusunda soru kağıdındakilere verilen cevaplar, fazla bir açıklık getirmez.[12] Ama Salomon Avram, kendisi de din değiştirmiş bir yahudi olan bir Del Medigo tarafından yahudi kızları Hıristiyanlığa döndürmek için kurulmuş olan Notre Dame de Sion genç kız lisesi hakkında herzaman ağızdan ağıza dolaşan söylentileri kendi üzerine alsa da, İstanbul'un iyi ailelerinin genç kızlarının okul trajedilerini anlatarak, Sion'un sörlerinden zorunlu geçişi ekler. "Bütün aile çocukları, on yaşına gelince, öğrenim görmek için(Edirne'den) Avrupa'ya hareket ederdi; kızlar ise İstanbul'daki Notre-Dame-de-Sion'a yollanırdı." Öyle görünüyor ki, tuzu kuru Yahudiler, en azından bu okulla ilgili olarak, kızlarının cemaat bağrını terketme niyetini pek ciddiye almamışlardır. Fakat yoksul çocuklar açısından ücretsiz kilise okullarında durum bambaşka bir şekil almış olabilir.

Mali güçlükler

Aslında, cemaat yöneticileriyle Alyans'ın Paris'teki merkezi arasında yapılan ve resmen yarıda kesilen yazışmanın da tanıklık ettiği gibi, savaş sırasında İstanbul'daki Yahudi nüfsunun büyük bir bölümü geçim sıkıntısı içindedir. İki taraf arasındaki temel yazışma konusu, öğretmenlerin aylıklarıdır. Güçlükler, çok kısa süre içinde 1914'de başlar, "Paris bankalarından çıkartılan ve aylıkların ödenmesi için merkez komitesince yollanan çeklerin tahsis edilememesinden"[13] kaynaklanır. AİU'nun İstanbul bölgesel komisyonu başkanı I Fernandez, 28 Eylül 1914'de Alyans'ın Paris'teki merkez komitesi başkanına yazdığı mektupta, görüşlerini bu şekilde dile getirir. Bu, okulları ve öğretmen-

11 Bu konuda, Victor Algranti tarafından 8 Mayıs 1928'de Paris'teki AİU başkanı Jucques Bigart'a gönderilen ve Londra'daki B'nai Brith'e yollanan raporun bir kopyasını içeren mektuba bakınız. AİU Arşivleri, Türkiye, II C 8

12 V. Algranti'nin (İstanbul) J. Bigard'a (Paris) mektubu ve raporu, 8 Mayıs 1928, AİU arşivleri, Türkiye II C 8.

13 A.İ.U. Arşivi, Türkiye XXIX E

leri sıkıntıya sürükleyen "tutarı ödenemeyen çekler" konusundaki bir mektuplaşmanın ya da "avans veya ek ödeme gerektiren hayat şartlarının giderek kötüleşmesi" tartışmalarının başlangıcını oluşturur.

Fernandez, 1914'ün 16 Şubat'ından itibaren Hasköy'deki Alyans okulunun "yerli" öğretmeni bay Behar'ın davasını savunur. "Konstantinopl'daki hayat pahalılığını ve temel ihtiyaç maddelerinde süren artışları düşünürsek, kalabalık bir ailenin babası olan bay Behar'ın kendisine tahsis edilen 100 franklık küçük aylıklarla iki yakasını biraraya getirmesi bana güç görünüyor.",[14] I. Fernandez'in, mektubunun devamında, bir ücret iyileştirmesi talebi bulunur, ekte ise öğretmen Behar'ın kendisini ve lafını esirgemeden durumunu anlattığı mektup yeralır.

Silah altına alınan öğretmenler de, görevlerini yerine getirebilecek durumda olmasalar bile, avans ya da ücretlerinin iyileştirimesi taleplerine konu olurlar. "Bildiğiniz gibi, Osmanlı hükümeti öğretmenleri, avukatları, mühendisleri, genel olarak serbest meslek sahiplerini, orduya sıradan askerler olarak değil, fakat yedeksubay olarak almayı ve bu kişilerin başkentteki ve eyaletlerdeki askeri okullarda bir yıllık özel bir eğietimden geçmeleri gerektiğini kararlaştırdı. Çok şükür ki sizin öğretmenleriniz bu son ketegoriye sokuldu ve bu açıdan, beşi taşradaki vilayetlerden gelen eğitmenlerinizden altısı, başkentin çeşitli kışlalarına gitmiştir. Buralarda yedek subay olmak için eğitim görüyorlar. Silah altına alındıkları andan itibaren, merkez komitesi onların aylıklarını kesti oysa başka Osmanlı ya da yabancı idareler zorunlu izne çıkan eski memurlarına en azından aylıklarının yarısını ödemeye devam ediyorlar."[15]

Yardım, finansman talepleri, Paris'teki Alyans ile bölge komiteleri arasındaki yazışmanın herzaman önemli bir bölümünü oluştururdu. Fakat savaş sırasında, hükümetlerin yasaklarıyla sık sık kesintiye uğrayan bir haberleşmeden geriye kalan salt, yardım ya da gönderme sorunları değildir. "Bay Mitrani, Jannina'nın eski yardımcısı bu öğret-

14 I. Fernandez'in (İstanbul) Paris'teki A.İ.U. başkanına 16 Şubat 1914'de yolladığı mektup. A.İ.U. arşivi, Türkiye XXIX E.

15 I. Fernandez'in (İstanbul) Paris'teki A.İ.U. başkanına yazdığı mektup. 25 Mart 1915, AİU'nun arşivleri

men yedeksubay olmaya hazırlanıyor; benden üç lira avans vermemi rica etti; ona iki ay önce dört liralık bir avans daha açmıştım. Durumu ortada olduğu için, onun bu isteğini reddetmedim."[16] Yerli öğretmenler, aylıklarını frank olarak aldıkları için daha avantajlı bir kurdan yararlanan yabancı meslektaşlarına göre daha şanssızdırlar. I. Fernandez bunlar için alarm zillerini çalar, avans talep eder. "Durum çok acildir; birçok aileyi dilenmekten kurtaracaksınız."[17]

Geçen yüzyılın sonunda Abdullah Biraderler'e poz veren bir grup İstanbul Yahudisi

Haberleşme stratejileri

Güçlükler sadece parasal düzeyde değildir. İmkânsızlaşan mali iletişim, yazılı haberleşmeyi etkileyen yasaklarla daha da karmaşık hale gelir. 12 Ocak 1914'de Fernandez Paris'teki Alyans başkanlığına şunları yazar: "Hükümet bugünden itibaren mektupların transit yoldan gönderilmesini ve teslimini yasakladığı için, bütün yazışmalarınızı Selanik'teki bay Mizrahi'ye göndermenizi rice ediyorum; o bunları özel bir mektupla bana ulaştıracaktır."[18] Böylece iki kanalı, fonların yollanmasında Tütün Rejisi, mektuplar için ise Selânik kenti ve I. Fernandez'in kendisi olan paralel şebekeler oluşur. İtalyan uyruklu I.Fernan-

16 I. Fernandez ve Benveniste'nin (Konstantinopl) Paris'teki AİU başkanı'na mektubu, 10 Aralık 1914, AİU'nun arşivleri. Türkiye XXIX E.

17 I. Fernandez'in (Tozan), Paris'teki A.İ.U. başkanı Jacques Bigart'a 22 Eylül 1917 tarihli mektubu, Türkiye XXIX E.

18 A.I.U. Arşivi,Türkiye XXIX E

dez, 1915'te İtalya Türkiye'ye savaş ilan edince, elçilik personeli ile birlikte Türkiye'yi terketmek zorunda kalır. Bu yüzden, savaş yılları boyunca, Konstantinopl'un isteklerini, yakınma dilekçelerini ikamet ettiği Lozan'dan Roma'dan, ya da tedavi gördüğü Fuiggi'den, Paris'e yollar.

Tütün rejisinin genel müdürü bay Weyl'e gelince, Paris'teki Alyans'a 1914 Kasım'ından itibaren Reji hesabı için Cenevre Federal Bankası'na para yatırmaya izin verir; Usulune göre haberdar edilen banka, paraları İstanbul'daki bölge komitesine teslim edecektir.

Başka stratejiler yürürlükteki yeni düzenlemelerin yarattığı engelleri aşmaya imkan sağlar. Hahambaşı Hayim Nahum tarafından Yahudi okulları olarak savunuldukları için Alyans kuruluşları kapatılmaktan kurtulurlar: "yani pan-germanizm döneminden geçiyorduk; Fransız Hıristiyan okulları kapatılmıştı, Osmanlı okullarında Fransızca eğitim kaldırılmış, Fransız dili yasaklanmıştı; şoven duygular öylesine kabarmıştı ki, insanlar, vapurlarda, tramvaylarda, sokaklarda kuşkuları üzerlerine çekmemek ve başlarına iş açmamak için bu dili konuşmaktan kaçınıyorlardı. O zamana kadar Fransızca olan dükkân tabelalarının yerine, Almanca ve Türkçe tabelalar kondu. Telefonda bilinmeyen numaraların Türkçe sorulması zorunlu kılınmıştı, tek kelimeyle Fransızca yasaklanmıştı. Bu kaygılarımı dikkate alarak, Alyans okullarına nasıl bir gelecek tasarlandığını tahmin edebilirsiniz. Kaygılarım doğru çıktı. Boşaltılma, kapatma emrini ilk alan Hasköy'deki okul oldu. Bunun üzerine aslanlar gibi savaşmam gerekti. Her şey bu okullara karşı gibi görünüyordu: dili, programı, merkez yönetimi hepsi Fransızcaydı, her şey Fransız dilinin ve Fransız etkisinin Doğu'da yayılmasına katkıda bulunuyordu. Hepsinin Yahudi olduğunu savundum ve okullar kapatılırsa benim de sinagogları kapatacağımı söyledim. Hükümeti protesto etmenin tek yolu buydu. Sonuçta davamı anlatabildim. Alyans okullarına, bunların programlarına dokunmama emrini içeren genelge, başkentin ve eyaletlerin bütün memurlarına gönderildi."[19]

Kendisini biraz haklı göstermeye, yüceltmeye yönelik bu üslup

---

19 Hahambaşı Hayim Nahum tarafından AİU'nun Paris'teki başkanına gönderilen özel mektup, 27 Nisan 1919 AİU'nun arşivi, Turquie XXX E. Belirten E. Benbassa, *a.g.e.*, s. 231.

mektuba yön veren koşulların ürünüdür. Alyans'ın adamı ve iktidardaki Jöntürklerin de desteklediği hahambaşı Nahum, Osmanlı hükümetince verilen bir diplomatik misyon nedeniyle mütarekenin imzalanmasından kısa süre sonra terkettiği Konstantinopl'dan dört ay uzak kaldıktan sonra, kentine döner; Siyonistlerin burada ona karşı yürüttüğü faaliyet bir engelle karşılaşmadan gelişmiş, hahambaşının otoritesi ciddi biçimde tehdit altında kalmıştır. Nahum, Paris'teki Alyans başkanına yolladığı mektupta, usulü çerçevesindeki tutumu hakkında, Türkiye'deki Yahudi cemaati hakkında ama aynı zamanda savaşın sonunda varolan güçler dengesi ve ortaya çıkan siyasal ve kurumsal tehditler hakkında bilgi sunar. Güçler dengesine gelince, o kadar hızla siyonist akım lehine gelişecektir ki, Nahum, 1920 Mart'ında, bu mektuptan kısa bir süre sonra, hahambaşılık görevinden istifa edecektir.

Frida

Frida Gelbourd, çocukluk yıllarına denk düşen I. Dünya Savaşı anılarını hatırlarken, suratını asar; Bunda haksız sayılmaz. Bu anılar acılarla doludur; dul bir terzi olan annesinin, kızının ve kendisinin ihtiyaçlarını karşılamak için işe tek başına dört elle sarılması bunlara esas rengini verir. Küçük hizmetler, küçük işler, yiyecek maddelerinin değiş tokuşu, savaş zamanındaki olağan günlük mücadele. Bayan Gelbourg'un kararlı, nerdeyse otoriter tonu, okul müdiresi bayan Semah anımsandığında yumuşar. İyi bir öğrenci ve hali vakti yerinde olmayan biri olarak, Frida, Alyans'ın eğitmeni olarak yetiştirilmek üzere, Paris'e Musevi Doğu Okulu'na (Ecole Normale İsraelite Orientale) yollanan ideal yeniyetme özelliklerini taşıyordu. Bunu bayan Semah önermişti. Yaşlı kadın vücudunda mevcut bulunan el sürülmemiş güç, bu pişmanlık güncelleştiğinde biraz azalır: annesi, öneriyi reddetmişti, iki yakasını biraraya getirmek için kızına ihtiyaç duyuyordu. Bunun üzerine Frida, bir sözlükle birlikte odasına kapandı ve İngilizce öğrenmek için tek başına ve hızla harekete geçti. Daha sonra dur durak bilmeden yeni diller öğrendi!

Bu kozmopolit evrenin sihirli değneği olan diller, Frida Gelbourg'a bir müdür sekreteri kariyeri sağlama, çok seyahat etme, İstanbul ve

Cenevre'nin en iyi salonlarında açık bej kaşmir bluz ve hırka takımıyla dolaşma imkanını sağladılar. Fakat bluz ve hırka takımı savaştan sonraya rastlar ve o da bir başka hikayedir.

İşgal sırasında Sarayburnu'nda karaya çıkan Fransız general Franchet d'Esperay'in İngiliz general Wilson tarafından karşılanışı (22 Kasım 1918)

Salomon

Başkalarında, savaş anıları daha az acıklıdır. "Savaşı hissetmedik çünkü bizim aile gıda maddeleri sıkıntısını çekmedi" diye itirafta bulunuyor Salomon Amram. "Babam Talat Paşa'nın sınıf arkadaşıydı. Askere alındığında, onun müdahalesini sağlamaya çalıştı. Talat Paşa, o zaman, 100 dönümden büyük çiftlik sahiplerini askerlikten muaf tutan bir yasanın varlığını babamın kulağına fısıldadı. Babam bunun üzerine Bulgaristan sınırında bir çiftlik satın aldı. Bizi, yani annemi, üç kızkardeşimi, iki hizmetçimiz Sultan ve Rebeka'yı, dahası çevremizdeki herkesi besleyen şeyleri oradan yolluyordu. Bu çiftlikten geçinenlerin sayısı çok fazlaydı. Babam bize beş kiloluk has buğday ekmeği yolluyordu." Öyle anlaşılıyor ki, bu ev halkı savaşın gürültülerini belli bir mesafede tutmuş olmayı, bu dev ekmeğin sihrine borçludur. Çanakkale zaferinin yankıları uzaklardan kendilerine kadar ulaşıyordu fakat bu, bir şeyin eksiğini hissetmeyen çok genç bir erkek çocuğa fazla bir şey ifade etmiyordu.

Müttefiklerin kente girişlerinde, general Franchet d'Esperay'in Galata'dan Pera'ya kadar bindiği beyaz at, o olay, dönemin siyasal çevrelerinin etkilerinin üzerini örter, yeni bir dönemin başlangıcını belirler.

"Kentte yeniden her şey bulunmaya başlamıştı." Ünlem itiraf gibi çınlar: dev ekmek belki de onları her türlü yoksunluktan korumaya başaramamıştı. Savaşın sonu, Amram'lar için daha az bağışlayıcı oldu. Artık Bulgar topraklarının içinde kalan çiftlik ellerinden alındı. Geçmişte müreffeh bir yer olan, doğduğu kent Edirne, artık Yunanistan'a ve Bulgaristan'a ait olan topraklardaki ticari bağlantılarından yoksun kaldığı için, içten içe çürüyordu. Geçmişte sayıları kalabalık olan Yahudilerin hepsi ayrılmıştı. Birçoğu da Arjantin, Küba gibi uzak diyarlara doğru yola çıkmak için İstanbul'u da terketmişlerdi. S. Amram'ın kendisi meslek yaşamına ilk adımları Karadeniz kıyısındaki Samsun'da Osmanlı Bankası'nda işe girerek atmıştı. Orada, zenginlik, Edirne'de olduğu gibi keçikılı ya da ipekböceği ticaretinden değil, tütün ticaretinden kaynaklanıyordu.

Sonuç

Zar zor sona eren bu uğursuz savaş, pekçok yaşamı yoketti ve yüzlerce çocuğu, genç kızı, genç erkeği dayanaksız bıraktı.[20]

AİU'nun Türkiye bölgesel komitesinin 1920'deki başkanı M. Nahmias, bir yetimhanenin açılması gereğini bu sözlerle dile getirir. Bu Musevi ulusal yetimhanesinin yerli yerine yerleştirilmesi 1919 ile 1921 arasında gerçekleşecektir. Kuruluş önce Şişli semtinde bir yere taşınacak sonra da Ortaköy'deki kendi yerine yerleşecektir.

Bir yetimhane ihtiyacı, savaş alanında uğranılan kayıpları kapatır mı? Cemaat, Osmanlı ordusu saflarında savaşa katılışı ile ilgili olarak, bir kırıklık duygusu taşıyacaktır. Savaşta ölen Yahudilerin gerçek sayısını bilememenin eşlik ettiği bu duygu, daha Balkan Savaşı'nın ertesinde mevcuttu. "Osmanlı ordusu saflarında savaşan dindarlarımız oldukça çok sayıdaydı, en küçük cemaat bile üzerine düşen sayıda askeri savaşa yolladı; Çok sayıda kaybolan, ölen, sakat kalan oldu."[21] "Fakat", diye

---

20 AİU'nun Türkiye için bölge komitesi başkanı Nahmias'ın, AİU'nun Paris'teki başkanı'na yolladığı mektup, 15 Ağustos 1920, AİU'nun arşivleri, Turquie XXIX E.

21 Hayim Nahum'un (Konstantinopl) AİU'nun Paris'teki başkanına yazdığı mektup, 4 Mayıs 1914, AİU arşivleri, Turquie XXX E, belirten E. Benbassa, *a.g.e.*

devam eder bu satırları yazan hahambaşı Nahum "Yahudilerin bu seferberliğe sayısal katılımını belirten resmi bilgelere dayalı istitastiklere (sahip değiliz)." I. Dünya Savaşı sırasında yahudilerin saflarında meydana gelen kayıplara değişirken, üslup iyice acılaşır, keskinleşir. Çünkü bilanço bunaltıcıdır, dahası siyonistlere karşı kendisini savunmak zorundadır. Bunlar Nahum'un Yahudilerin bu çatışmaya seferber edilmelerini önleyebileceğini öne sürerler; "istemiş olsaydı, hükümete bir çift laf edebilir, kocalar, kardeşler, oğullar yuvalarında kalır ve savaşta köpekler gibi ölmemiş olurlardı. Nahum, Hükümete şirin görünmek için, yahudi cemaatini kurban olarak sundu."[22]

İşgal İstanbul'unda Güleryüz'de Yahudileri hicveden bir karikatür. (28 Temmuz 1921)
-Mişon efendi, Filistin'e yolculuk mu var?
-Bırak Allahını seversen... Buradan daha kârlı bir memleket söyle oraya gideyim!

Burada karşıtlıklar bir kez daha, başaktörleri ayrım çizgisinin iki yanına yerleştirir: yani siyonizmi kendisiyle ilintili bir bütünleşme ve bağlılık projesinden ayıran çizgiden. Bir bütünleşme projesi adamlarının çeşitli bayraklar altında toplanmasına çok kolay uyum gösterir. Bu nedenle, Osmanlı Yahudileri ilk kez 1909'da askerlik hizmetini yapmaya davet edildiklerinde, henüz siyonist akımın baskınına uğramamış olan İstanbul'un Yahudi basını, bu daveti selamlar. Fakat bu ölülere ağlamak, hahambaşının sunduğu çerçevede yas tutmak, hiç

22 Hayim Nahum'un (Konstantinopl) Paris'teki AİU başkanına mektubu, 27 Nisan 1919, *a.g.e.*

kuşku yok ki, bu ölümlerin yararına, gereğine ikna olmamış olmak anlamına gelir.

Buna rağmen, 1908'de başlayan ve I Dünya Savaşı'ndan hemen ardından sona eren bu dönemde, bütünleşme niyetinin olasılığı (cemaatin iç ve dış olanakları) gerçek gibi görünüyordu. Bugün çağdaş Türkiye'nin 20.000 Yahudisi, özgürce çalışıyor ve yaşıyor olmakla birlikte, üst düzey yönetimde hiçbir yahudi yurttaşa, parlamento tartışmalarında herhangi bir Yahudi seçilmişe rastlanmıyor ve diplomatik kariyer bütün gayri müslim yurttaşlara kapalıdır . Niyet suya mı düştü?. Bu soruya verdiğimiz cevaplar ne olurlarsa olsunlar, insanların yurttaşlık sıralaması hakkındaki eğilimlerini yargılamadan, savaşta yitirdikleri ölülerine üzülmelerine izin verelim. Çünkü, sonuç itibarıyla, milliyetçiliğe katılımın derecesi, bütünleşme arzusuna göre ölçülen bir ölçü olmalı mıdır?

Bu, yeşil gözlü kadının görüşü değildir. O savaştan ve çaya şeker yerine kuru üzüm taneleri konmasından nefret eder. Ben, bunun yani küçük sultaniyelerin[23] çayın içinde o kadar da kötü olacağını sanmıyorum. Zaten bunu birgün deneyeceğim...Ama bunları işte öylesine anlatıyorum. Belki de, bu kadın benimle konuşurken, sesindeki kargaşayı daha az duymak benim için acil bir sorun haline geldi. Yeşil gözlü kadın, benim annemdir.

23 Küçük çekirdekli, çok rayihalı bir tür üzüm.

BEYAZ YILLAR

Paul Dumont

Ekim Devrimi'nden kaçan Beyaz Rus ordularının kalıntıları ve sivil halkın bir bölümü onbinler halinde Karadeniz üzerinden İstanbul'a boşalmaktadır. Başkenti alacalı bulacalı renklere boyayan canlı bir kalabalık; İstanbul, kente getirdikleri şenlik havası nedeniyle onları anımsarken heyecanlanır.

Pembe siyah kabare ortadan kalkalı, yarım yüzyıldan fazla oluyor. Garden Bar da kapılarını kapattı. Moskova lokantası Türkuaz, Cafe de Petrograd, Nisuvaz ve sahibi Masiroff'un gazetelere sık sık verdiği ilanlarda "Anglo-Amerikan grill room" olarak takdim ettiği danslı ve şarkılı kafe Pele-Mele yokoldu. Sayıları onlarla ifade edilen ışıklı tabelalar, uzun süre önce, bir daha yanmamak üzere söndü. Eskiden kentin en şık lokantalarından biri olarak adı geçen Rejans (Dört duvarının arasında kimbilir ne entrikalar çevrildi!) varolmaya devam ediyor ama sararıp solmuş halde ve salt sıkışıp kaldığı loş arka sokağa ulaşmayı başarabilen birkaç "nostalji" meraklısına hizmet sunarak...Yine de İstanbul unutmadı! Savaş sonrasının çılgın geceleri ortak bellekte yanıp sönmeye devam ediyor. Kent, Çarlık ordularının çöküşünden sonra bu kente onbinlerle sığınmaya gelen Beyaz Rusların getirmiş oldukları sürekli şenlik havasını duygu yüklü anılarla anımsıyor. Bugün bile, açılan "susam"ın bir imaj selini salıvermesi için, Pera ya da Boğaziçi'ndeki birkaç eski Rus kurumunun adını telaffuz etmek yeterlidir.

Petrograd'da, kurumun spesiyalitesi "konyaklı punch"u sunan kolları tombul, saçları kısa kesilmiş garsonlar ne kadar da güzeldiler! Vrangel ordusunun eski albayı olan taksi şöförünün kentin gece kulüpleri hakkındaki bilgisi ne kadar etkileyiciydi! Arzumanova ne ka-

dar da güzel dansediyordu! Ve Kriukovski Üçlüsü'nü ve özellikle fokstrotun ve çarlistonun büyük ustası Viktor Kriukovki'yi kim unutabilirdi?

Altın Çağ sadece birkaç yıl sürdü. Kenti hâlâ işgal altında tutan son İngiliz ve Fransız birliklerinin 1923 Ekim'inde ayrılmalarından itibaren, sarhoşluk yeniden çökmeye başladı. Restoranlar, kafeler, pastaneler, kabareler, gece kulüpleri, birbiri ardısıra sahip ya da görünüm değiştirmeye başladı. Parlak Rus kolonisi, güneşi gören kar gibi erimeye yüz tuttu. Kontların ve konteslerin epey bir bölümü gitti. Kentte kalan ötekiler, yavaş yavaş yaşlılığa teslim oldular ve anonim bir kimlik içinde gün be gün solup gittiler. Bununla birlikte, bu birkaç yıl, İstanbul'un tarihinde silinmez izler bıraktı. Avrupa modelinin büyüsüne kapılmış olan Osmanlı imparatorluğunun eski başkentinin, kendisini, uzun süreden beri özenle bir adet ve yaşam biçimi devrimine hazırladığı görülüyordu.

Rusya'dan gelen sığınmacılar sayesinde olaylar bir anda hızlandı. Kent gece hayatının zevkleriyle, deniz kıyısında halka açık plajlarda deniz banyolarıyla, klasik balenin incelikleriyle, Amerikan usulü cazla ve birçok başka yenilikle tanıştı. Kozmopolit yaşamın simgesi Beyaz Rus yılları kenti geri dönüşü olmayan bir biçimde Batı'ya bağladı.

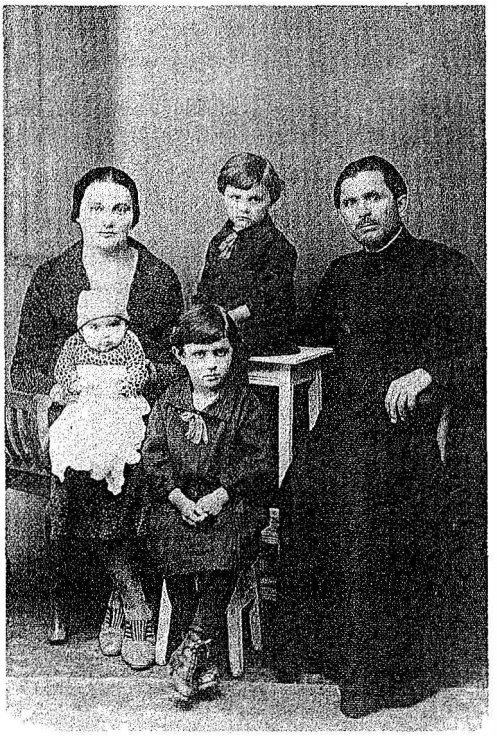
Büyük felaket

Ortak bellek, özellikle şenlikleri ve her türlü eğlenceyi bir yana kaydetmiş olsa da, onlarca kabare ve restoranın adı, İstanbul'un Beyaz Rusların gelip geçişinden alakoyduğu nerdeyse tek anı olsa da, yine de, Beyaz Rusların Ekim Devrimi'ni izleyen iç savaşın üç yılı boyunca çılgına dönmüş halde ülkelerinden kaçışlarının, her şeyden önce büyük bir felaketi, 20. yüzyılın en büyük trajedilerinden birini oluşturduğunu vurgulamak gerekir.

Amerikan Kızılhaç'ına göre, 1920 Kasımı'nda dünyanın dört bir yanına dağılmış yaklaşık iki milyon kadar insandılar. Alman tarihçisi Hans von Rimscha'ya inanmak gerekirse, bir yıl sonra sayıları üç milyonu aşacaktı. En yoğun sığınmacı kitleleri Orta Avrupa'da (Polonya ve Almanya) Uzakdoğu'da ve Baltık ülkelerinde bulunuyorlardı. Fakat

Balkan yarımadasındaki ülkeler de -özellikle Romanya, Bulgaristan ve Yugoslavya- çok büyük sayılarda sığınmacı kabul etmişlerdi.

İlk sığınmacı gruplar Rusya'yı devrimin ilk haftalarından itibaren terketmeye başlamıştı. Fakat kanama özellikle 7 Şubat 1920'de Bolşeviklerin eline geçen Odesa'nın düşüşünden ve general Denikin'in birlikleri tarafından 1920 Mart'ının sonunda Novorosisk'in boşaltılmasından sonra hızlanmıştı. Onbinlerce aç, hasta ve her şeyden yoksun insan, birkaç hafta içinde kendilerini kabul edecek toprakların arayışı içinde Karadeniz ve Azak Denizi'ndeki limanlardan gemilere binmişlerdi: çözülme, birkaç ay sonra, general Vrangel'in Kırım'daki yenilgisi ile daha dramatik bir hal alacaktı: 14 Kasım 1920'de bütün bir ordunun, son derece acılı koşullarda, sürgünün yolunu tuttuğu görülecektir. Ayrılanlar sadece, karşı-devrimci ordularda görev almış erkekler değildi. Onların peşinden sivil halk da kaçıyordu: "Kızıllar"dan korkmak için herhangi bir nedeni olanlar, bir kocanın ya da sevgilinin kaderini paylaşmak isteyen kadınlar, çocuklar, yaşlılar...

1930'larda, bir Beyaz Rus keşiş ve ailesi
(Jak Deleon Koleksiyonu)

Karadeniz limanlarından yararlanarak çatışma bölgelerinden uzaklaşıp, batıya yönelenler için, sultanların masalsı başkenti İstanbul ilk serabı, bütün çatlaklardan sızanlar için ilk birikme kabını, bütün düşler için ilk sıçrama noktasını oluşturuyordu.

Konstantinopl Fransız Yüksek Komiserliği birimleri, 1920'nin sonuna doğru, kentten transit geçen Beyaz Rusların sayısını 150.000 olarak tahmin ediyor. Bir başka kaynak, aynı tarihte 133.875 sığınmacı sayıyor. Bir başka yerde bunların sayısının 200.000'i aştığı göze çarpıyor. İstanbul'da başıboş dolaşan, hayatlarını kazanmak için ya da sadece hayatta kalmalarını sağlayacak bir şeyler bulmak için bin türlü kurnazlık düşünen, köklerinden kopmuş bu insanların sayısı gerçekte kaçtı? Sayıların belirsizliği, büyük bir hareketliliğin bir yansımasıdır. Gerçekten de, 1921'in sonuna doğru yeni sığınmacılar gelmeye devam ediyordu. Fakat, bu sırada, bunların büyük çoğunluğu, sadece kentin bir kapısından gidip ötekinden çıkarak, başkente mümkün olan en uzak bir yerde, Hadımköy'de, Gelibolu'da hattâ daha da uzaklarda Doğu Trakya'nın müttefiklerin kontrolundeki alanlarında kendileri için hazırlanmış geniş kamplardan birine yöneliyordu. Bu yüzden kentte oturmalarına izin verilen kişilerin sayısı sürekli değişiyordu. Olayları daha da karmaşık hale getiren şuydu: Sığınmacı dalgası uygunsuz durumdaki birçok insanı da buraya sürüklemişti. Gizli yollardan gelenler istatistiklerin dışında kalıyorlardı. Yine de Kırım'ın boşaltılmasında birkaç hafta sonra, yani göçün doruğa ulaştığı sırada, İstanbul ve yakın çevresinin sürekli 30-40.000 Rus'u barındırdığı tahmin edilebilir; bu ise kentin en büyük mahallelerinden birinin nüfusuna, örneğin Beyazıt'ın nüfusuna denkti. Bu açıdan, hiç kuşku yok ki, bir kentin yaşamının olağan akışını altüst edecek şeyler oluyordu.

Beyaz Rusların kente ani ve yoğun baskını, bu yeni nüfus derin bir demografik dengesizlik gösterdiği için, yerel yöneticileri ve asayiş işini üstlenmiş işgal kuvvetlerini daha fazla uğraştıracaktı. Gerçekten de, Denikin ve Vrangel ordularının kalıntıları olan sığınmacıların büyük çoğunluğu erkekti, çoğunlukla bekardı ve kaçışlarında onlara eşlik eden kadın unsur, olayı dengelemekten uzaktı. 80 Beyaz Rus derneğinin konfederasyonu olan Rus Komitesi tarafından 1922 Kasımı'nda yürütülen bir soruşturmaya göre, bu dönemde İstanbul'da kayıtlı 28.000 sığınmacı vardı. Bu kitle içinde yetişkin erkeklerin sayısı 20.000'e ulaşırken, yetişkin kadınların sayısı 6.000 kadardı. Üç erkeğe bir kadın!

İki cins arasındaki bu önemli dengesizlik, birçok sorun yaratıyordu. Her şeyden önce, yanlarında bir bayan arkadaş olmadığı için, erkekle-

rin büyük çoğunluğu derin bir cinsel yoksunluk duygusu içinde yaşıyordu. Bu durum her türlü sapıklığa, ahlak dışı mesleğe, saldırgan gerginliklere yolu açıyordu. Bu gerginlikler özellikle Vrangel'in askerlerinin yerleştirildiği kamplarda kendisini hissettiriyordu. Kavgalar, komplolar, ayaklanmalar, düellolar, bu kadar şiddete nasıl hâkim olacaklarını bir türlü kestiremeyen müttefik güvenlik güçlerinin büyük ürküntüsü içinde, günlük hayatın bir parçasını oluşturuyordu. Bir o kadar kaygı verici olan bir şey de, çoğunlukla derme-çatma barakalara yerleştirilen bütün bu bekâr insanların bulundukları ülkenin kültürünü özümsemeye yatkın olmayan bir kitle oluşturmalarıydı. Nerede olurlarsa olsunlar, kendilerini geçici yabancılar gibi hissediyorlardı. Kutsal Rusya her zaman için vatanları olmaya devam edecekti. Rusya ağızlarından düşmüyordu ve er-geç oraya döneceklerine inanıyorlardı. Eşinden, ailesinden, maddi ve duygusal bağlardan yoksun Beyaz Rus, ruh hali dengesiz, yeni maceralara atılmaya hazır, bunalıma ve ruhi karışıklıklara teslim olmaya hazır, nihayet kederini en çılgın eğlencelerde ya da alkolizmin, uyuşturucu kullanımının çukurunda boğmaya hazır bir varlıktı.

İstanbul'un ruhsal bakımdan kırılgan beyaz Rus kitlesi fiziksel açıdan belki, daha da kırılgandı. Sığınmacıların büyük bölümü, savaş ve açlığın yıprattığı, Kızılordu birliklerine karşı son savaşta almış oldukları yaralardan dolayı güçsüz düşen, hayatın güçlüklerince örselenmiş, içkinin, uyuşturucuların kemirdiği erken yaşlanmış erkeklerdi. Aralarından çoğu Boğaziçi'nin kıyılarına hasta, kimi zaman da yaşamının son döneminde ulaşmıştı. Bu koşullar altında, kentteki ve çevredeki kampları kasıp kavuran salgın hastalıklara nasıl göğüs gerilebilirdi? Fransız Yüksek Komiserliği tarafından 1920 Aralık'ında, göçün en yoğun olduğu noktada düzenlenen sağlık bilançosu yürek paralayıcıydı. 7000 sığınmacı acil olarak hastaneye kaldırılmış, banliyölerde sahra hastanelerinin kurulması gerekmiş, kentin senatoryumları tam kapasiteyle çalışmıştı. Grip, tifo ateşi, tifüs kamplarda paniğe yolaçıyordu. Sadece aralık ayında, 504 tifo ve 856 tifüs vakası kaydedilmişti. Yayılmasının engellenmesi daha güç olan kolera, yüz kadar kurban almıştı. Odesa ve Kırım çıkışlı vapurlardan, şükürler olsun ki, az sayıda veba vakası bildirilmişti.

Sığınmacılar, kötü beslendikleri oranda salgın hastalıklara daha açık hale geliyorlardı. Kamplarda, çoğu kez katı ekmek ve soğuk çorba ile yetinmek zorunda kalmışlardı. Kimi günler, hiçbir şey yiyemedikleri de olurdu. Kentte, en yoksullar her öğle, Amerikan Kızılhaç'ı ya da rahibeler tarafından yürütülen çeşitli hayır kurumlarının önünde kuyruğa girmek zorunda kalırlardı. Açlıktan kaçmışlar ama o sadık dostla, kutsal ordodoksluğun değerli beşiği olan kentlerin en bolluk içinde yüzeninde yeniden biraraya gelmişlerdi.

Kötü beslendikleri gibi, kötü de barınıyorlardı. İlk gelenler bir sığınak, hatta sevimli bir ev bulmakta çok güçlük çekmemişti. Fakat Odesa'nın düşüşünden sonra göç hızlanınca, durum bir anda dayanılmaz hal aldı. En şanslıları büyük Pera saraylarının göz bebeği Rus elçiliğinin bahçesine yerleşmeyi başardılar. Bu şekilde, imparatorluğun tam yetkili temsilcilerinin eski evinin gölgesinde kamp kuranların sayısı 1920'de bine yakındı! Diğerleri, hayır kuruluşları tarafından onlar için düzenlenen onüç "kolektif lojman" da bir köşe buldular. Fakat çoğunluk, işgal kuvvetlerince sığınmacıların barınması için düzenlenen kamplarda ya da hastanelerden birinde bulduğu bir yerle yetinmek zorunda kaldı. 1921 yılının başında, Gelibolu'daki, Hadımköy'deki ve Limni'deki üç askeri kamp, salt kendi bünyelerinde 63.000 sığınmacı barındırıyordu. Kentin merkezindeki ya da kentin hemen yakınlarındaki özellikle Prens adalarındaki sivillere yönelik derme çatma barınaklar daha mütevazi boyutlardaydı -buralarda en çok birkaç yüz kişi bulunabiliyordu- fakat bunların toplamı yine de 11.637'ye ulaşıyordu; bu sayıya İstanbul'da bulunan "adresleri belirsiz" 20.000 sığınmacıyı ve istatistiklerde "teknelerde yatar görünen" 5.200 dolayındaki kişiyi eklemek uygun olur. Tıklım tıklım dolu sığınaklarda bir ot mindere sahip olan, kendini mutlu hissediyordu! Çoğunlukla döşeme üzerinde hattâ sıkıştırılmış toprağın üzerinde yatmak gerekiyordu. Osmanlı başkentinin eski sorunu olan fakat onbinlerce yeni sakinin ani gelişiyle doruğa çıkan su yetersizliği, sığınmacıların sağlık durumunu çok yakından etkiliyordu.

Günümüzde İstanbulluların anılarını süsleyen bütün o barlara, lokantalara, gece kulüplerine, şarkılı, danslı kafelere, o eğlence yerlerine gelince; Beyaz Rusların gelişiyle birlikte, kente boydan boya yayılmak-

ta gecikmemişlerdi. Ama lüks sefaletle yanyana gidiyordu; görkemli tuvaletlerin ve elmas gerdanlıkların altında, yırtık pırtık giysiler vardı; şenlik, açlık ve ölümle hep içiçeydi. İşte bir başka tanıklık; Karl Marx'ın torunu Magdaleine Marx-Paz 1921'de İstanbul'a geldiğinde, Pera gecelerini aydınlatan onlarca ışıklı tabelayı görmezlikten gelmedi; bununla birlikte *Humanité*'de yayınlanan uzun uzun mektuplaşmalara inanmak gerekirse, onu özellikle sarsan sığınmacıların ahlaksal ve fiziksel çöküntüleri olmuştu. Birçok başka gözlemcinin kaleminden çıkan yazılarda olduğu gibi onun yazılarında da göçün trajedisi, şehvete ve bıktırıcı eğlence sahnelerine ağır basar.

14 Temmuz 1932. Bir Beyaz Rus ailesi birarada.
(Jak Deleon Koleksiyonu)

Sürgünde yaşamak

Bir soru doğallıkla hemen akla takılır: Bir anda İstanbul'u istila etmiş olan bu onbinlerce sığınmacı, geçimlerini nasıl sağlıyordu? Yaşamak için ne gibi kaynaklara sahiptiler? Kamplara yerleştirilmiş olanlar - askerler, içindeki bulundukları konsantrasyon kampı evrenini terketmeye izin verecek bir çıkış izninin ya da birkaç başka kağıdın bekleyişi içinde olan siviller, az da olsa, bir ödemenin, düzenli sigara ve gıda dağıtımının yapılacağına güvenebilirlerdi. Sağlık kontrolünden de geçiriliyorlardı; belki de en acil olanı buydu. Peki ya ötekiler? Karantina-

dan ve kamplardan kaçmayı başarmış ve tek başlarına kalmış olanlar, tek başlarına olanlar, sultanların koca başkentinde ne yapıyorlardı?

Yukarda sözü edilen Rus Komitesi'nin araştırması, sığınmacıların ihtiyaçlarını nasıl karşıladığı konusunda bir fikir veriyor. Bir kez daha hatırlatalım, İstanbul'da yaklaşık 28.000 Beyaz Rus tespit eden bu araştırmaya göre, bu toplam sayının içinde ancak 4.000 erkek "fiziksel bir çalışma için yeterliydi". Bu kişilerin büyük çoğunluğu kentin çevresindeki tarım işletmelerinde iş tutmuşlardı. Hattâ kimileri arazi almış ve kendi işletmesini yaratmıştı. Kırsal faaliyetlerde uzmanlaşmış bu birkaç bin insanın yanısıra, Rus Komitesi'nin istatistikleri çalışmaya uygun 5.000 kadın ve 14.000 erkek tespit ediyordu. Bununla birlikte eldeki bu sayının esası, bir iş bulmakta çok güçlük çeken, çar hükümetinin eski memurlarından, öğretmenlerden, işadamlarından ve çeşitli serbest meslek mensuplarından -doktorlar, mühendisler, avukatlar, ressamlar, müzisyenler vb.- oluşmuştu. Bu yüzden sadece 4.000-5.000 sığınmacı kentte düzenli bir etkinlik içindeydi. Herhangi bir çalışmaya uygun olmadıkları düşünülen kişilerin oluşturduğu toplulukları saymazsak, ötekiler, yani yaklaşık 15.000 insan her yola başvurarak ya da kaçakçılık yaparak yaşıyordu.

Kısa süre içinde geçim yolunu bulma başarısını gösteren tarımcılar bir yana bırakılırsa, başlarının çaresine en iyi bakanlar askerlerdi. Özellikle beyaz ordunun mühendis ya da motorize birliklerinin teknisyenleri gibi seçkin birliklerinden çıkmışlarsa, fazla güçlükle karşılaşmadan belli bir teknik bilgiyi gerektiren alanlarda bir işe girmeyi başarıyorlardı. Otomobil tamirciliği, fotoğrafçılık, marangozluk, taksi şöförlüğü yapıyorlardı. Albay Vladimir Karpof, ünlü bir başka Rus fotoğrafçı olan Jules Kanzler'inki dahil, çevredeki öteki atölyelerin birçoğu ile rekabete geçmekte gecikmeyen "fotoğraf stüdyosu" nu bu şekilde kurmayı başarmıştı. Rus taksi şöförleri de çok değerliydi. Çar'ın eski subayları oldukları için, çok hoş bir havaları vardı. Kasketleri, gravatları, özenle kolalanmış beyaz yakalı gömlekleriyle, tertemiz koyu renk giysileriyle, Pera Palas'ın ya da Hotel d'Angleterre'in turistlerini şaşkına çeviriyorlardı. Turistler bu kişilerin dile hâkimiyetlerini de çok beğeniyorlardı. Kısa bir süre sonra Pera'nın göbeğinde kendi kulüplerini açacak olan birçok dil bilen bu şöförlerin atacak başka okları da vardı;

En güzel lokantalara, en keyifli barlara, en çılgın gece kulüplerine giden yolları en iyi onlar biliyorlardı. Müşteri'nin seçimini yapıp gitmeye karar kıldığı kuruluşta iyi bir masa ayırtmak için aracılık yapmak da onlara düşüyordu.

Bununla birlikte eski askerler açısından dönüşmek oldukça kolay olsa da, sığınmacılar kitlesinin önemli bir bölümünü oluşturan eski memurlar, eski yargıçlar, serbest meslek mensupları ve her renkten "entellektüel" açısından durum farklıydı. Bütün bu insanlar için, eski meslekleri ile, uzaktan da olsa, ilişkili bir iş bulmak pratikte imkânsızdı. 1921'de Pan-Rus Özyönetimler Birliği tarafından sayılan 824 "entellektüel"den sadece 3 tanesi, İstanbul'a ayak basışında Rusya'daki işine benzer bir etkinlik içinde olmuştu. Eğitimli sınıfın mensuplarının büyük çoğunluğu, kendilerine ve içinden çıkmış oldukları toplumsal gruba layık bir işi boş yere aradıktan sonra, düşmeyi içlerine sindirmek zorunda kaldılar. En girişimciler, kazancı yerinde olmakla birlikte kimi riskler taşıyan restorasyon işine atılmakta gecikmediler. Daha ağırbaşlı olanları, kendilerine muhasebeci ya da sekreter gibi işler bulmayı başaracaklardı. Fakat bu şanslı kişilerin yanında çok sayıda başka kişi de vardı; bunlar hayatta kalabilmek için önlerine çıkan herhangi bir işi kabul etmek zorunda kalmışlar, garson, kunduracı, arabacı, balıkçı, tezgâhtar, aşçı, kaynakçı, telgrafçı, vestiyer, laborant, ağ tamircisi olmuşlar ya da başka işler tutmuşlardı. Prens Adaları'nın en büyüğü olan Büyükada da, albay Oleg Onegin'i hatırlayanlar hâlâ vardır; İmparatorluk Rusya'sının ünlü isimlerinden biri olan albay, ormanın içindeki kulübesinde, adanın arabacıları için gümüş saplı harika kırbaçlar yapıyordu.

Rus Komitesi'nin araştırmasına inanmak gerekirse, kadınlar genel olarak, geçimlerini sağlamada erkeklere göre daha başarılıydılar. Çünkü güzeldiler çünkü kolay elde edilebildikleri konusunda bir şöhrete sahiptiler. Çünkü azla yetiniyorlardı. En cana yakın olanları pastanelerde, restoranlarda garson olarak iş bulabiliyorlardı. Ötekiler ütücülük, hemşirelik, nakışçılık, terzilik yapıyor, kimileri ise Haliç'teki tütün işleme atölyelerinde ya da küçük fabrikalarda çalışmakta tereddüt etmiyorlardı. Beyaz Rusların gelişi ile birlikte, Pera'nın sokakları restoranlara, kafelere, barlara girip çıkan genç çiçek satıcılarıyla, kibrit

satıcılarıyla, tombalacılarla dolmuştu. Bunların gülücükleri ve kırıtmaları, kamu ahlakının avukatlığını yapanların, Osmanlı erkeklerinin çok düşkün oldukları bu Slav güzelliklerine karşı gazetelerde ateşli yergiler yayınlayanların bütün itirazlarına rağmen, erkek müşteriler üzerinde mucizeler yaratıyordu.

Hattâ 1921'de İstanbul'da, özellikle zararlı olduğuna inanılan bir mesleği yasaklamak için, tombalacılara karşı bir mücadele derneği bile kurulmuş ve kimi kişilerin tombalaya karşı konuşmalar yapmak üzere kahve kahve dolaştıkları görülmüştü.

Küçük çiçekci kız ya da küçük tombalacı, ahlâkçıların gözünde kuşkulu olduktan sonra, barlarda "konsomatris" olarak çalışan yüzlerce beyaz Rus'a ne demeliydi? Pera'da ve Limanın dolayındaki semtlerde, çoğu işgal kuvvetlerinin gelişinden sonra kurulan, bu tipte 60 kadar kuruluş vardı. Buralarda ev sahibesi rolünü üstlenenler, özellikle, çok faal Balıkpazarı gibi, kentin canlı sokaklarına bakan yerlerde, çekiciliklerinden yararlanmada o kadar rahat davranıyorlardı ki, onları sıradan fahişelerden ayırdetmek çoğu kez güç oluyordu.

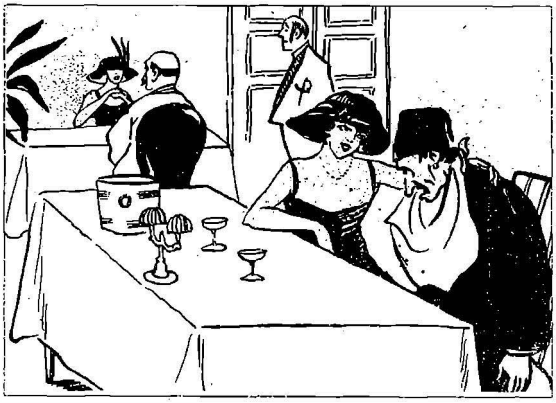
Gerçek fahişeliği de unutmayalım. Resmi istatistikler, müttefik işgali dönemi boyunca, genelevlerde sadece 171 Beyaz Rus'un çalıştığını belirtiyorlar. Bu düşük bir sayıdır ve ruhsatlı çalışan kadınların yanısıra, zaman zaman olsun, düzenli olsun gizli fahişeliğe teslim olan birçok başka kadının da bulunduğunu düşünmek yanlış olmaz. Çünkü hayatta kalmak gerekiyordu ve kolay para kazanmanın kışkırtıcılığına direnmek güçtü; özellikle buna göz yummaya hazır gibi görünen bir koca ya da bir sevgili varsa.

Rus kadınları, o zamana kadar bu kadar çekiciliğin herkesin gözü önünde bu kadar cömertçe sergilendiğini hiç görmemiş bir erkek milleti tarafından o kadar aranıyorlardı ki, ahlâkçılığın katı kurallarına bağlı kalmaları, iyice zorlaşıyordu.

İstanbullu bir erkeğin, şaşırmakta kuşkusuz hakkı vardı. Altın rengi saçlar, hafif pembeleşmiş beyaz bir ten, gökyüzünü andıran mavi, derin gözler. Boynu ortaya çıkaran toplu saçlar. Rujla belirginleştirilen etli dudaklar (yerli bir kozmetik üreticisi Necip Bey, bundan bir servet kazanacaktır!), sahte güzellik benleriyle süslenen yanaklar.

Modaya uygun bir tayyörün sıktığı ya da fırfırlı bir giysiden hışırtı-

lar çıkartarak dışarı taşan dolgun bacaklar.... Bir tilki derisine zevkle yerleştirilen boyun... İstanbul'lular bu düşsel yaratıkları kastetmek için bir kelime bulmakta geçikmediler: Haraşo. Kentin Rus restoran ve kafelerinde sürekli işittikleri ve ne anlama geldiğini bildikleri bir kelime: "iyi", "güzel", "hoş"... Yirmili yılların başında bir haraşonun koluna girmeyi hayal etmeyen erkek mi vardı? Talep o kadar güçlüydü ki, birçok Rus kadını, karanlık atölyelerden birinde bir dilim ekmek için çalışacağına, Tanrı'nın cömertçe sunduğu çekiciliğini, güzelliğini kullanma fikrine uzun süre direnemiyordu.

Beyoğlu'ndaki Rus kahvesinde: Mütareke Zengini
-Bey efendi siz çok haraşo
-Ah haraşo dediğin nedir ben biliyon emme, ucu keseye dokunacak. (Güleryüz, *2 Mart 1922)*

Her iki cinsten sığınmacıların geçimlerini sağlamaları için önlerine çıkan ve açıkça daha kabul edilebilir olan bir başka yol, artistik yeteneklerini değerlendirmeleriydi. Restoranlar, çay salonları, gece kulüpleri, müzisyenlere ve dansçılara ihtiyaç duyuyordu. İstanbul'un kozmopolit sosyetesi baleye, tiyatroya ilgi duyuyordu. Yeni zenginler -her savaştan sonra olduğu gibi bunlardan çok vardı çevrede- tablolarla ve öteki sanat eserleriyle süslenmeleri gereken büyük konutlara sahiptiler. Dağıldığı sırada Çarlık ordularının peşinden giden onlarca komedyen, ressam şarkıcı, akrobat, dansçı, çalgıcı, şair için burada nispeten elverişli bir ortam vardı. En ünlülerin isimlerini belirtmek gerekirse, V.İ. İvanof, E. C. Zender, V.K. Petrof ya da Kalmukof gibi sanatçıların 20'li yıllarda nerdeyse bir sanayi ölçeğinde ürettikleri suluboya, guaş ve yağlıboya tablolar, İstanbul'da günümüzde bile çok aranılıyor. Bir başka düzlemde, kimi yaşlı İstanbul'lular Çaykovski'nin harika yorum-

cusu ve *Fantaisie mystique*'in unutulmaz yaratıcısı büyük piyanist S, P. Romanovski'yi hâlâ heyecanla anımsıyorlar. Pera Palas orkestrasını da yöneten dahi viyolonselci P.V. Zamulenko'yu da. *Maça Kızı*'nın havalarında hangi soprano güzel N. Poliyanskaya'nın eline su dökebilirdi? Kentin en iyi sineması Majik'in orkestrasının başındaki kocası sanatı sayesinde en kötü filmleri satın almayı başarıyordu. Günümüzde, unutmayı başaramayanların belleğinde soluk fotoğraflar haline gelen birçok başka yetenek de vardı: balerin Arzumanova, kemancı P. Luniç, bariton Selivanof, *Methode analytique pour placer la voix* adlı bir eserin yaratıcısı, orkestra şefi Laşensky, şantöz Arenskaya, romantik kompozitör P. Batorin.

Bu sanatçıların çoğu hayatlarını oldukça iyi bir biçimde kazanıyorlardı ve yurttaşlarını kıskanmak için bir nedenleri yoktu. Kendi işletmelerini yaratarak, içinde bulundukları kötü durumdan kurtulmayı başaranların sayısı fazla değildi. 1921'de İstanbul'da durumundan pek şikâyetçi olmayan toplam 500 kadar Beyaz Rus vardı. Bu "tuzu kuru" lar her türlü meslekte çalışıyordu. Aralarında dişçiler, çamaşırcılar, şapkacılar, ışıklı tabela imalatçıları, restoratörler, demirciler, ebeler...vardı. Pan-Rus Özyönetimler Komitesi tarafından hazırlanan bağımsız kurumlar envanteri, tavuk ve tavşan yetiştiricilerinden, sabunculardan, meyva suyu ve konserve imalatçılarından, eski eşya satıcılarından, yayıncılardan, daktilografi makinalarının ticaretinde uzmanlaşmış ustalardan, lastik tamircilerinden, fotoğrafçılardan ve hattâ bir sinematografi laboratuvarının sahibinden sözeder. Fakat onbinlerce sığınmacının kolektif yıkımının yanında, bu birkaç yüz kişisel başarısının ağırlığı neydi? Kuşkusuz çok azdı. Yine de İstanbul'un yaşamına, o güne kadar tanımadığı bir parıltıyı katacak kadar çoktu; kentlerin kentini, birkaç yılda bütün zevklerin başkenti yapacak kadar!

Komiser Colombani'nin soruşturması

Beyaz Ruslar geçimlerini sağlamak için çalışma ya da eğlenmeyle meşgul olmadıkları zaman ne yapıyorlardı? Komplolar kuruyorlardı. Vakitlerini Rusya'da iktidarı yeniden ele geçirmek için planlar yapmakla geçiriyorlardı. Dünyanın çehresini değiştirmek için binlerce ha-

yal ediyorlardı. En azından, kamplarda, sığınmacı merkezlerinde, restoranların arka odalarında, yatak odalarında, Galata semtindeki kuşkulu evlerde olup bitenler hakkında ispiyonlarından gün be gün bilgi alan müttefik istihbarat servislerinin kanısı buydu.

En dikkatle izlenen çevre, general Vrangel'in çevresinde kümelenen ve Rusya'yı Bolşevik düzenden kurtarmayı hayal eden çevreydi. 1921 Nisanında, güneydeki beyaz güçlerin eski liderinin çevresinde toplamayı başardığı siyasal şahsiyetler -aralarında halkçı-sosyalist eğilimli profesör I. Aleksinski, Kadet partisinin liderlerinden biri olan Prens Dolgorukof, bir sürü general ve Duma'nın önde gelen eski milletvekili vardı- bir tür sürgündeki hükümet gibi apar topar, Rus konseyi olarak yemin etmişlerdi. Vrangel "Petrograd'dan dolaylı yollardan ulaşan" ve Konsey'in, açlıktan kırılan Rus Halkının yardımına en kısa sürede gelmesi ricasına eşlik eden çok kutsal bir ikonu da bu vesile ile göstererek caka satmıştı. Tümüyle gerçekdışı, çocuksu bu ajitasyon müttefiklere hiç bir şey ifade etmiyordu. Özellikle Fransız Yüksek Komiserliği, kendisini kamplardaki Rus askerlerini aç bırakmakla ve Beyaz Ordu'nun dağılmasında rol oynamakla suçlayan Konseyin gürültülü açıklamalarından ciddi biçimde tedirgin oluyordu; Beyaz Ordu Rusya'yı yeniden fethetmek için en kısa sürede yola çıkmaktan başka bir şey düşünmüyordu ki...

Vrangel taraftarlarının ilk girişimlerinden biri, *Zarnitsi* adında, şiddetle Fransız karşıtı bir propaganda gazetesi çıkarmak oldu. Yasaklamalar, elkoymalar gazeteyi susturmakta gecikmedi. Fransızlar Rus Konseyi'nin koruyuculuğunda olup bitenleri o kadar kötü gözle görüyorlardı ki, Vrangel'in yatı *Lucullus*'un 16 Ekim 1921'de İstanbul limanında batışını pek gizlemedikleri bir sevinçle karşıladılar. İtalyan bayrağı taşıyan bir gemi, s/s *Adria*, hızla gelip doğruca yata çarpmış ve yat birkaç dakika içinde batmıştı. Can kaybı olmamıştı ama bu yine de Vrangel için tam bir felaketti; bunun nedeni salt arşivinin önemli bir bölümünü yatta saklıyor olması değildi; batık, onu, güzel konuşmaları sığınmacıların kamplarına taşıyacak ideal bir taşıt aracından da yoksun bırakıyordu.

Vrangel taraftarlarından da tehlikeli olanlar, aslında "bolşevik ajanı" olan -istihbarat servisleri bu konuda ikna olmuşlardı- ya da en

azından ya umutsuzluktan ya da çıkar hesapları yüzünden, bolşevizmin çığlıklarına teslim olmaya yatkın bütün o Beyaz Ruslardı. Fransız işgal birliğinin güvenlik servisinin şefi özel görevli komiser Colombani'nin daktilosunun satırlarından çıkan şu birkaç satırı birlikte okuyayım : "Şu sırada Konstantinopl'da gemilerden gizlice inmiş, kamplardan kaçmış ya da dışardan gizlice gelmiş sığınmacılardan oluşan bir sınıf mevcuttur. Pasaport kontrolünü atlatarak Müttefik yetkilileri aldatmış olan bu sınıfın bireyleri, bolşevik propagandaya yatkın, karışıklıklar çıkarabilecek kuşkulu bir çevre oluştururlar... Bu tür özel sığınmacılar kokain ve öteki uyuşturucuların satışına yönelirler, kuşkulu barlara, kulüplere girip çıkarlar, geçimlerini beyaz kadın ticaretinden ve fahişelikten sağlarlar, kamu düzeninin ve güvenliğinin korunmasına zarar veren her türlü entrikayı çevirirler."

Bunlar özel görevli bir komiserin uykusunu kaçırabilecek olan şeylerdir! 21 Şubat 1921'de Vneçtorg adı verilen ve otüziki yaşındaki bir komünistin, Bronislav Kudiç'in yönetimindeki bolşevik ticaret heyetinin İstanbul'a gelişi üzerine, Müttefiklerin kaygıları daha da artacak ve belirginleşecektir. Kudiç Pera Palas'a iner. Yardımcısı "Yahudi Zolotaref" Tokatlıyan'da bir oda tutar. Bir muhbirler ordusu anında seferber edilir. Colombani ve öteki istihbarat servislerinin şefleri her şeyden haberdar olurlar. Pera Palas'a ve Tokatlıyan'a giden ziyaretçilerin adlarını bilirler; Kuliç'in hangi lokantada yemek yeme alışkanlığını edindiğini bilirler; heyet üyelerinin kentte gidiş-gelişlerinin ayrıntılı bir dökümü, nerdeyse hergün ellerine geçer. Böylece, İstanbul'da komplolar düzenlenen bütün yerlerin katalogu yavaş yavaş ortaya çıkarken, komplocuların listesi de uzayıp gider.

Kudiç sık sık Pera'da Yeni Çarşı sokağındaki Kiyevski Ugolok Lokantasına gider. İspiyonlara göre, komünist yıkıcı faaliyetin merkezlerinden birisidir burası. Öte yandan, sahiplerinden biri olan Çekoslovak uyruklu Maurice Hunter'in Sivastopol'de Çeka'ya mensup olduğu söylenir. Ve orada yakın zamana kadar garson olarak çalışan Madam Derujinski'nin tanıdıkları arasında, şimdiye kadar birçok Güvenlik raporunun konusunu oluşturan Çeşer adlı bir bey yok mudur? Galata'daki Denizkızı Lokanta-birahanesi Kiyevski Ugolak'tan da kuşkulu görünmektedir. Çünkü bu yerin dört sahibi -iki Rus ve iki Gürcü- "Sov-

depi'ye sevkiyatta" uzmanlaşmış Rus Buharlı Seyrüsefer Şirketi'nin sekreteri Margolin adlı biriyle "özel ilişki içinde" dirler; sonra bu yere pek çok müşteri gelir. Bunların arasında, denizcilerin ve liman işçilerinin yanısıra, Türk ve Fransız subaylar dikkati çekerler; nihayet burada Bulgaristan'da basılmış Türkçe bir komünist gazete dağıtılır. Venedik Sokağı 22 no.daki Etoile Oteli de kuşkuludur; yalnızca kötü hayat süren kadınlar -hepsi Rus kökenli Museviler- burada bulundukları ve "Fransız ve müttefik birliklerin ahlâkına ve sağlığına zarar verdikleri" için değil; bina Güvenlik'in haklarında kötü istihbarat aldığı kimselerce buluşma yeri olarak kullanıldığı için... Sürekli gözetlenen binalar arasında kentin en ünlü üç Rus kabaresini Rose Noire'ı, Parisiana'yı ve Oiseau Bleu'yü olduğu kadar Yar lokantasını, Rosiya pastanesini ve Luksemburg barını da belirtmek uygun olur. Hepsi de Pera'da, Cadde-i Kebir'de bulunan bu kurumlar, özellikle, Beyaz Rus çevrelerde çok moda olan kokain ve uyuşturucu trafiğinin belli başlı kavşak noktaları olarak biliniyorlardı. Fakat istihbarat servislerinin ajanları buralarda kuşkulu simalar da tespit etmişlerdi. Bunların bolşevizmin yayılması için çalıştıkları düşünülebilirdi.

Müfettiş Colombani'nin düzenlediği raporlardan bir yargıya varmak gerekirse, uğursuz rol çoğunlukla bir kadın tarafından üstlenilmişti. Bu çerçevede, eski kontes T (adı açıkça yazılamayacak kadar ünlü) Albrant restoran-kabarede garson olarak çalışan "olağanüstü güzel, hafifmeşrep" kadın, Vneçtorg'un sekreteri "G adındakine çok bağlı", sevgilisi bay K'nın çıkarlarına hizmet etmek için, Sovyet misyonuna siyasal istihbarat sağlıyordu. Yine aynı şekilde Moskova'daki Çeka'nın başkasabının eski sevgilisi olduğu söylenen P. adlı o kadın, İstanbul'a geldiği andan itibaren Fransız Deniz üssünün komutanı kaptan Daumar'la olduğu gibi, dördüncü büronun başhekimi Vidal'le ve kaptan Fontblanc'la yakın ilişkiler kurmuştu. Kiyevski Ogolok Restoranının müdavimlerinden olan bu kadın, burada düzenli olarak Kudiş misyonunun üyeleriyle buluşuyordu. Zaman zaman üst düzeydeki İngiliz subayları ile de biraraya geliyor ve *Suzanne* adlı hücumbota kılavuz kaptan sıfatıyla işe aldırmayı başardığı kocası P'nin sağladığı istihbarata dayanarak, onlara Fransız üssünde olup bitenler hakkında rapor veriyordu.

Müfettiş Colombani'nin bu tip öykülere çok düşkün olduğu anlaşılıyor. Dosyalarında bunlardan onlarca öyküye yer veriliyor. Her bulvar komedisinin klasik üçlüsü -koca, karı ve sevgili- onun kaleminden çıkınca, her zaman son derece karmaşık girişik süsler sunar ve basit bir ahlâkî sorun, casus romanlarının en tutkulularına açılmaktan asla geri kalmaz.

Emniyet'in ajanları, bolşevikleri ya da onlar için çalışanları izlemedikleri zaman, Alman yanlılarını göz hapsinde tutuyorlardı; onlara bakılırsa Alman yanlıları İstanbul'daki Rus sığınmacılar arasında nerdeyse Sovyet yanlıları kadar çoktu. 1921 Kasımı'nın başlarında sorguya çekilen Beyaz Ordu'nun eski teğmeni Sergey Brode, Fransız istihbarat servislerine İstanbul'da Almanya için çalışan geniş bir propaganda ve casusluk şebekesinin varlığını açıklamıştı. O tarihten itibaren, Alman yanlısı bir komplo kaygısı, istihbarat servisleri tarafından düzenlenen raporların en istikrarlı leytmotiflerinden biri olacaktır.

Kuşkulular arasında, ismi en sık anılan kişi, prens Dimitri Tundutof'du. Rus ordusunun eski albayı, yaklaşık otuz yaşlarındaki Tundutof sıradan bir şahsiyet değildi. Astrahan yönetiminin ovalarında büyük arazilere sahip olan Tundutof, devrimden önce Kalmukların atamanıydı.. 1921 Ağustosu'nda İstanbul'a geldiğinde ilk girişimlerinden biri Astrahan kazak alayını yeniden oluşturmak ve bunun komutanı olmaktı. Tamı tamına kime oynuyordu? İngilizlerle arası çok iyiydi, hattâ onların isteği üzerine Kafkasya'lı ve Türkmenistan'lı Müslümanlardan bir tür istihbarat servisi kurmuştu. Günde en az bir kez, İngiliz kuvvetlerinin karargâhına girdiği görülüyordu. Fakat aynı zamanda her akşam Ermitage lokantasına gider ve burada genellikle Alman yanlısı tutumu ile tanınan bir Rus kadınla birlikte yemek yerdi. Zaten, Almanya ile sürdürdüğü yazışma, bu ülkenin hükümeti ile ilişkileri konusunda kuşkuya yer bırakmıyordu. Birkaç hafta sonra, Ermitage'daki kadın hakkında biraz daha fazla bilgi edinilecekti. Otuz sekiz yaşındaki kadının adı Aleksandirina A.'ydı ve kendini Moskova'daki Grand Cercle ve Printania'daki şan resitallerinde yaratmıştı. Aşıkları o kadar çoktu ki, hesabını tutmak imkansızdı. Tavladığı son kişi, İsveç elçiliğinin bir ataşesi, bütün borçlarını ödedi ve ona Altın Pansiyonda bir oda tuttu. "Anormal hattâ sapıtmış" görülse de, oynadığı "Alman da-

vasının ajanı" rolündeki başarısı ile kendini ele veriyordu.

Alman yanlısı Ruslar o kadar örgütlüydüler ki, sığınakları bile vardı; Boğaz'daki büyük binada yaklaşık 200 kişi yaşıyordu. Bir casusluk merkezi miydi burası? Müttefik istihbarat servisleri bu konuda tereddüt etmiyorlardı. Bununla birlikte, ince ince kamufle edilmişti; Shreder adlı bir papaz tarafından yönetilen barınak, Protestan Menonit tarikatına bağlıydı ve Amerikan bayrağı taşıyordu. Dışardan bakıldığında, buranın İstanbul'un en faal siyasal ajitasyon odaklarından biri olduğunu akla getiren en ufak bir belirti yoktu.

Kimi Beyaz Ruslar'ın, özellikle prens Tundutof'un Ermitag'daki sofra arkadaşının durumu buydu, hem Almancı hem de bolşevik yanlısı olmaları mümkündü. Ötekiler, Vrangel'in Rus Konseyi'ne güvence vermekle birlikte Fransızlara çalışıyorlardı. Kimi başkaları, özellikle kamplardaki zorunlu işsiz-güçsüzlüğe dayanamayan subaylar, Antant güçleri ile mücadele eden kemalistlere hizmet sunmuşlardı. Kendi hesaplarına kompolar düzenleyenler de çoktu. Hakkında söylenecek tek bir şey olmayan biri yok muydu? Olsa olsa kendilerinin farkında olmayan komplocular bu kategoriye girebilirdi. Colombani ve onun gibi Osmanlı başkentinde düzeni ve asayişi sağlama görevini üstlenmiş kişiler, her sığınmacının bir çıban başı olduğuna inanmışlardı. Bu yüzden sürekli tetikteydiler. Doğruyu söylemek gerekirse, çok da haksız sayılmazlardı. Çünkü yenik düşen bir Beyaz Rus, eninde sonunda intikamını alabileceği bir dünyadan başka ne için can atabilirdi ki?

Özgürleşen hayalgücü

Sürgün, genellikle yaratıcılığı zorlar. Kişi kendini tanımadığı topraklarda bulduğunda ve ne pahasına olursa olsun yaşamını sürdürmek zorundaysa, hayalgücünün saçmalamasının önüne geçilemez. İstanbul, Beyaz Rus yılları boyunca, becerikliliğin, kurnazlığın ve çılgın fikirlerin yarattığı sürekli şenliğin merkeziydi.

En basit fikirler, çoğunlukla en iyi fikirlerdir. Eski bir Vrangel askerinin Bulgar sınırında örgütlediği kaşkaval ticareti işte böyle bir fikirdi. Kaçakçılık, girişimcinin enselenmesi ile son bulacaktır.

Hammadde sıkıntısı çeken bir inşaat boyacısının, kakao temelinde

bir sıva imal etmesi de, bir başka düzlemde, yine böyle bir fikirdir.

Beyaz Rusların suyun üzerinde kalmayı başarabilmek için yararlandığı olanaklar dizisi çok çeşitlilik gösteriyordu: en aşağılık türde fuhuştan, gizli batakhanelerin yönetimine ve uyuşturucu trafiğine, yabancı maddeler katılmış alkollü içkilerin satışından, dans ve tiyatro gösterilerinin organizasyonuna ve binlerce başka buluşa kadar uzanıyordu. 1920 Aralığının başında Kırım'ın boşaltılmasından ve Vrangel ordularının ilk bölümlerinin İstanbul'a varışından birkaç gün sonra, işgal birliklerinin istihbarat servisleri, şaşkın bir halde, Osmanlı başkentinin 10'luk, 25'lik ve 50'lik sahte Türk liraları tarafından istila edilmiş olduğunu göreceklerdi. Bunda şaşılacak bir şey yoktu. Sığınmacılar arasında onlarca iyi desinatör, iyi gravürcü ve iyi matbaacı vardı.

Fakat, birisine en yaratıcı buluş madalyası vermek gerekseydi, herhalde İstanbul'da hamamböceği yarışlarını başlatan kişinin üzerinde durmak gerekirdi. Türkiye'ye Rus göçü hakkında yazılmış en lezzetli anı kitaplarından birinin yazarı olan Çebiçev'e göre, bu yeni sporun mucitleri aslında iki kişiydi. Fikir, bu kişilerin aklına bir gün İstanbul'da umumi hamamlardan birinde dört bir yana kaçışan kocaman, parlak hamamböceklerini gördükleri zaman gelmişti. Aslına bakılırsa, tombalaya karşı ahlâkçı muhafazakarlar tarafından yürütülen kampanya amacına ulaşıyordu ve müttefikler talih oyunlarının oynandığı bütün kulüpleri -sayıları 400'ü aşıyordu- kapatmayı düşünüyorlardı. Böylece, hergün gönüllerindeki sayının kendilerine bir servet getirmesini bekleyen 12-15.000 bahisçiyi en sevdikleri uğraştan yoksun bırakacaklardı. Aynı dönemde, yarışlar düzenlemek için İstanbul'a atlar getirtmiş olan Rostov Atçılar Derneği, büyük sıkıntıya sürüklenmişti çünkü bu asil hayvanları beslemek ona çok pahalıya maloluyordu. Her hâl ü kârda, bütün bu kumar ve yarış meraklılarına ikame bir faaliyet bulmak gerekiyordu. Bu neden hamamböceği yarışları olmasındı? En azından bir besleme sorunuyla karşılaşılmayacağı kesindi. Hipodrom mu? Oyuk oyulmuş çok büyük bir masa bu işi görebilirdi. Özel olarak düzenlenmiş bu yüzeyde, tel arabaların önüne bağlanmış hamamböcekleri koşuyordu. Heyecandan gözleri kan çanağına dönmüş, yürekleri küt-küt çarpan yüzlerce müşteri masanın çevresine yığılmış, itişip duruyorlardı. Kimileri bir süre sonra küçük bir kutunun içine koyduk-

ları kendi ekürileriyle birlikte gelmeye başladılar. İşi tahayyül etmiş olan iki kafadar açısından başarı, doğal olarak, büyük paralar kazanma biçiminde somutlaşmakta gecikmemişti.

Onlar hamamböceklerini bulmuşlardı. Ötekiler daha alçakgönüllü bir biçimde sadece bir kaşkaval kaçakçılığını tahayyül edebilmişlerdi.

Sözün kısası şu söylenebilirdi: İstanbul, Beyaz Ruslar sayesinde birkaç yıl boyunca, büyük olasılıkla insanoğlunun yaratıcılığının belli başlı merkezlerinden biri haline gelmişti. Birçok açıdan kendini açığa vuran bir yaratıcılık; kimileri bütün enerjilerini az çok kazançlı yollar geliştirmeye yöneltirken, ötekiler resim yapıyorlar, konserler düzenliyorlar, şiir kitapları yayınlıyorlar ya da felsefi teoriler geliştiriyorlardı.

*

Bütün bunlar nasıl sona erdi? Lokantaların ve kabarelerin ışıkları birer birer neden söndü? Müzikholleri ve dansingleri kapanmaya iten nedenler nelerdir! İstabul gecelerini renklendiren bütün bu müzisyenlere, şarkıcılara, dansçılara, şovculara ne oldu?

Şenlik yavaş yavaş sona erdiyse, bunun nedeni, hiç kuşku yok ki Beyaz Rus kuruluşlarının 1923'den itibaren müşterilerinin önemli bir bölümünü kaybetmeleriydi. İşgal birliklerinin askerleri ve subayları, Lozan Antlaşması'nın hükümleri gereğince, İstunbul'u terketmek zorundaydılar. Dönemin Türk basını, o kadar yıl, sırtından yaşadıkları bütün bu askerlerin yurtlarına geri gönderilmesi karşısında, çaresiz kalan, gözlerinden yaşlar boşanan haraşolarla bol bol alay eder... Ama ateşin giderek sönmesine katkıda bulunan bir başka şey de bizatihi Rus cemaatinin bünyesindeki göç hareketleriydi. Birçok sığınmacı açısından Osmanlı başkenti bir transit geçiş yeriydi. Yolculuğun nihai hedefi çok başkaydı: Sofya, Belgrad, Budapeşte, Prag, Paris, ...Kimileri gözlerini daha da uzaklara dikmişti. New York, Rio, Sao Paolo. 1920'nin son haftalarında 100.000 kişiyi aşan İstanbul'daki Rus nüfusu, 1922'den itibaren 30.000 kişinin altına düşmüştü. Sekiz yıl sonra, Milletler Cemiyeti Yüksek Komiserliği daha da sınırlı sonuçları bildirmek zorunda kalacaktır: 1400 kişi. Arada Türk uyruğuna geçen ve böylece sığınmacı statüsünü yitiren birçok Beyaz Rus doğal olarak ista-

tistiklerde görünmüyordu. Fakat kuşkusuz kentten ayrılanlar da çok sayıdaydı. Krikovski üçlüsü 30'lu yılların başında ABD'ye göçtü. Piyanist Romanovski, sinema oyuncusu İvan Mozukin, balerin Tamara Obelenskaya, ressam Vladimir Zender, kemancı Şizevski ve birçok başkası da...Etkilerini Türkiye de de hissettiren 1929 Büyük Buhranı, hareketi hızlandırmaya katkıda bulunmuşa benziyor. İşler kötü gidiyordu, Türkiye korumacılığa hapsoluyor ve huysuzlaşıyor, hayatını kazanmak giderek güçleşiyordu.Besbelli ki, İstanbul artık İstanbul değildi.

Yine de hepsi göçmedi. Şenliğin sona erişinden sonra bile kalmayı tercih edenler oldu. Bunlar Boğaz'ın rüzgarını gün be gün soludular, Marmara'nın güneşini tenlerinde hissettiler. Çoğu öldü, kimisi hâlâ yaşıyor. Çocukları sararmış fotoğraflarını, kırmızı bir kurdeleye sarılı mektup tomarlarını, gümüş parçaları, birkaç mücevheri, ikonları, bir semaveri, kimi zaman bir balo davetiyesini bir köşede saklıyor.[1]

1 İncelenen arşivler: Savaş arşivleri (kara kuvvetleri tarihsel görevi, Vincennes şatosu).

BİR RUS FÜTÜRİSTİNİN DÖRT VİZYONU[1]

İliazd

1894'de Tıflis'te doğan, İliazd adı verilen İlya Zdaneviç, fütürizmi 1912'den itibaren Saint-Petersburg'ta başlatır, naif Gürcü ressam Pirosmani'yi keşfeder ve Rus orduları tarafından fethedilen Osmanlı topraklarındaki Gürcü kiliselerinin rölövelerini çıkarmak üzere 1917'de yola çıkar. Paris'e giderken yolda İstanbul'a uğrar (1920-21). Bu kentteki maceralarını savaş sırasında Kafkasya'da tanımış olduğu İngiliz gazeteci Philips Price'a 1929'da yazdığı mektuplarda anlatır.

1 Sabah gemide hüküm süren canlılık, gerçekten de İstanbul'a varmakta olduğumuz hususunda beni uyardı. Fakat hemen yakınımızda uzayıp giden ve merakımı uyandırması gereken Avrupa yakasının büyüsüne kapılmak yerine, Boğaz ile aramızda bir çizgi oluşturan bir gurup savaş ve nakliye gemisince tutsak edildim. Bunun ne olabileceğini uzun süre kendime sorup durdum; ta ki, yanımdan geçerken önünü kestiğim bir gemici bana bunun Rus donanması olduğunu belirtene kadar. İşte ancak o zaman bunun, Bolşevikler tarafından Kırım'dan atılan ve Beyaz Ordu'dan geriye kalan bölümleriyle birlikte Konstantinopl'a yönelen general Vrangel'in donanması olduğunu anladım.

İlkönce, belki bir parça hoşnutlukla içiçe geçen belli belirsiz bir meraktan başka bir şey hissetmedim. Fakat gemi hızlandıkça, konvoyu yakalıyor, yakaladıkça önce mavi Saint-Andre haçlı beyaz bayrakları, sonra asker dolu güverteleri daha iyi seçebiliyorduk. Bütün bunlardan sonra da, deniz tutmasının yolaçtığı bulantıyı olduğu gibi, savaşın bü-

---

1 İliazd'dan Seçmeler, *Lettres a Morgan Philips Price*, Rusçadan çeviren ve sunan Regis Gayraud, Paris, editör Clemence Hiver, 1990

Les Lettres a Price (Price'e mektuplar) klasik başlığının altında, şiirsel sır söyleme türlerini, arkeolojik programlardan polisiye entrikaya kadar tarihsel belgesele karıştırır. 20'li yılların trajedisini, Kafkasya'da yaptığı bir geziden sonra iki dünya arasında bir kentte kendi geçiş öyküsüne birleştiren İliazd'ın mektupları, modern zamanların ışığında (ya da karanlığında) garip bir çekicilik kazanır.

yük vahşeti sırasında bile kesinlikle duymamış olduğum can sıkıntısıyla karışık bir tiksinti duygusunu ilk kez hissediyordum. Bizim gemideki durumu yukarda betimledim. Fakat bu gemilerin güvertelerini görünce, yersizlikten ve rahatsızlıktan, bitlerden ve sakatlardan şikayet etmiş olmamızdan utandım. Şimdi bizim gemi o kadar geniş görünüyordu ki! Birbirimize dayanarak yatıyorduk ama yatıyorduk işte; az çok hareket de edebiliyorduk.

Buna karşılık, o gemilerde askerler ayakta duruyorlardı; öyle ki aralarından biri uzanmak, oturmak ya da sadece dönmek isteseydi bile, bunu yapamazdı. Bu insanların kenevir halatlarla direklere bağlanmış ve orada kaderlerine terkedilmiş, aç kalarak ve boğularak ölmeye mahkûm edilmiş kişiler oldukları sanılabilirdi. Şimdi o kadar yakından geçiyorduk ki, yüzlerindeki ifadeyi ayırd edebiliyordum; görmemek için sırtımı dönmek istiyordum ama bunu yapamıyordum, gözlerimi yere çeviremiyordum; korkuya kapılmış bir halde, birçok günü bu halde geçirmiş bu işkence kurbanlarına bakmak zorundaydım; ve aralarında ölmüş olanlar, henüz ölmeyi becerememiş olan komşularıyla aynı mekanı paylaşmaya devam ediyorlardı. Birkaç tanesi gemi bordasının üzerine eğilmişti, baş ve kolları kuklalarınkiler gibi sallanıyorlardı. Fakat çoğu sadece ayakta dikiliyordu, hazıroldaki gibi kaskatı idiler ve dalgın bakışlarla bakıyorlardı. Bu garip işkencenin görünümünün, denizi nasıl bu kadar mavi ve gökyüzünü bu kadar temiz bırakabildiğini anlayamıyordum; bu askerlerin, bu rezil, ağır ölümü seçmiş olmaktansa, neden kafalarına bir kurşun sıkmamış olduklarını da; Yanıbaşlarından geçen bizim geminin bordasını, tek bir kelime etmeden, hiç sızlanmadan ya da da tek bir dua okumadan seyredişlerini de; Acaba, bu faltaşı gibi açılmış, donuk gözler bizi görüyorlarmıydı? *Birinci mektup.*

2 Eve gitmek için geçmem gereken ve önce yumuşak bir eğimle başlayıp, sonra sert bir yokuşla denize doğru uzanan Adliye Nezareti, Sultanahmet Camisi ve deniz arasında kalan geniş alan, çevrenin en belirsiz, en itici yeriydi. Eskiden Bizans imparatorlarının yönetim binalarının yükseldiği, yangınların ve zamanın yabanileştirdiği bu toprak parçasının düz kısımları tuğla yığınlarıyla, eğimli kesimleri ise du-

1920'li yıllarda Ayasofya Camisi ve çevresi

varları denizin kıyısına kadar toprağın şurasında burasından fışkıran saray ve eklerinin yıkıntılarıyla kaplanmıştı; bunlardan demiryolunun ikiye böldüğü bir sarayın görkemli sütünları ve pencereleri hâlâ ayakta duruyordu. Marmara Denizi'ne ve Asya'ya açık görünümü ile dikkati çeken bu yokuş, şimdi çevrede yaşayanlara çöp dökme yeri olarak hizmet sunuyordu. Yarı yarıya toprağa gömülmüş eski binalar ayakyolu çukurlarına dönüştürülmüştü; rüzgâr yıkıntıların üzerinde dalgalanan pis kokuları dört bir yana savuruyordu. İlk gece, sultanın sarayı önüme çıktığı için, demiryolu tarafına doğru dönmek, tren raylarını kışlaya kadar izlemek zorunda kalmış ve sarayın duvarlarının yanından Ayasofya'ya ulaşarak kaybolmaktan kurtulmuştum. Fakat, duyduğum bütün tiksintiye rağmen, bir gece sonra, çukurları görmeye geri döndüm çünkü bir gece önce, bu tuğla yığınları arasında insanların barındığını keşfetmiştim. Önce yanıldığımı sanmıştım ama hayır, olay tam da böyleydi. Birkaç mağara aydınlatılmıştı, ötekilerden de öksürük sesleri ve konuşmalar geliyordu.

Hayretimi Hacı Baba'ya açtım. "Çingeneler bunlar, tarzları bu, ancak böyle yerlerde yaşayabilirler", karşılığını verdi; "Oraya geri dönme, oraya burnunu sokmaya sakın kalkışma."

Fakat, günün son saatlerinden yararlanmak için, geceyi bile beklemeden elimi çabuk tuttum ve karanlıkta yapmış olduğum gözlemleri gözden geçirmek ve yerin topografyasını anlamak için ne olduğu belirsiz bu yere gittim. Gece geçmiş olduğum yeri, güçlükle de olsa buldum fakat bu çirkef yuvasının sakinlerinin en küçük bir izine bile rastlamadım. Çukurların ağzı açık kalmaya devam ediyordu, şurada burada çöp yığınları yükseliyordu fakat yakınlarda kimsecikler yoktu. Çukurların içine inmeye gelince, bunun için en ufak bir istek duymuyordum.

Fakat karanlık çökünce, biraz önce terkedilmiş halde bıraktığım yerlere geri döndüm. Bir kez daha gözledim, kuşkuya yer yoktu. Yıkıntılar barınak olarak kullanılıyordu. Öksürük sesleri, hıçkırıklar, tartışmalar işitiyordum, bir delikten dışarı süzülen bir insan siluetinin, çöp yığınlarının üzerine tırmandığını, çöpleri bir süre eşelediğini ve aradığı şeyi orada bulmuş olacak ki oradan ayrıldığını ve ortadan kaybolduğunu gördüm. Neredeyse şafak sökene kadar, saatler boyunca orada kaldım; tam uzaklaşmak üzereydim ki, alan yeniden canlandı, gölgeler çukurlardan çıkmaya koyuldular -onbeşten fazla gölge saydım- sonra gecenin karanlığında yokoldular.

Her zamanki gibi akşam olurken uyandığımda, bu vahşilerin kesin olarak zihnimi işgal etmiş olduklarını anladım. Bunlarla, Bizans mimarisinin seçkin örnekleri arasındaki uçurum, gözlerimi kamaştıramayacak kadar büyüktü. Onu ararken, Ayasofya kadar iyi bir çerçeve bulamazdım. Sofya yani mutlak Bilgelik, çirkefin içinde yaşayan ve ne yedikleri belli olmayan çingenelerin eline esir düşmüştü. Keşfim, kilise gözlemime, olağanüstü bir bütünlük karakteri veriyordu; bunun üzerine uykusuzluğumun katmerlenmesini, Bilgelik kubbesinin varlığının bunun kaçınılmaz başlangıcını oluşturmasını ve Çingenelerin gecelerimi tamamlamalarını kimse garip karşılamamalı.

Her sabah tiksindirici şeylerin dolup taştığı Bâb-ı Hümayun sokağına giriyor, bu iğrençliğe geri dönmemek üzere yemin ediyordum ama bir sonraki gece, umulmadık olduğu kadar aşağılık da olan bir kötülük eğilimi, beni çöplük kokusuyla bütünleşen deniz rüzgârını solumaya itiyordu.

Bu seferler, bir haftadan az sürmedi. Fakat bunlardan birinde, aydınlatılmış bir çukura biraz fazla yaklaşmış olduğumdan, sendeledim ve yerdeki kırıklar ayağımın dibinde bir gürültü çıkardı.Ama derinlerden gelen ve Rusça söylenen "kim o" sözcükleri bana ulaştığında, nasıl tanımlayacağımı bilemediğim duygularla içiçe geçen şaşkınlığım çok büyük oldu; tam o sırada, üzerine asker kaputu giymiş, başına bir kasket geçirmiş bir gölge çukurun dibinde belli belirsiz seçiliyordu. Karşılık vermedim, vermiş olmak isteseydim bile, kesinlikle bunu beceremeyecektim. Kendimi sıktım, yıkıntılara yapıştım ve gölge yokolana kadar bekledim, sürünerek yerime döndüm sonra geriye bakmadan Ayasofya'ya kadar koştum.

Uyumayı düşünmenin anlamı yoktu. Uzanmış halde kendime lanetler yağdırıyor, her türlü sıfatı lâyık görüyordum. Hep aynı noktaya, mimarinin yüceltilmesine ve kontrast oyunlarına dönmek için, her şeyi bir yana bırakmak gerekiyordu; o bitmek tükenmek bilmez Rusya'nın varlığından bile sözetmeden! Bir kez daha kendimi Rus olarak, somuttan kopuk aydın olarak, herhangi bir nedenle ya da hiçbir neden olmadan spekülasyona boğulan, çukurun içine boşluk doldurmaya uğraşan, anlamsız ve sonuçta gülünç biri olarak görüyordum. *İkinci mektup*.

3 Geri dönmek için, Balıkpazarı ile Galata arasındaki Pera Caddesi'nden geçtim, içindeki hiçbir şeye dikkat etmeden caddenin rezil vitrinlerinin önünden yürüdüm ve arınmamış kıyıdaki yürüyüşümün sonuna geldiğimi -çünkü Karaköy semtine doğru yeniden inmeye koyulmuştum- düşünmeye başlamıştım ki, ortam birden değişiverdi. Dar, olağanüstü dik olan Galata Mevlevihane yokuşu, hâlâ, kişinin kendisine yol açması gereken bir pazarı, bir bitpazarını barındırıyordu. Fakat burada ne Rumlar ne Ermeniler; sadece Ruslar vardı. Üniformalarından geri kalanları üzerlerine giymiş Beyaz Ordu askerleri, açıkça görüldüğü gibi, kendi pazarlarını kurmayı çoktan başarmışlardı.

İlk hareketim, doğal olarak sırtımı dönmek, yan sokağa sapmak ve kaçmak oldu. Fakat, garip bir biçimde, daha önce gemide ya da bir gece önce çukurlarda gördüğüm ölçüde alışılmadık olan görünümün, korkutucu bir yanı yoktu. Dahası, bir şey merakımı o kadar gıdıklıyor-

du ki, yönümü hiç değiştirmeden kalabalığa doğru ilerlemeye devam ettim ve sonunda kalabalığın içinde kayboldum. Hep aynı bildik askerlerdi.

Onlardan binlercesini ve binlercesini daha önce görmüştüm; fakat bitmek tükenmek bilmez savaşlarda tükenmişlerdi; giysileri tümüyle aşınmış, gözleri sanki insan değilmişler de gölgelermiş gibi sönmüştü; sanki hepsi gemilerinde çürümüşlerdi de görüntüleri, etten kemikten sıyrılmış, belli belirsiz bir halde oraya girivermişti. Yüz metre kadar aşağıda inanılmaz bir şamata hüküm sürüyordu; simsarlar gırtlaklarını paralarcasına bağırıyorlardı. Burada karşılıklı konuşma yapılmıyordu bile; konuşma sanki, ölmüşcesine tükenmiş bu insanların güçlerini aşan bir uğraş haline gelmişti. Ötekiler sırtlarını binalara dayamış ayakta duruyorlardı ve uzaktaki bilinmedik kişilere bakıyorlardı; yorgunluktan hareket edemedikleri gayet iyi anlaşılıyordu. Daha başkaları, mallarını önerirken mırıldanmıyorlardı bile; yakaran bakışlarını komşularına doğru kaldırıyorlardı ve koca gözyaşları donuk gözyuvarlarından aşağıya doğru süzülüyordu.

Fakat kendisi ne kadar anlaşılmaz olsa da, bu gölgeler yığınının ticaretini yaptığı mal çok daha şaşırtıcı idi. Burada her bitpazarının ayrılmaz parçaları olan ve herbiri bir ölçüde işe yarayan çizmeler, kaputlar, battaniyeler yoktu. Burada da, tıpkı aşağıda olduğu gibi, para satılıyordu, sadece para; çekler, banka makbuzları, senetler, tahviller; fakat bu para, bir zamanlar bir değer taşımış olsa bile, tüm değerini yitirmiş olduğu için, artık bir fiyat taşımıyordu. Bunlar, 1918 ile 1920 arasında imparatorluğun yıkıntıları üzerinde beliren ve bu kağıt parçaların dışında iz bırakmadan yokolan Kızıl ya da Beyaz geçici cumhuriyetlerin banknotlarıydı. Şimdi bir dilim ekmeğin karşılığında yüzlerle satılıyordu. Burada neler yoktu ki! Beyaz, Kızıl ya da Yeşil Devletler, bağımsız eyaletler, serbest şehirler, egemen ordular, başına buyruk taburlar, Kuzeyli, Güneyli, Ukraynalı, Kırımlı, Transkafkasyalı, Hazaröteli, Ural'lı Sibirya'lı, Uzakdoğulu müfrezeler... İmparatorluğun iki başlı kartalı buralarda bitmek tükenmek bilmez değişikliklere uğramıştı. Tacını ve kimi zaman madalyalarını yitirdiği için, Malta haçıyla, sekiz kollu haçla ödüllendiriliyor, Jüpiter'le, kurdelelerle, iki ucu keskin kılıçlarla, monarşinin düşmanlarıyla savaşmak için silahlandırıla-

bilecek her şeyle süsleniyordu. Öteki tarafta her türden beş köşeli, altı köşeli birçok yıldız, oraklar, çekiçler, kazmalar, çapalar, sabanlar, buğday başakları, çeşitli mesleklerden işçiler, örsler, kürekler ve kızıl armaların öteki motifleri! Para basma hakkını savunmak uğruna nasıl bir hayalgücüydü bu ve bütün bu kağıt-paralar, sözde, nelerle güvence altına alınmamıştı ki: şeker, tütün, sterlin, ormanlar, tarlalar, şeker-pancarları, doğal zenginlikler, gümrük hakları, gelecekteki hasatlar ve hattâ -Semiretçensk bölgesinin kağıt paraları için- Devlet Bankası'nda muhafaza edilen opium rezervleri.

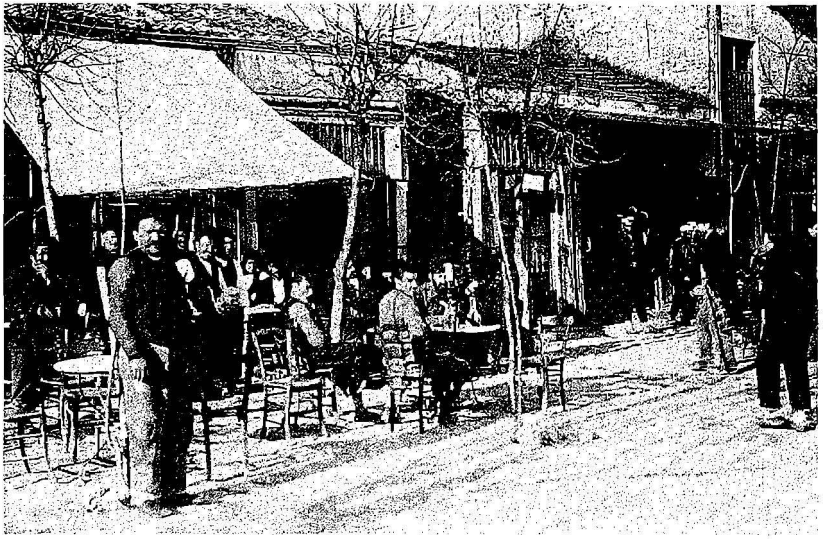
Bu banknotların üzerinde akla gelen her dilden yazı okunuyordu;ve askerler bu kağıt varlıklara öyle okşayıcı isimler veriyorlardı ki:

Dağcılar, kürkler, böcekler, mantarlar, demiryolu, komüncü vb gibi.

Fakat hepsinin arasında en dikkat çekici olanı belki de Kuzey Kafkasya'daki Dağıstan'da kurulan ve toplam olarak birkaç hafta yaşayan "şeriat monarşisi"nin banknotlarıydı. Kurucusu Hacı Uzun Hayri 1919'da gönüllüler ordusuna karşı savaşan isyancıları biraraya getirdi ve kendisini Kuzey Kafkasya müminlerinin emiri ilan etti. Vedeno adındaki bir dağ köyünde gizlenen bir litografi atölyesinde basılan ve "dolaşımdaki her türlü kağıt para ile değiştirilebilen" bu banknotların üzerinde görülen monarşinin silahları -süngülerin ve kılıçların üzerinde adaletin terazesi- ve maliye bakanının imzası, benim üzerimde silinmez bir iz bıraktı. Uzun Hacı 1919'un sonunda öldü ve tahtı boş kaldı. Bu, devrim sırasında ortaya çıkan tek monarşi oldu. *Üçüncü mektup*.

4 Rusların kentteki varlığı kendini her geçen gün daha çok hissettiriyordu. Tünel'in, Rus elçiliğinin çevresinde, Galatasaray'dan Galata'ya inen merdivene kadar bütün Pera Caddesi'nde askerlerin barınak olarak kullanmadıkları tek bir giriş yoktu. Askerler gün boyunca duvara yaslanarak ayakta dikiliyorlar ya da kendi mülkleri kabul ettikleri evlerin önünde yüz adımlık voltalar atıyor ve böylece yeni işgalcileri geri püskürtüyorlardı. Gece, soğuğa rağmen, merdivenler ve kaldırımlar askerlerle dolu oluyordu.

Her adımda Rusça konuşuluyordu. Bütün Pera Caddesi'nde ve çevresinde, yeni kabareler, eğlence yerleri, oyun salonları ve genelevler

Zdaneviç'in İstanbul'u arşınladığı yıllarda bir kahve

açıldı. Sözlüğünde, oburluk dışında - bir parça sütdomuzu, bir küçük içki, bir salçalı çorba, bir küçük turta, herhangi bir şey ya da herhangi bir kişi için okşayıcı bir sözlük bulunmayan askeri soylular ve hali vakti yerinde olan küçük burjuvazi, Çarlık Rusya'sında sadece yemek yemeği değil, "tadımlık yemek"i de, bunun yanısıra eğlenmeyi de bildiklerini Avrupa'ya -yoksa lövantenlere mi- ispat etmeyi kararlaştırmıştı. Ve her restoran, zorunlu olarak, üzerinde balerinlerin (istisnasız hepsi imparatorluk balelerine mensuptu), şantör ve şantözlerin (kesinlikle Majestelerinin solistleri), akordeoncuların ve balalayka oyuncularının ek hoşluklar sundukları açık bir sahneye ya da bir yükseltiye sahipti.

Tezgâhların gerisinde, alkol bardaklarının ve *zakuskilerin* servisini yapan, üniformalarını ve madalyalarını çıkarma zahmetine bile katlanmamış çarın generalleri göze çarpıyordu. Bu salonlarda garsonluk yapan kadınlar, asalet ünvanı taşıyan, öğleyin bile dekolte gezen, kibar kesimden kimselerdi. Masraflı ama vatansever dostlarının eşliğinde, parasını son kuruşuna kadar harcamış bir Rus müşterinin ayağa kalkıp "Tanrı Çarı kurtarsın" ya da "müzik, daha güçlü!" diye ısrarla istediği, parça sona erince de yetersiz bir Fransızcayla yakında Moskova'ya,

"Kremlin'in çan seslerine" dönüşe kadeh kaldırmadığı bir yarım saat bile geçmiyordu. Aynı vatansever, lokantayı en son terkediyor, müzisyenlerden Ravin'de (Moskova'da bir gece kulübü) çalınanları istiyor, şefe de L'Ours da (Moskova'da bir lokanta) yenen güzel yemekler ısmarlıyor, sonunda, biraz önce saatine ya da yüzüğüne karşı almış olduğu son liraları da yurttaşlarına verip ayrılıyordu.

Lokantalar ve barlar kapılarını kapattıklarında, bir oyun salonuna gidilebilirdi. Burada, aynı üniformalı ve madalyalı generaller konuklarını girişte karşılıyor, aynı kadınlar jötonları ve kartları dağıtıyorlardı. Fakat bu hizmeti veren prenseslerin dışında, keyfinizi kendine dert edinen, kendini daha az ağırdan satan, kuzeyli güzelliğin başka temsilcileri de vardı. Böyle bir yerden ayrıldıktan sonra, Madam Natali'nin evi varken, Rumların ya da Romenlerin işlettikleri randevu evlerine gitmek kimin içinden gelirdi ki? Rus müşterilerin Natalya Mihayilovna diye çağırmaya devam ettikleri, eşinin geçmişte Rusya'da sahip olduğu topraklarla ve Saray'a kabul edilmiş olmasıyla övünen Madam Natali'nin iki görkemli salonu vardı. Mobilyasız, halılarla ve bol bol yastıkla süslenmiş, güzel Rus zevkiyle (ah! biz Ruslar, doğuştan zevk sahibiyiz) düzenlenmiş ve kadınların birbirleriyle yarıştıkları bir yerdi burası. Öyle kadınlardı ki bunlar, Allah Korusun!, Üst kata çıkmadığınız sürece, kendinize el öpmenin ötesinde senli benli olma hakkını tanıyamazdınız.

Fakat randevu evleri, kendini ticarete ve ahlâkî bozulmaya kaptıran bir semt için yeni şeyler değildir. Ruslar, buralarda nasıl eğlenildiğini size gösterecektir. "Atina Gecesi" için yüz liraya, ayan beyan ortalıktaki bir yerden bir bilet satın alabilirsiniz. Aynı pisboğazlığa, aynı generallere, aynı kadınlara burada da rastlanır ama anadan doğma, (gözlerdeki maskeler dışında) ve "Tanrı Çar'ı Korusun!" suz bir halde. Sonra, boşta bir Atina'lı dilberi gözünüze kestirdikten sonra, kendinizi kısıtlamanız için hiçbir neden yoktur...

Atina geceleri zafere ulaşınca, İntim Tiyatrosu ortaya çıktı. Bunun Gecelerden farkı, girişin çok daha pahalı, bilet edinmenin daha güç olmasıydı; öte yandan, bu oyunda, öteki sahnelerin yanısıra herkesin kendi isteğine göre rol alabileceği canlı tabloların ya da plastik pozların yeraldığı bir sahne de vardı. Buradan sonra insanın gözüne Gala-

ta'nın ve Pera'nın fuhuş yuvaları, kadınların gelen geçene seslendikleri ya da camın önünde uzanmış halde anahtarlarla cama vurdukları ara sokaklar, o kadar basit, o kadar kaba saba görünüyordu ki...O mallar sarhoş gemicilere, askerlere göreydi. Kalbur üstü kişileri büyüleyen, Rus kadınıydı yani dişi "general".

Bu olanları mazur gösterebilecek her şeye, Konstantinopl'un üzerine çöken ve Pera'ya giren tortuya rağmen, soylular ve eski zengin sınıf (askerlere gelince, onlar kaldırımlarda yatıyorlar ya da Heybeliada'daki ya da Gelibolu'daki kamplarda çürüyorlardı), güzel sanatların ve yukarda anlatılan mesleklerin dışında bir şey beceremediklerini ortaya koyuyorlardı. Tabii bunun istisnaları vardı... Açılan bir kulüpte, bakara kisvesi altında hamam böceği yarışmaları yapılıyordu. Bir masanın üzerine, içi boylamasına bir dizi bölme ile bölünen ince, uzun bir kutu yerleştirilmişti. Böylece elde edilen gözlere bir hamamböceği yerleştirilmişti. Kutunun ucu önceden ısıtılmıştı; hamamböcekleri aynı anda salınıyor ve herbiri kendini masanın öteki ucuna atıyordu. Kulüp olağanüstü başarılı olmuştu. Bir yarışçı hamam böceğinin (ekmek fırınlarında yaşayan türleri) fiyatı 150 liraya kadar yükseldi; hamamböceği yarışlarının bahislerine gelince, binlerce lirayı aşıyordu. *Dördüncü mektup*.

4. *Ekler*

KRONOLOJİ
SAVAŞ VE İŞGALLE GEÇEN DOKUZ YIL

1914

1 Ağustos	Almanya Rusya'ya savaş ilan eder; I. Dünya Savaşı'nın başlangıcı.
10 Ağustos	Alman zırhlıları Goeben ve Breslau İstanbul'a gelir. Osmanlı hükümeti bu gemileri satın aldığını öne sürer ve onları kaptanları ve mürettebatları ile birlikte Osmanlı donanmasına katar.
Eylül	Fransa'daki Alman ilerlemesi Marn savaşı ile durdurulur.
29 Ekim	Yavuz (Goeben) ve Midilli (Breslau)'nın başını çektiği Osmanlı donanması Kazadeniz'de Rus donanmasına saldırır.
1 Kasım	Osmanlı İmparatorluğu Almanya'nın yanında savaşa girer.
13 Kasım	Londra'daki Rus elçisi kont Benkendorf'u kabul eden kral V George ona : "İstanbul size ait olmalı" der.
18 Aralık	90.000 kişiden oluşan III. Osmanlı Ordusu Kafkasya'daki Rus Ordusu'na eksi 20 derecede saldırır. Rus komutanlığı Türkiye'ye karşı ikinci bir cephenin açılmasını müttefiklerden talep eder.

1915

3 Ocak	Rus Ordusu Kafkasya'da karşı-saldırıya geçtiğinde Osmanlı Ordusu 10.000 kişiye iner, gerisi soğuktan ve açlıktan kırılmıştır. Aynı anda Londra, Çanakkale'ye saldırarak ikinci bir cephe açmaya karar verir.
9 Mart	Rusya Müttefiklerden İstanbul'u, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını ister. Büyük Britanya buna ayın 12'sinde olumlu cevap verir.
18 Mart	Çanakkale Boğazı'na yönelik deniz saldırısı başarısızlığa uğrar.
20 Nisan	Van'da Ermeni ayaklanmasının başlangıcı.
24 Nisan	İstanbul'daki tutuklamalarla birlikte başlayan Ermeni infazlarının başlangıcı ve Ermeni cemaatinin en gözde kişilerinin sürgüne yollanmaları.
25 Nisan	Müttefikler Çanakkale'nin kuzeyindeki Gelibolu yarımadasına çıkartma yaparlar.
20 Aralık	Müttefik güçler yeniden gemilerine dönerler, Çanakkale Savaşları başarısızlıkla sonuçlanır.

1917

10 Mart	Bağdat'ın Britanya güçleri tarafından işgali.
9 Ekim	Kudüs'ün Britanya güçleri tarafından işgali.

1918

31 Mart	Haliç'ın kıyısında başlayan ve Marmara Denizi'nin yakınlarında sona eren büyük bir yangın kentin tarihi kesimlerinde 7.500 binayı tahrib eder.
3 Temmuz	Sultan V Mehmet Reşat'ın ölümü, kardeşi VI. Mehmet Vahdettin'in tahta çıkışı.
30 Eylül	Şam'ın İngilizler tarafından işgali.
30 Ekim	Tam yetkili Osmanlı temsilcileri ile İngiliz amiral Calthorpe'un Mondros Koyu'ndaki (Limni adası) Agamemnon gemisinde ateşkesi imzalamaları
1 Kasım	Ülkeyi savaş sırasında yöneten İttihat ve Terakki'nin üç yöneticisi, bir Alman denizaltısı ile Karadeniz'e doğru kaçar.
13 Kasım	55 savaş gemisinden oluşan filo, İstanbul önlerine gelir. Terhis olan Mustafa Kemal, aynı gün başkente döner.
22 Aralık	VI. Mehmet Meclis-i Mebusan'ı dağıtır.

1919

18 Ocak	Paris'te Barış Konferansı'nın açılışı.
3 Şubat	Yunan başbakanı Venizelos, ülkesinin taleplerini Barış Konferansı'ndaki Onlar Konseyi'ne bildirir; İstanbul kapılarına kadar Doğu Trakya'yı ve İzmir merkez olmak üzere Ege Denizi'nin Asya kıyılarını talep eder.
8 Şubat	Bir önceki 23 kasımda İstanbul'a muzaffer bir giriş yapan Doğu Orduları komutanı general Franchet d'Esperay, beyaz bir atın üzerinde İstanbul'a ikinci kez girer.
4 Mart	Sultanın kayınbiraderi Damat Ferit Paşa sadrazamlığa atanır.
8 Nisan	İngiliz dışişleri bakanı Lord Balfour, İstanbul'un Birleşmiş Milletler'in denetiminde tarafsızlaştırılmasını önerir.
24 Nisan	Adriyatik'teki Fiume (Günümüzdeki Rijeka) limanının İtalya'ya bırakılmasını sağlayamayan İtalyan başbakanı Paris Barış Konferansını terkeder.
29 Nisan	İtalyan zırhlısı *Caio Duilio* İzmir önüne demirler.
30 Nisan	Mustafa Kemal'i genel müfettiş sıfatıyla Anadolu'ya yollayan padişah iradesi.
6 Mayıs	Lloyd George, Wilson ve Clemenceau, bir İtalyan çıkartmasını önlemek için Yunanlıların İzmir'e çıkmalarına izin vermeyi kararlaştırırlar.
15 Mayıs	İzmir'e Yunan çıkartması; ilk karışıklıklar, ilk kurbanlar.
16 Mayıs	Mustafa Kemal İstanbul'u terkeder.
18 Mayıs	İzmir'in işgaline karşı İstanbul üniversitesindeki ilk miting.
19 Mayıs	Mustafa Kemal Samsun'da karaya çıkar. Bu tarih, direnişin başlangıcı olarak ele alınmaktadır.
24 Mayıs	İzmir'in işgaline karşı İstanbul'da Sultanahmet Meydanı'ndaki büyük miting.
23 Temmuz	Erzurum Kongresi'nin açılışı; Türkiye'nin doğu eyaletlerinin savunulması kararı.
4 Eylül	Sivas Kongresi'nin açılışı Kongre sonunda Heyet-i Temsiliye kurulur.

1 Kasım — Damat Ferit Paşa istifa eder. Meclis-i Mebusan seçimlerinin hazırlıkları; Hıristiyanlar bu hazırlıklara katılmayı reddederler. Mustafa Kemal'e sadık güçler, Anadolu'nun iç kesimlerini kontrolleri altında tutarlar.

22-24 Aralık — Londra'daki elçiler konferansı. Milletler Cemiyeti'nin denetimi altında bir Boğazlar Devleti'nin kurulması tartışmaları

27 Aralık — Mustafa Kemal, direnişin eşgüdümünü sağlamak için Ankara'ya gelir.

1920

6 Ocak — İngiliz hükümeti İstanbul'u Türklere bırakmayı kararlaştırır.

12 Ocak — Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın açılış oturumu.

16 Mart — Müttefikler, ulusal hareket üzerinde baskı yapmak . için, zaten işgal edilmiş... İstanbul'u işgal ederler.

19 Mart — Mustafa Kemal Millet Meclisi'ni Ankara'da toplantıya davet eder.

5 Nisan — Sultan Damat Ferit Paşa'yı bir kez daha sadrazam atar.

11 Nisan — İstanbul hükümeti ulusal harekete karşı savaş ilan eder.

23 Nisan — Büyük Millet Meclisi'nin Ankara'da açılışı.

25 Nisan — Ankara'da bir hükümetin oluşumu.

14 Haziran — İstanbul'un güçleri yenilgiye uğratılması: Mustafa Kemal'e bağlı güçlerle İngiliz müfrezeleri İstanbul'un 90 km. uzağında karşı karşıya gelirler.

19 Haziran — Hythe Konferansı. Venizelos milli güçleri yenilgiye uğratmayı önerir.

22 Haziran — Anadolu'daki Yunan harekâtının başlangıcı.

8 Temmuz — Bursa'nın Yunanlılar tarafından işgali.

15 Temmuz — Edirne'nin ve bütün Doğu Trakya'nın Yunanistan tarafından işgali.

10 Ağustos — Osmanlı yetkililer Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunu ilan eden Sevr Antlaşması'nı imzalarlar.

5 Ekim — Venizelos, ulusal hareketin kökünü kazımak için Yunan ordusunun yeniden ilerlemesini önerir.

20 Ekim — Sevr Antlaşması'nın Ulusal harekete dayatılmasının imkânsızlığı karşısında, Damat Ferit Paşa hükümeti çekilir

17 Kasım — General Vrangel ve Beyaz Rus ordularının kalıntıları İstanbul'a ulaşırlar.

14 Kasım — Venizelos Yunanistan'daki seçimleri kaybeder.

1921

10 Ocak — Anadolu'nun içerlerine yönündeki bir Yunan ilerleyişi durdurulur.

25 Aralık — Ankara hükümeti, Sevr Antlaşması'nı Türkiye'nin yararına değiştirme işini üstlenen Londra Konferansı'na davet edilir.

21 Şubat — Londra Konferansı'nın açılışı; aynı gün Ankara hükümetinin bir delegasyonu Moskova'da görüşmelere girişir.

12 Mart — Londra Konferansı başarısızlıkla sonuçlanır.

16 Mart — Türk-Sovyet Dostluk anlaşması Moskova'da imzalanır.

30 Mart — Yunan ordusunun yeni ilerlemesi durdurulur.

10 Temmuz — Büyük Yunan saldırısının başlangıcı.

19 Temmuz	Yunan saldırısının ilk aşaması, Anadolu bozkırının batısının işgali ile sona erer. Türk ordusu Ankara'ya doğru çekilir.
15 Ağustos	Ankara yönündeki Yunan saldırısı.
23 Ağustos	Ankara'nın 70 km. batısında Sakarya Savaşı'nın başlangıcı.
13 Eylül	Yunan ordusu mevzilerini boşaltır ve geri çekilir. Anadolu bozkırının eşiğinde savunma pozisyonuna geçecektir.
20 Ekim	Fransa ile Ankara hükümeti arasında barış anlaşması.

1922

26 Ağustos	Yunan ordusuna karşı büyük Türk taarruzunun başlangıcı.
9 Eylül	Türk ordusunun İzmir'e girişi.
15 Eylül	Anadolu'daki Yunan işgalinin sonu.
10 Ekim	Ateşkesin imzalanması; Yunan ordusu Doğu Trakya'yı boşaltmayı kabul eder.
1 Kasım	Saltanatın kaldırılması; sultan yalnızca Müslümanların ruhani lideri halife sıfatını korur.
17 Kasım	VI. Mehmet'nin İngiliz zırhlısı *HMS Malaya* gemisi ile kaçışı.
20 Kasım	Lozan Konferansı'nın açılışı.

1923

24 Temmuz	Lozan Antlaşması'nın imzalanması, Türk Devleti'nin doğuşu.
6 Ekim	İstanbul'un Müttefik kuvvetler tarafından boşaltılması.
13 Ekim	Ankara'nın resmen başkent ilan edilişi.
29 Ekim	Cumhuriyet'in ilanı.

BİBLİYOGRAFYA

John Dos Passos, Orient Express, Editions du Rocher, 1991

Paul Dumont, *Mustafa Kemal invente La Turquie Moderne*, Bruxelles, Editions Complexe, 1983

Paul Dumont et François Georgeon, "La mort d'un empire (1908-1923)" in Robert Mantran (ed), *Histoire de l'Empire Ottoman*, Paris, Fayard, 1989

L'ennemi, revue dirigee par Gerard Georges Lemaire, no.1 "Constantinople", Paris, Christian Bourgeoisy 1991

Alexandre Jevakhoff, *Kemal Atatürk, Les Chemins de l'Occident*, Paris, Tallandier, 1989.

Pierre Loti, *Constantinople fin de siecle*, Bruxelles, Editions Complexe, 1991

Paul Morand, *Ouvert la nuit*, Paris, Gallimard, coll. l'Imaginaire, 1990

Ayşe Osmanoğlu, *Aveç mon pere le sultan Abdülhamit de son palais a sa prison*, Paris, l'Harmattan, 1991

Georges Theotokas, *Leonis, enfant de Constantinople*, Paris, les Belles Lettres, 1985

Stefanos Yerasimos, "De l'integrité au partage: la politique ottomane de la France pendant la Premiere Guerre Mondiale" in Hamit Batu et Jean-Louis Bacque-Grammond (ed) *L'Empire ottomane, La Republique de Turquie et la France*, İstanbul-Paris, Editions İsis, 1986.

Stefanos Yerasimos, "Comment furent tracées les frontières actuelles au Proche-Orient, in Herodote, no. 41, *"le jeu des frontieres", 1986*

Stefanos Yerasimos, *İstanbul*, visite privee, Paris, Editions du Chene, 1991

İlia Zdanevitch, *Lettres a Morgan Philips Price*, Paris, Clemence Hiver editeur, 1990

"Savaşın arifesinde gezginler" makalesine ek olarak

Roland Barthes, "Le Guide Bleu", *Mythologies'de*, Paris 1957, s. 122

Paul Dumont, "Le voyage en Turquie, du touriste romantique, au vacancier d'aujourd'hui" *Journal Asiatique*, CCLXX/3-4, 1982, s. 339-362

Daniel Nordman, "Les Guides Joanne" dans Pierre Nora editeur, Les lieux de memoire, cilt 2, *La Nation*, Paris, 1986 s. 529-567

"Beyaz Yıllar" adlı makaleye ek olarak

Jak Deleon, *Beyoğlu'nda Beyaz Ruslar, 1920-1990*. İstanbul, İstanbul Kütüphanesi, 1990

A. Djuliani, "Antigoni", dans E. A. Vertzinskij, *Pamiatnye dni* (Anımsayabildiğim günler), cilt 3, Tallinn

Magdaleine Marx-Paz, "L'Humanité en Orient", *l'Humanite*, novembre, decembre 1921

Marc Raeff, *Russia Abroad*, New York-Oxford, Oxford Ünuversity Press, 1990

E.J. Swift, *Avec les refugies de Crimea de Stamboul a Gallipoli*, Paris, Editions de la Nouvelle Revue, 1921

N.N. Tchebychev, *Blizkaya Dal'* (Uzak bir Geçmiş), Paris, Editions la Renaissance,

Rus Birleşik Kızılhaçı'nın, Pan-Rus Yerel Yönetimler Birliği ve Pan-Rus Kentler Birliği merkez komitesinin 1 no.lu bülteni, İstanbul 1921

Konstantinopl'daki Rus Avukatlar Odası Konseyi. İkinci Faaliyet Raporu, İstanbul 1921

Russkiy Soviet (Rus Konseyi), Paris 1921

Türkiye'deki Rus Komitesi, İstanbul 1922

YAZARLARIN BİYOGRAFİLERİ

Sina Akşin, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde profesör.

Paul Dumont, Strazburg Üniversitesi'nde profesör. Modern Türkiye ekonomik ve toplumsal tarihi uzmanı.

François Georgeon, CNRS'de araştırma görevlisi. Paul Dumont'la birlikte, *La Turquie au seuil de l'Europe*'un editörlüğünü yaptı.

Aleksandr Jevakof, maliye müfettişi. *Kemal Atatürk, Batı'nın Yolları*'nın yazarı.

Nora Şeni, Paris VII Üniversitesi'nde doçent.

İlya Zdanevitc, fütürist şair ve yazar, Picasso, Giacometti ya da Miro tarafından illustrasyonları yapılan sonelerin ve *Le Ravissement* adlı bir romanın yazarı.

AKDENİZ DÜNYASI ŞEHİRLERİ 1

Tarihin ana ırmağı büyük şehirlerin vadisinden akar. Bu akışın uygarlık dediğimiz birikimleriyle örülen büyük şehirlerin çevre ve hayat dokusunda dünyanın, insanlık durumlarının her değişimi bir öncekiyle örtüşür ve bize bir tarih içinde, onunla birlikte oluştuğumuzu anlatır. Bunlar, birleşerek varoluş maceramızı oluşturan ayrı anlatılardır, büyük şehirlerin kimliğidir. Büyük şehirler, akışın yer değiştirdiği ya da kabardığı anlarda tıpkı canlı bir varlık, hattâ insanın kendi gibi zaman ve tarihle olan ilişkilerini yeniden kurabilmek için "mücadele" ederler. Bu, sarsıntıların, altüst oluşların yeni bileşimlerle yüklü olduğu bir geçiş dönemidir. Şehirlere bu sürecin aynasında bakmak, hayatlarının en önemli kesitinde onlara yaklaşmak, sadece tarihe daha yakından tanıklık etmek değil, bir kutlama, bir felâket ya da veda anında bir dostun yanında olmaktır. Bu dizimizde böyle bir ilgi ve yakınlığı çoktan hak etmiş olan şehirlerin hikâyeleri yeralıyor.

İstanbul, Balkanlar'dan Basra Körfezi'ne, Rusya steplerinden Mısır'a kadar uzanan tarihin en hareketli coğrafyasının ortasında kurulan imparatorlukların başkenti olarak bin yılı aşkındır sahip olduğu konumu 1914-1923 yılları arasının trajik sürecinde kaybetti. İstanbul'u, tarihinin bu kırılma noktasında, bu "düşüş" ve yeniden şekillenme sancıları içinde ele alan bu kitap, İstanbul merceğinde bir çağ dönümünün manzaralarını sunuyor. Stefanos Yerasimos'un yayına hazırladığı eserde, İstanbul'da imparatorluğun çöküşü, mütareke ve işgal yılları, yeni bir devletin doğum sancıları, şehrin kozmopolit yapısı, gündelik hayatında önemli yeri olan azınlıklar, Rumlar, Yahudiler, Beyaz Ruslar değişik yorumlarla dile getiriliyor.

İLETİŞİM 347
AKDENİZ DÜNYASI ŞEHİRLERİ 1
ISBN 975-470-5